

30926

OSMANLI İDARESİ ALTINDA KIBRIS'IN
SİYASİ, SOSYAL VE İKTİSADİ TARİHİ
(1571 - 1878)

Nuri Çevikel

Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Tarih Anabilim Dalı için öngördüğü
YÜKSEK LİSANS TEZİ
olarak hazırlanmıştır.

Ankara
Eylül, 1994

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Behaeddin Yediyildiz

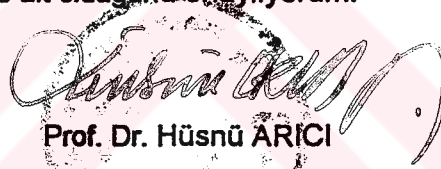
Üye Yrd. Doç. Dr. Mehmet Öz
(Danışman)

Üye Yrd. Doç. Dr. Oktay Özel

Onay :

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

.. / .. / 1994

Prof. Dr. Hüsnü ARICI
Enstitü Müdürü

Y.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

ÖZET

Bilinen bütün tarihi boyunca Kıbrıs, bir çok farklı ırklara, medeniyetlere ve dinlere mensup milletlerin kesişme noktası olmuştur. M.Ö. 4000'den M.S. 1570-71'deki Türk fethine kadar adada Mikenler, Fenikeliler, Asurlular, Eski Mısırlılar, Persler, Makedonyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Müslüman Araplar, İngilizler, Lüzinyanlar, Cenevizliler ve Venedikliler bulunmuşlardı. Putperestlik, Zerdüştlük, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet adada tecrübe edilen en önemli dinlerdi.

M.S. 395 yılında Roma imparatorluğu'nun bölünmesinden sonra, Kıbrıs, Müslüman Araplar'ın belli zamanlarda yapmış oldukları işgallerin neden olduğu aralıklar hariç, sekiz yüzyıl devam edecek olan Doğu Roma İmparatorluğu'nun sınırları dahilinde kalmıştı. Bizans idaresi altında Hristiyanlık ve Yunanca resmîleştirilmişti. bu, bir çok farklı etnik ve dinî grubun, Kıbrıs hayatının her yönünde hâkim olan Helen kültürünün etkisi altında eriyip kaybolmalarına neden olmuştu.

Türk-İslâm dünyasına karşı düzenlenmiş olan Üçüncü Haçlı Seferi'nin (M.S. 1191) bir önemli sonucu da, Kudüs Krallığı'ndan indirilmiş olan Guy de Lusignan'ın liderliği altında, adada Lüzinyanlar döneminin başlatılmış olmasıdır. Adada, Lüzinyan hâkimiyeti esnasında şahit olunmuş olan kültürel ve iktisadî refahtan yerli halk değil, fakat yönetici sınıf, varlıklı tüccarlar ve yüksek rütbeli devlet memurları en iyi şekilde istifade etmişlerdi. Yerli halk köle muamelesi görmüştü. Lüzinyan Kraliçesi Catherine Conaro'nun tahttan çekilmesi ile, 1489'da Venedik Kıbrıs'ın kontrolünü ele geçirmişti. Venedikliler halihazırdaki feodal düzeni muhafaza edip, sadece Parici (Rumlar)'den toplanan vergilerin sayısını ve miktarını artırmışlardı.

Türkler onaltıncı yüzyılın ikinci çeyreğine kadar Doğu Akdeniz'i çevreleyen topraklarda hâkimiyetlerini kurmuşlardı. Kendilerini 1570-71'de Kıbrıs'ı ilhat etmek için yeterince haklı hissetmişlerdi. Zirâ adanın civarındaki İmparatorluğun denizcilik faaliyetlerinin ve kıyıların emniyeti noktasında Kıbrıslı korsanların hareketleri

tahammül edilmez hale gelmişti. Osmanlı Devleti'nin esas niyeti Kıbrıs'ı "kolonize" etmek değil, fakat anavatinin bir parçası, yani bir "yurt" yapmaktı.

Fethi müteakiben, adada mevcut bulunan Helen kültürü yanında Türk-İslâm idarî, iktisadî ve sosyo-kültürel sistemleri oluşturulmuştu. Türkler, geleneksel "millet sistemi" çerçevesinde, Rumlar ve diğer farklı dinî ve etnik kökenlere sahip zimmî unsurlara 1878'e kadar devam edecek olan dönemde kendi ırkî, dinî ve kültürel hususiyetlerini muhafaza edebilme imkânı tanımıştı. Bu da, onsekizinci yüzyılın sonlarına doğru sıradan Ortodoks halkın aleyhinde olacak bir çok ilâve gelişmelere neden olacaktı.

Bir başka olgu da şu idi ki, özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî, iktisadî ve sosyo-kültürel bünyesinde meydana gelen bazı değişimler doğal olarak kendisini Kıbrıs'ta da hissettirmişti. Bununla birlikte, bütün Müslim ve Gayrimüslim reayanın yaşama şartlarını hafifletmek için daima özel gayret sarfetmişlerdi.

SUMMARY

Throughout its history, Cyprus has become a cross-road of many nations belonging to various races, civilisations and religions. From 4000 B.C. to the Turkish conquest in 1570-71 A.D. it was populated by Mycenaeans, Phoenicians, Assyrians, Egyptians, Persians, Macedonians, Romans, Byzantines, Muslim Arabs, English, Lusignans, the Genoese and Venetians. Paganism, Zoroastrianism, Judaism, Christianity and Islam were the most important religions experienced in the Island.

After the division of the Roman empire in 395 A.D. Cyprus remained within the boundaries of the Eastern Roman Empire, which was to continue for eight centuries, except certain intervals caused by Muslim Arabs' intermittent occupations. Under the Byzantine rule, Christianity and Greek came to be officialized. This led many different ethnic and religious groups to be absorbed in the Hellenistic culture dominant in every aspect of Cypriot life.

An important result of the Third Crusade (1191 A.D.), organized against the Turco-Islamic world, was the inauguration of the Lusignan period on the Island under the leadership of Guy de Lusignan, deposed king of Jerusalem. From the cultural and economic prosperity witnessed during the Lusignan hegemony on the island, not the native population but the ruling elite, well-to-do merchants and high-ranking state officials had made the best of it. The native folk were treated as serfs. With the abdication of the Lusignan Queen Catherine Cornaro, Venice seized the control of Cyprus in 1489. The Venetians preserved the existing feudal system increasing only the number and the weight of the taxes extracted from the Parics (the Greeks).

The Turks who had established their domination on the territories circling the Eastern Mediterranean up to the second quarter of the sixteenth century, felt

themselves rightful enough to annex Cyprus in 1570-71 on the ground that the piratical activities of the Cypriot corsairs had become unbearable with respect to the Empire's security of shores around the Island. The Ottoman state's main intention was not to "colonize", but to make Cyprus a "yurt" , i.e. a part of the motherland.

Following the conquest the Turco-Islamic administrative, economic and socio-cultural systems were established on the island alongside the Hellenistic heritage. Within the framework of their traditional "millet system" the Turks granted the opportunity for the Greeks and the other *zimmi* elements of various ethno-religious origins to preserve their own racial, religious and cultural peculiarities until 1878. This was also to give rise to many important additional developments towards the end of the eighteenth century at the expense of the common Orthodox people.

It is another established fact that especially in the seventeenth and the eighteenth centuries, certain changes affecting the administrative, economic and socio-cultural body of the Turkish empire, naturally had got themselves felt in Cyprus, too. However, the then imperial governments had always spent special efforts to ease all the muslim and non-muslim reaya's conditions.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
SUMMARY.....	iii
KISALTMALAR.....	viii
ÖNSÖZ.....	x
<i>GİRİŞ</i>	1
<i>BİRİNCİ BÖLÜM</i>	
OSMANLI FETHİ ÖNCESİNDE KIBRIS.....	4
A) ANA HATLARIYLA OSMANLI DEVRİ	
ÖNCESİ ADA TARİHİ.....	4
a) Kıbrıs'ta Bizans (Doğu Roma İmparatorluğu)	
Hakimiyeti.....	5
b) Kıbrıs'ta İlk İslam Hakimiyeti.....	6
c) Haçlı Seferleri ve Kıbrıs.....	9
d) Kıbrıs'ta Lüzinyan (Frank) Hanedanlığı İdaresi	
(1192-489).....	11
e) Kıbrıs'ta Venedik(Latin) İdaresi (1489-1570).....	16
B) XVI. ASIRDA AKDENİZ ÜZERİNDE HAKİMİYET	
MÜCADELESİ VE OSMANLI DEVLETİ.....	17
a) XVI. Asrın Başlangıcında Osmanlı Devletinin	
Durumu.....	18
b) Osmanlı Donanma Gücünün Teşkili ve Akdeniz'de	
Osmanlı Hakimiyetinin Kurulması.....	19
<i>İKİNCİ BÖLÜM</i>	
OSMANLILAR'IN KIBRIS'I FETHİ.....	22
A) FETİH ÖNCESİNDE MİLLETLERARSI	
İLİŞKİLERİN SEYRİ.....	22
a) Osmanlılar'ın Safevî Habsburg ve Venedik	
Devletleri İle Olan İlişkilerinin Gelişimi.....	22
b) Fetih Öncesinde Kıbrıs'ta Durum.....	24
c) Fetih İçin Hukukî, Askerî ve İktisadî Ön	
Hazırlıklar.....	25
d) Kıbrıs'ın Fethi.....	26

e) Fetih Sonrası Gayrimüslimler'e Karşı Uygulanan Osmanlı <i>İstimâlet</i> Politikası.....	31
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIBRIS'TA OSMANLI YÖNETİMİ.....	33
A) XVI. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN İKTİSADÎ VE SOSYAL DURUMU VE KIBRIS'IN İSKÂNI.....	33
a) Kıbrıs'ta Kurulan Osmanlı İdarî Teşkilatı.....	35
b) Adanın Şenlendirilmesi(İskânı).....	39
B) ADA TARİHİNDE 1800'E KADAR OLAN SİYASÎ VE SOSYAL GELİŞMELER.....	45
a) XVI. Yüzyıl Sonları ve XVII. Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs.....	47
b) XVIII. Yüzyıldaki Gelişmeler.....	59
C) XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ VE KIBRIS'IN İNGİLTERE'YE KİRALANMASI (1878).....	67
a) Yunan İsyanı (1821) ve Sonrasında Kıbrıs(1821-1839).....	71
b) Tanzimat Devrinde Osmanlı İmparatorluğu ve Kıbrıs.....	77
c) Kıbrıs'ın İngiltere'ye Kiralanması ve Osmanlı İdaresinin Sonu.....	83

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI YÖNETİMİNDE KIBRIS'IN SOSYAL, İKTİSADÎ VE KÜLTÜREL DURUMU.....	87
A) SOSYAL YAPI.....	87
a) Toplumun Etnik-Dinî Unsurları.....	89
b) Sosyal Tabakalaşma.....	90
c) Nüfus.....	93
B) EKONOMİK YAPI.....	95
a) Tarım	96
b) Sanayi.....	100
c) Ticaret.....	100
C) DİNÎ-ADLÎ TEŞKİLATLANMA.....	104
a) Müslümanlar'da.....	105
b) Gayrimüslimler'de.....	106
D) EĞİTİM DÜZENİ.....	107
a) Müslümanlar'da.....	107
b) Gayrimüslimler'de.....	109

E) KÜLTÜREL DURUM.....	110
SONUÇ.....	115
KAYNAKÇA.....	119

KISALTMALAR

BSOAS	:	Bulletin of School of Oriental and African Studies.
DAI	:	Dissertation Abstracts International. (A. The Humanities and Social Sciences)
DEFM	:	Dâru'l - Fünun Edebiyet Fakültesi Mecmuası.
Eİ2	:	Encyclopedia of Islam, 2. bs.
IJMES	:	International Journal of Middle East Studies.
INAF	:	International Affaires Agency Research Department.
İA	:	İslâm Ansiklopedisi.
İT	:	İslâm Tarih Kültür ve Medeniyeti Tarihi, ed. P.M.Halt - B.Lewis - A.K.S.Lambton (İngilizce'den çev. Komisyon) İstanbul, Hikmet Yayınları, 1988.
JESHO	:	Journal of the Economic and Social History of the Orient.
KDBUS	:	Kıbrıs'ın Dünü - Bugünü Uluslararası Sempozyumu (Gazi Mağosa, 28 Ekim - 2 Kasım 1991) Ankara, YÖK Basımevi 1993.
KİTAB	:	"Kitâb-ı Müstetâb", Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar (Haz. Yaşar Yücel) Ankara, TTK

- Basımevi, 1988.
- MBKTK : Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğler, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Vakfı, Yay. nr.36, 1971.
- MD 90 : Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri Tasnifi, no. 90 (Haz. Heyet) İstanbul, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, 1993.
- MÜLÜK : "Hırzû'l-Mülûk", Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar (Haz. Yaşar Yücel) Ankara, TTK Basımevi, 1988.
- SI : Studia Islamica.
- VD : Vakıflar Dergisi.
- VHTK : VIII. Vakıflar Haftası Tebliğler ve Konuşmalar, Vakıflar Genel Müdürlüğü.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında her türlü samimi yardım ve yönlendirmelerinin etkisi büyük olan tez danışmanım Yrd. Doç.Dr. Mehmet ÖZ'e ve sahip olduğum mesleki formasyonun oluşmasında kendilerinden çok istifade etmiş olduğum Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ndeki hocalarıma teşekkür etmeyi bir borç olarak telakki ediyorum.

Ayrıca, tez çalışmamın güz döneminde, Kapullu Ortaokulu'nda İngilizce Öğretmeni olarak çalışırken Beypazarı İlçe Milli Eğitim Müdür Sayın Hasan Baltacı ve yardımcılara ve bahar döneminde ise, Rektörlük Tarih Okutmanı olarak vazifeye başladığım Gaziosmapaşa Üniversitesi Rektörü Sayın Prof.Dr. Mustafa Kemal ÖZSOY'a tez çalışmamı sürdürebilmem için sağlamış oldukları gerekli her türlü kolaylıklardan dolayı burada teşekkürlerimi arz etmek isterim.

Birmingham Üniversitesi'nde yapmış olduğu ve kanaatimce Osmanlı devri Kıbrıs tarihi üzerindeki en önemli çalışma olan basılmamış doktora tezinden çok istifade ettiğim Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Bölümü'nden Sayın Yrd. Doç. Dr.Kemal ÇİÇEK'e de özellikle teşekkür ederim.

GİRİŞ

Kıbrıs⁽¹⁾ Akdeniz'in kuzey doğu bölgesinde 34° 33' ve 35° 41' kuzey arz daireleri ve 32° 17' ve 34° 35' tul daireleri arasında yer alıp, Akdeniz'in üçüncü büyük adası olması itibarıyla (9283 km²) Doğu Akdeniz ve onu çevreleyen toprakların kontrolü noktasında çok yüksek bir stratejik öneme sahip olmuştur. Bu nedenle Anadolu, Suriye, Mısır ve Batı Akdeniz'e kıyısı bulunan bölgelerde hâkimiyet sürmüş bir çok kuvvetli devletlerin her zaman dikkatini çekip, onların istilâlarına maruz kalmıştır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa, Afrika ve Asya kıtalarının kesiştiği bölgede alabildiğine yayılmış olan Osmanlı İmparatorluğu için Venedik'in elinde bulunan Kıbrıs adasının zaptı kaçınılmaz olmuştur. Adanın Osmanlı topraklarına ilhakı, Kıbrıs'ın ondan sonraki tarihî gelişimini her yönden, köklü olarak etkileyecekti.

Üç yüzyıldan fazla süren Osmanlı idaresi altındaki Kıbrıs tarihî yerli ve yabancı bir çok araştırmacının araştırma konusu olmuş, bu konuda bir hayli çalışma meydana getirilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı tarihinin genelinde olduğu gibi Kıbrıs'ın da İmparatorluğun bir eyaleti olarak göstermiş olduğu tarihi gelişiminde bir çok noktalar anlaşılma perdesi altında kalmaktan kurtarılamamıştır. Çünkü, üç yüz yıllık Osmanlı idaresine ait arşiv belgelerinden ciddi olarak 1960'lardan sonra istifade edilmeye başlanmış, bu nedenle de, özellikle Batılı tarihçiler Türk dönemi Kıbrıs tarihinin ana kaynakları olarak, çeşitli vesilelerle adada bulunmuş olan Avrupalı gezgin ve konsolosların çoğunlukla Türkler, bazen de mezhep ayrılığının verdiği bir taassupla Ortodoks Rumlar hakkında vermiş oldukları çoğunlukla önyargılı değerlendirmelerini esas almışlardır.

(1) "Kıbrıs" kelimesi, menşei hakkındaki bazı rivayetlere göre, ya binlerce yıl adada işletilmiş olan bakır madeninin (Lâtince'si Cuprum) adına, ya da bir Yunan mitolojisine göre aşk ilahesi "Kiprs" e dayandırılmakla birlikte (Alasya 1977:13; Volkan 1979:4), Anadolu'nun Köroğlu dağlarında "Kıbrısçık", Elmadağ'da "Kıbrıs" denilen hayli tarihi geçmişe sahip olduğu tahmin edilen yerleşim yerlerinin varlığına dayanılarak "Kıbrıs"ın bir Türk aşiret adı olabileceği de ileri sürülmektedir (Alagöz 1971:20). Kıbrıs ayrıca tarihi boyunca Alasya, Asi, Hetim, Amatusya, Pafya ve Salâminya gibi isimlerle de anılmıştır (Alasya 1977:13).

Kıbrıslı Türk araştırmacıların çalışmalarında, genellikle çalışma sahiplerinin 1954'den sonra şiddetlenip zulme varan Rum baskısını bizzat yaşamış olmalarının ve tarihçiden çok birer eğitimci, ya da başka bir meslekten gelme olmalarının etkileri görülmektedir. Bu nedenle çoğunlukla ana tema, Rumlar'a Osmanlı'nın göstermiş olduğu insanî saygı oluşturmaktadır. Buna ek olarak ta, karşı tarafın ısrarla inkâr etmeye çalıştığı adadaki Türk varlığının ispatı gelmektedir. Gerek Batılı, gerekse Kıbrıslı Türk araştırmacıların çalışmalarını "sınırlı" kılan en önemli etken, konuların sadece Kıbrıs bazında ele alınıp, İmparatorluk'ta meydana gelen gelişmelerin yeteri kadar değerlendirilmeye alınmaması olmuştur.⁽¹⁾

Bu çalışmada, günümüze kadar meydana getirilmiş olan makale, doktora tezi ve yayınlanmış belgelerden mümkün olduğu kadar faydalanmak suretiyle Osmanlı dönemi Kıbrıs tarihini çeşitli meseleleriyle yeniden bir değerlendirmeye tabi tutup, daha anlamlı olarak sergilemeye çalışacağız. Metod olarak, olayların sebep-sonuç ilişkisi ve mukayese (comparison) gibi tarih disiplinin bazı temel unsurlarına göre, daha geniş olarak ta Osmanlı İmparatorluğu'nun genel tarihî gelişimi, ve hattâ Akdeniz tarihî çerçevesinde ele alınmasına çalışılacaktır. Bunlara ek olarak, Osmanlı devri Kıbrıs tarihî konu ile ilgili daha önceki hiç bir çalışmada tatbik edilmemiş bir şekilde, kronolojik olarak siyasî kısmı ayrı bölümlerde, iktisadî ve sosyo-kültürel konuları da ayrı alt başlıklar altında ele alınacaktır. Dolayısıyla bu, elimizdeki çalışmayı daha sistematik kılacaktır.

Bu çalışmanın dört bölüm üzerinde düzenlenerek incelenmesi uygun görülmüştür:

Birinci bölümde, Osmanlı fethi öncesindeki Kıbrıs tarihi ana hatlarıyla ele alınıp, daha sonra Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılda çeşitli yönleriyle içinde bulunduğu şartlar ve Akdeniz'de Türk hâkimiyetinin kurulması üzerinde durulacaktır.

(1) Faroqhi (1984: 12) de çalışmasının hemen başında, İmparatorluğun küçük bir parçası üzerinde çalışan araştırmacıların ülke ve Akdeniz dünyasında meydana gelen genel gelişmelere dikkat etmemeleri nedeniyle, meydana getirdikleri çalışmaların "sınırlılık"larına dikkat çekmektedir.

İkinci bölümde, fetih öncesinde uluslararası ilişkilerin seyri, fetih hazırlıkları, fetih ve fetih sonrası Gayrimüslimler'e Türkler'in uyguladığı politika ele alınacaktır.

Üçüncü bölümde, Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılda karşılaştığı bazı iktisadî ve sosyal sıkıntılar ve bunların Kıbrıs'ın fethi üzerinde ne gibi etkileri olduğu, adada Türk idarî sisteminin kurulması, Anadolu'dan Türk-İslâm unsurunun sevki ve iskânı meselesi ve 1878'de İngiltere'ye devrine kadar, ada tarihi ana hatları ile onyedî, onsekiz ve ondokuzuncu yüzyıllar şeklinde bazı kısımlara ayrılarak incelenecektir.

Dördüncü ve son bölümde ise, Osmanlı döneminde Kıbrıs'ın iktisadî ve sosyo-kültürel yapısı, Müslim ve Gayrimüslimler'e göre ana hatları ile ortaya konulmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI FETHİ ÖNCESİNDE KIBRIS

A) ANA HATLARIYLA OSMANLI DEVRİ ÖNCESİ ADA TARİHİ :

Geçmişte ve bugün tarih ilmi üzerinde çalışma yapan bir çok kimse nazarında insanlık tarihi ele alınırken, bunun belli çağlara devirlere ve benzeri kısımlara ayrılması bir gelenek olmuştur. Bu ayrıma işlemine bazı önemli olaylar esas alınmıştır. Mesela, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması, İstanbul'un Türkler tarafından fethi veya Büyük Fransız İhtilali gibi. Elbette tarihte bu türden değişik ve hayli etkili olmuş büyük olaylar sayısızdır. Fakat, hiç bir değişiklik her ne kadar birdenbire ve şiddetli olursa olsun, geçmiş ile bugün arasındaki sürekliliği tam anlamıyla bozamaz (Sander 1989 : 3). Yani, tarih bir bakıma bir bütündür; devirler, çağlar veya dönemler bu bütünün parçalarıdır. Bir eğilim, bir süreklilik söz konusudur. Tarih çağlara veya devirlere ayrılmış da olsa bu devirlerden birinden diğerine geçme, bir kitabı oluşturan, bir çok sayfadan yalnızca her hangi birinden diğerine, ya da bir oyunun bir çok sahnesinden yalnızca her hangi birinden diğerine geçişten pek farklı değildir.⁽¹⁾ Olaylara sebep-sonuç ilişkisi yönünden bakıldığı zaman görülecektir ki, olayların yakın sebeplerinin yanında, kökleri daha önceki zamanlara uzanan uzak sebepleri de vardır. Bu nedenle, tarih çalışmalarında belli çağ/devir ve benzeri ayrımlara saplanıp kalmanın, olayların tahlilinde elde edilecek sonuçların ya eksik, ya da hatalı olması ihtimalini doğuracağından şüphe yoktur.

Tarihte var olan eğilimler ve bunların sağladığı *süreklilik*, tarihte yapılacak kesin çağ/devir ayrımlarına karşı bizi tereddüte sevketsen de, tarihin incelenmesinde *dönemlemelere* gidilmesinin bazı yönlerden faydasının büyük olacağı da aşikârdır. Çünkü bu, araştırmacıya olayları ele alırken kolayca ve daha kesin sonuçlara ulaşma imkanı vermenin yanı sıra, araştırma sonuçlarının başkalarına kolayca iletilmesini de sağlayacaktır (Yediyıldız 1985 : 2). İnsanlık

(1) J. - E. Halkin'e ait olan bu benzetme Yediyıldız (1985:4)'te nakledilmektedir.

tarihinin baştan sona doğru akışında bir çeşit *sürekliliğinin*, yani silsile halinde dizilen olayların arasında karşılıklı ve derin bir etkileşimin olduğunu belirttikten sonra, bizim çalışma alanımızı teşkil eden, umumî hatlarıyla Osmanlı devri Kıbrıs tarihini (1571 - 1878) layıkıyla anlamak için adanın önceki tarihinin de yine ana hatlarıyla ele alınmasının gereğinin anlaşıldığını zannediyorum. Zira bu, Kıbrıs tarihinde de mutlaka geçerli olan sürekliliğin üzerinde, Kıbrıs'ta kurulan Türk hakimiyetinin ne gibi yakın ve uzak değişiklikler meydana getirdiğini anlamamıza yardımcı olacaktır.

M.Ö. 5800'lere kadar uzanan Kıbrıs'ın bilinen tarihinde (Purcell 1969 : 74), miladî dördüncü asrın sonlarından itibaren adada Doğu Romalı, ya da Bizanslılar, Müslüman Araplar, Lüzinyanlar (Frank) ve Venedik'liler (Latin) Türk fethine kadar hakimiyet sürmüşlerdi. Bu hakim unsurlar aşağıda kronolojik olarak ele alınacaktır.

a) Kıbrıs'ta Bizans (Doğu Roma İmparatorluğu) Hakimiyeti :

M.S. 395'te Roma İmparatorluğu'nun İmparator Theodosios tarafından Doğu-Batı olarak ikiye ayrılmasıyla (Ostrogorsky 1991 : 49), Kıbrıs Doğu Roma kısmında kalmış ve diğer on dört vilayetle birlikte Antakya (Antioch)'dan idare olunmaya başlamıştı. Ada bundan sonraki sekiz yüz yıl, Müslüman Araplar'ın istilalarının sebep olduğu bazı aralıklar hariç, Bizans hakimiyetinde kalacaktı. Yunanca'nın resmî dil olması ve Hristiyanlığın da adada yayılması ile, 395 yılı bölünmesinden önce de Helen kültürünün etkili olduğu Kıbrıs'ta (Purcell 1969 : 74) bundan sonra Bizans kültürü diğer kültürlerle oranla daha ağırlımlı bir şekilde kendini hissettirecekti (Darkot 1955 : 672 ; Volkan 1979 : 4-5).

Kıbrıs'a M.S. 46'da havarilerden Paul ve Barnabas'ın (Jones the Levite) gayretleriyle giren Hristiyanlık, İmparator Constantine'in bu dini resmîleştirilmesiyle gelişmiş ve İmparator Zeno (474 - 491) devrinde Kıbrıs Ortodoks Kilisesi teşkil edilmişti (Hill, I, 1952 : 278 - 279 ; Purcell 1969 : 108 - 109 ; Alasya 1977 : 24; Volkan 1979 : 5). Kıbrıs'ın Bizans hakimiyeti altına girmesi ile Yunanca'nın ve Hristiyanlığın devletçe resmîleştirilmesi, ada tarihinde çok eski zamanlardan bu devre kadar hüküm sürmüş olan Latin, Hitit, Eski Mısır, Fenike, Asur, Pers ve

Yahudiler'in kalıntısı olan bir kısım farklı unsurların aynı potada eritilip sonuçta, "...kendini Yunanlı telakki etmeğe başlayan ..." (Alasya 1977 : 25) yeni bir etnik oluşum meydana getirecekti. Böylece, Kıbrıs'ın sosyo-kültürel tarihinde önemli, yeni bir safha açılmış olacaktı.

Bizans idaresi altındaki Kıbrıs beşinci, altıncı ve yedinci yüzyılın ilk yarısında, komşu ülkelere nazaran sulh ve sukunet içinde belli bir refah düzeyine ulaşmış görülüyordu (Hill, I, 1952 : 279; Maier 1968 : 54 - 55). Şarap ve kurutulmuş domuz eti önemli ihracat ürünleri idi. Adada yerli mücevherat işleme zanaatı da gelişmişti. İlk defa M.S. 552'lerde, iki keşişin Uzak Doğu'dan kaçakçılık yoluyla Kıbrıs'a ipekböceği yumurtası getirmeleriyle bir ipekçilik endüstrisi başlatılmış (Hill, I, 1952 : 280 - 281; Purcell 1969 : 109), fakat bunlarla birlikte gemi yapıcılığında ve bakır madenciliğinde nisbi bir gerilemeye şahit olunmuştu.

Halkın çoğunluğunu *coloni* denilen, kira yoluyla toprağı işleten köylü kesimi oluşturmaktaydı. Zanaatkarlar kasabalardaki esnaf teşkilatları bünyesinde çalışmak zorundaydılar ve işlerini ve statülerini değiştirebilme hakkı ellerinden alınmış idi. Bütün iktisadî ve siyasî güç toprak sahibi olan idareci sınıf, resmi yüksek dereceli memurlar ve ruhban sınıfının elinde toplanmıştı. Ortodoks Kilisesi bu sistemin kurulması ve devamında önemli bir faktör oluşturmakta, ada hayatının her alanında etkin bir rol oynamakta idi (Maier 1968 : 56 - 57).

b) Kıbrıs'ta İlk İslam Hakimiyeti :

Kıbrıs'ta Bizans idaresi genel hatları ile yukarıda tarif edildiği üzere devam etmekte iken, aynı tarihlerde Arabistan yarımadasında, gerek Kıbrıs'ı gerekse bütün dünya tarihini pek yakından ilgilendirecek hadiseler cereyan etmekte idi. Hristiyanlık Yakın Doğu'da, doğup bütün bu topraklarda, Anadolu'da ve Akdeniz'e kıyısı bulunan diğer topraklarda gelişirken, yine Yakın Doğu'da Arabistan yarımadasında yine kendisine rakip olacak cihanşumul bir semavi din olan İslamiyet doğmuş, bütün cihanı hakimiyeti ve nizamı altına alma davasına atılıp, Hristiyanlık'tan başka diğer dinlere de mücadele bayrağını açmıştı (Turan, I. Kısım, 1993 : 133). Maier (1968 : 62)'in belirttiği gibi, M.S. 630'da Doğu Roma

İmparatorluğu'nun Suriye topraklarında Mute denilen yerde Müslüman Araplar ani bir baskınla imparator Heraklios'un hükmü altındaki Bizans'ın kapılarını ciddi olarak çalmışlar ve böylece 1453'te İstanbul'un fethiyle sona erecek olan İslam ve Batı arasındaki 800 senelik uzun mücadeleye başlatılmıştı.

İslamiyet İslâm Peygamberi'nin vefatından sonra bütün hızıyla doğu-batı, güney-kuzey yönlerine doğru bir genişleme içine girmişti. VIII. yüzyılın ilk yarısında İslam Devleti'nin sınırları doğuda Buhara'ya, Semerkand ve Sind'e ulaşırken, batıda ise Tunus, Cezair, Fas ve İspanya'yı da içine alacaktı (Turan 1964 : 209; Maier 1968: 62; Ostrogorsky 1991 : 107 - 108; Turan, I. Kısım, 1993: 134).

İslamiyet'in bu hızlı genişleme ya da patlamasından Kıbrıs da nasibini almakta geç kalmadı. Daha Hz.Ebubekir'in hilafeti döneminde bir fetih teşebbüsü yapılmış ⁽¹⁾ (Alasya 1977 : 25 - 26), ancak fetih gayretleri Müslümanlar'ın Mısır donanmasını ele geçirmesinden sonra daha sağlıklı bir şekilde yürütülmüştü. Nitekim Hz.Osman devrinde Suriye valisi Muaviye komutasında adaya çıkılmış (647) ⁽²⁾ ve Konstantiya şehri, ahalisinin teslim olmayı ⁽³⁾ reddetmesi üzerine zorla ele geçirilmişti (Hill, I, 1952 : 284) .

Büyük miktarda ganimet elde edilen bu seferden geri dönmeden önce Kıbrıslılar 7200 dinar (altın), yani şimdiye kadar Bizans hazinesine ödeye geldikleri yıllık vergi miktarı ile vergiye bağlanıp, bir de üç yıllık anlaşma yapılmıştı (Hill, I, 1952 : 257; Maier 1968 : 65; Alasya 1977: 26; Ostrogorsky 1991 : 108). Bu seferde

-
- (1) Bu ilk sefer hakkında bir Yunanlı tarihçiden başka (Hill, I, 1952: 283) incelenen yerli ve yabancı kaynak ve araştırmalarda bir not bulunamamıştır.
- (2) Bu adaya ilk çıkış tarihi, Turan (1964: 209)'da 650 ve Purcell (1969: 110)'de 648/9 olarak verilmektedir.
- (3) Alasya (1977:26) Muaviye'nin Konstantiya halkına " Müslüman olmayı mı, ya da savaşı mı..." tercih ettiklerini sorduğunu ifade ediyor. İnsanları zorla İslam'a sokmak Kur'an'ın ayetlerine apaçık ters düşeceği için, işin doğrusu Hill'in kaydettiği gibi olsa gerektir.

İslâm Peygamberi'nin ashabından bir çok önde gelenleri ve onların hanımları da bulunmuştu.⁽¹⁾

674 'de düzenlenen bu ilk seferden sonra, Kıbrıslılar'ın yapılmış olan anlaşmanın şartlarına uymayarak, gerek Bizans'la işbirliği yapıp onlara savaş gemisi yardımında bulunmaları, gerekse vermeyi taahhüt ettikleri yıllık vergilerini ödemekte kusur etmeleri üzerine 653 yılında Abdullah İbn Kayı kumandasında ikinci bir Müslüman donanması Kıbrıs'a gönderilip, ada bütünüyle fethedilir. Adaya Suriye'den Müslümanlar iskân edilip (Hill, I, 1952: 284; Lammens 1960: 340; Öğün 1993: 29), yerli halk tekrar yıllık savaş tazminatına bağlanmıştı. Ayrıca, adadan ayrılmadan önce 12 bin kişilik bir askeri garnizon bırakılıp, bunun için ayrı bir şehir kurulmuştu (Hill, I, 1952 : 285; Purcell 1969: 110; Öğün 1993: 24)

688 de bir on yıllık barış anlaşması yapılmış ve buna göre Kıbrıslılar'ın yıllık bir tazminat ödemeleri şart koşulmuşken, Halife Abdülmelik (685 - 705) bu miktara kanaat letmeyip bin dinar daha ekliyecekti. Bu durumun Halife II. Ömer (717 - 720) tarafından düzeltilmesine rağmen, Halife Hişam (724 - 743) Kıbrıslılar'ın yıllık tazminatını yeniden artırmıştı. Nihayet Abbasi Halifesi Mansur (754 - 775) anlaşma şartlarını tekrar Muaviye zamanındaki şekline göre düzenleyecekti. Kıbrıs İslam hakimiyeti altında iken, Muaviye'nin Kıbrıslılar'la yapmış olduğu anlaşma uyarınca ada Müslüman Emir ve Hakimlerce idare olunmuştu. İslam idaresi altında genel olarak ada ticareti bir canlılığa şahit olmuş, ipek ve hububat üretimi ve ticareti artış göstermişti. (Turan 1964 : 212).

Kıbrıs'ta kurulmuş olan İslam idaresi arasına sekteye uğratılmış ve bu nedenle tekrar seferler düzenleme gereği görülmüştü. Mesela, 704'te Heraklios elli bir süre için adanın kontrolünü eline geçirmiş, fakat Harun Reşid (790 - 806) zamanında

(1) Birçok kaynaklara göre ilk Müslüman deniz akını olan bu seferde İslâm Peygamberi'nin akrabası olan Ümmü Haram ölmüş, Osmanlı devrinde Kıbrıs'ın Larnaka kazasında defnedilmiş olduğu kabrinin üzerine bir türbe yapılmış ve ondan sonra Müslümanlar'ın devamlı ziyaret ettikleri kutsal bir yer olarak kalmıştır (Hill, I, 1952: 283; Turan 1964: 210 / 211). Bilahare Osmanlılar'ın adayı fetih için ilk çıkış yeri olarak Larnaka'yı tercih etmeleri tesadüfe benzememektedir. Ümmü Haram hakkında daha geniş bilgi için bkz. "Umm Haram" , Cobham (1908: 374 - 377).

büyük akınlar düzenlenip, adada İslam hakimiyeti tekrar kurulmuştu. Kıbrıs, tekrar Bizans'ın kontrolüne geçinceye kadar (964), Müslümanlar adaya toplam yirmidört sefer düzenlemişlerdir.

Dokuzuncu ve Onuncu yüzyıllarda, İslam alemi, Abbasi İmparatorluğu'nun küçük devletçiklere bölünmesi ile başlayan bir buhranlar dönemine girerken (Turan, I. Kısım, 1993 : 173), Bizans, İmparator II. Nikephoros'un (963 - 969) tahta geçmesi ile bir yükseliş devresine girmiş, 964 yılında da Kıbrıs'ı tekrar ele geçirmişti (Hill, I, 1952 : 295; Ostrogorsky 1991: 269 - 270). Bundan sonra onikinci yüzyıla kadar, Müslüman-Bizans mücadelesine meydan olmaktan kurtulacak olan Kıbrıs bir sükunete kavuşacaktı. Bunun etkisi ile adada tekstil, tuz ve şarap sanayiinde bir canlılık görülmekle birlikte, toprağı işleten çiftçi savaş tazminatı ve normal vergilerin yükü altında ezildiğı için fakir düşecekti. Bunların yanında mal mülk sahibi sınıfın durumu tartışmasız çok yüksek bir seviyede idi (Maier 1968 : 67).

Kıbrıs'taki Bizans hakimiyeti onikinci yüzyıla kadar, dıştan çok içten bazı tehditlerle karşı karşıya kalmıştı. Bazı valiler Kıbrıs'ı Bizans'tan koparmak için isyan girişiminde bulunmuşlardı. Bunlardan 1184 yılında, Tarsus Valisi iken Kilikya'da (Çukurova) Ermeniler'le yaptığı savaşı kaybetmesi üzerine Kıbrıs'a geçip, sahte belgeler vasıtası ile halkı kendisinin Kıbrıs Valisi tayin olunduğına inandırıp, ardından da imparatorluğunu ilan etmiş olan Bizans Prensi Isaac Comnenus'un çıkarmış olduğı isyan en etkili olanıydı. Adada kendi idaresini kurup, yedi yıl hüküm sürebilen Comnenus'un (Hill, I, 1952: 53; Maier 1968 : 70; Purcell 1969: 117; Alasya 1977: 27; Ostrogorsky 1991: 369; Gazioğlu 1994: 1) idaresine Üçüncü Haçlı Seferi sırasında son verilmiş ve adanın siyasî tarihinde yeni bir safha (Haçlı Krallığı Dönemi) başlamıştı (Hill, I, 1952: 314 - 315; Maier 1968: 71).

c) Haçlı Seferleri ve Kıbrıs :

X. asırda Abbasî Halifeliğı dağılırken Asya'nın Kuzey-Doğı'sundan Batı'ya doğru gelmiş olan Selçuk Türkleri İslamiyeti kabul etmiş, XI. yüzyılda da Sünni İslam dünyasının en önde gelen siyasî gücü haline gelmişlerdi (Ostrogorsky 1991: 317 - 318; Turan, I. Kısım, 1993: 173 - 178).

1071 'de Türkler'in Bizanslılar'a karşı kazandığı Malazgirt Savaşı neticesinde kısa sürede Anadolu, Suriye ve Filistin Müslümanlar'ın hakimiyeti altına girmişti. (Lewis 1988: 204). Bunun üzerine, Papalığın, gerek "Kutsal Ülkeyi" (Filistin) kurtarmak, gerekse on birinci yüzyılın başından beri kuvvetlenmeye başlayan iktidarını "...hristiyan Doğu'ya kadar uzatmak ..." (Ostrogorsky 1991, 334 - 335) amacıyla(1) Hristiyan ve daha bir çok yan faktörlerin de etkisiyle Batılı güçleri ve halkları harekete geçirmesiyle tarihte *Haçlı Seferleri* denilen olaylar dizisi, başlatılmış olacaktı.

1096 yılında Papa II. Urbanus'un büyük gayretleri ile daha sonra yapılacak Haçlı Seferleri'nin birincisi gerçekleştirilmiş, fakat Haçlı birlikleri düzensiz ve disiplinsiz halk kütlelerinden oluştuğu için daha İstanbul'un Anadolu yakasına geçilir geçilmez hemen hemen hepsi Türkler tarafından kılıçtan geçirilmişti. Bunun üzerine 1097'de daha düzenli birliklerle yeniden Anadolu üzerine yürünmüş, bu sefer Batı ve Güney Anadolu bölgelerinde önemli miktarda topraklar elde edilmiş ve nihayet 1098 'de Antakya, 1099 'da da Kudüs zaptedilip, Bizans İmparatoru'na, Haçlı Seferi sonucunda elde edilecek toprakların Bizans'a geri iade edileceğine dair verilen sözen rağmen olarak, bu iki şehirde ayrı ayrı yeni Haçlı Krallıkları kurulmuştu (Ostrogorsky 1991: 334 - 335).

Kıbrıs tarihini pek yakından ilgilendirecek olan Üçüncü Haçlı Seferi, Fatimî Halifeliği'ne bağlı Suriye'nin hükümdarı Nureddin'in 1174 'te ölmesi üzerine Suriye'de kendi idaresini kurmuş olan Salahaddin Eyyubî'nin 1187'de Kudüs'ü tekrar zaptetmesine tepki olarak başlatılacaktı (Şeşen 1987: 131; Lewis 1988: 212).

Haçlı Seferleri'nin aslında, Kıbrıs'ta yaptığı ilk etki, Birinci Haçlı Seferi'nde Kıbrıs'ın, Suriye'deki Haçlılar'a ne kadar zengin bir iâşe kaynağı oluşturmuş olduğunu iyi bilen Kilikya Ermenileri ve Antakya Prensiği'nin 1157'de adayı baştan başa tahrip edip, bütün varlığını Suriye'ye taşımaları ve halka yapmış oldukları büyük zulümler şeklinde olmuştu (Turan 1964: 212; Runciman, I, 1984: 23).

Üçüncü Haçlı Seferi'ne üç Avrupa İmparatoru; Almanya'nın Frederik Barbaros, Fransa'nın Philip Augustus ve İngiltere'nin (Arslan Yürekli) Richard bizzat başkanlık ediyorlardı. Kral Richard, sefere denizden katılıp Akka'ya doğru hareket etmişken donanması fırtınaya kapılmıştı. Kendisi Rodos'a çıkmak zorunda kalırken, kız kardeşi ve nişanlısını taşıyan gemi de Kıbrıs'ın Limasol limanına yakın bir mevkiye savrulmuştu. Bu arada Kıbrıs'ta İmparatorluk ilan etmiş olan Bizans'ın asi valisi Isaac Comnenus, Limasol limanına sığınan İngiliz Kraliyet Ailesine mensup kişileri taşıyan gemiye el koyup gemidekilere de kötü muamele eder. Daha sonra, Limasol'a ulaşan Richard, durumu öğrenince Comnenus'tan özür dilemesini ister, bunun reddedilmesi üzerine, zorlu mücadeleler vererek Kıbrıs'a çıkıp adayı istila eder. (Cobham 1908: 53; Hill, I, 1952: 316 - 318; Purcell 1969: 168 - 169; Şeşen 1987: 150; Gazioğlu 1994: 2). Comnenus'un arkasına adam salınıp ele geçirilir ve böylece adada Comnenus idaresine son verilmiş olur.

Richard'ın Kıbrıs'ı istila etmesinin önemli bir nedeni de, adanın, Birinci Haçlı Seferi'nde görüldüğü gibi, Haçlılar için stratejik bir ehemmiyete sahip olmasıydı ki, bunu Richard'ın adaya çıkarken düşünmemiş olması mümkün değildir. Sonuç olarak, bu Üçüncü Haçlı Seferi münasebetiyle İngiltere Kralı'nın bu ani Kıbrıs çıkartması, adada ilk İngiliz idaresinin kuruluş tecrübe edilmesine vesile olacaktı.

d) Kıbrıs'ta Lüzinyan (Frank) Hanedanlığı İdaresi (1192 - 1489) :

Kral Richard Limasol'a çıktığında(1191) yanında Suriye'den gelmiş bir çok asilzade de vardı. Bunlardan en önemlisi, Kıbrıs'a Richard'dan kendisinin Kudüs Krallığı davası için yardım dilemeye gelmiş olan Guy de Lusignan'dı.⁽¹⁾

Kral Richard Kıbrıs'ta iken, Avrupa'dan Akka'ya doğru kara yolunu takip etmekte olan Fransız Kralı Philip elçi gönderip kendisine bir an önce Akka'ya hareket etmesini bildirmişti (Hill, I, 1952: 319; Volkan 1979: 5). Bunun üzerine, adada üç gün kalmış Richard, idareyi, Richard Comville ve Tornhamlı Robert'e,

(1) Kudüs Kralı olan Guy de Lusignan, 1187'de Salahaddin Eyyübi'nin mağlup ettiği Haçlı güçlerinden elde edilen esirler arasında idi ve bir sene Nablus ve Dimaşk'ta (Şam) tutuklu kalmış, Kudüs Krallığı Müslümanlar'ın eline geçmişti. Zaten Guy, Kudüs Krallığı'nı tahtın varisi Sibly ile evlenerek elde etmişti. Fakat, hanımı Sibly'nin ölümü üzerine, Guy'un tahtta kalma hakkı reddedilmişti (Purcell 1969:19;Şeşen 1987:114).

Suriye'deki Haçlılara yardım göndermelerini tenbih ederek emanet ettikten ve Kıbrıs'taki mevcut olan Yunan garnizonları yerine Franklarınkini kurduktan sonra, adadan topladığı önemli miktarda ganimet ile Akka'ya doğru denize açılır.

Kral Richard'ın adadan ayrılmasını fırsat bilen Kıbrıslılar isyan edip, yerli bir papazı imparator ilan ederler, fakat Tornhamlı Robert isyanı bastırmakta gecikmez. Suriye'de yapılan savaşlardan dolayı Kıbrıs'a yardım gönderemeyen Kral Richard, yapılan Haçlı mücadelelerinin acele olarak gerektirdiği parayı temin etmek için adanın idaresini Templar Şövalyeleri'ne⁽¹⁾ satar.

Templar Şövalyeleri'nin adada kurduğu baskıcı yönetim yerli halkın tepkisi ile karşılaşınca Şövalyeler Richard'a adayı geri alması için başvururlar. O da, Kıbrıs'ta kendisine yardım etmiş olan Guy de Lisignan'a adayı satar (Purcell 1969: 120; Alasya 1977: 31). Templar Şövalyeleri'nin Suriye'ye dönmesinden sonra Kıbrıs'ı bir nevi fief olarak alan Guy de Lusignan ile Kıbrıs'ta Lüzinyan Hanedanlığı'nın temeli atılır (1192). Guy 1194'te öldüğünde, Kral Richard'ın Kıbrıs'ı tekrar kendisine iadesini talep etmekteki başarısızlığı ve Bizans'ın da protesto etmekten başka bir şey yapmaya muktedir olamaması üzerine Guy'un oğlu babasının yerine geçer ve böylece Kıbrıs'ta Lüzinyan Hanedanlığı idaresi başlar.

Lüzinyan yöneticiler idari sistem olarak feodal bir düzen uygulanmaya koyarak, toprağın bir kısmı askerî sınıfa ve bir kısmı da savaşlar nedeniyle çevre ülkelere dağılmış olan Kıbrıslılar'a, davet edilip, kendilerine malikane olarak dağıtılmıştı. Yine civar ülkelerden ticaret ve sanat ehli kişiler davet edilmişti. Hukuk sistemi olarak Kudüs Kanunları esas alınmakta birlikte, bazı yerel kanunlar da yürürlükte olmaya devam etmişti.

Sosyal tabakalaşma bakımından yerli halk üç kısma ayrılmıştı: 1) Toplumun en alt tabakasını oluşturan Kıbrıslı köleler, yâni Parici (Rumca Paraikoi) idi. Bunlar

(1) Templar Şövalyeleri, 118'de Kutsal Ülke'ye (Kudüs) giden hacıları muhafaza için kurulmuş bir tarikat idi (Gökoğlu 1964: 32; Purcell 1969: 120; Sonyel 1988: 34).

efendileri için haftada iki gün bedava çalışmak (angarya), ürünlerinin üçte birini ve ayrıca bir de baş vergisi vermek zorunda idiler. Efendileri öldürme ve şiddetli darp hariç onlar üzerinde her türlü tasarruf hakkına sahipti: 2) *Özgür İnsanlar* denen Perpararii (Rumca Perperyaroi), Parici'den pek farklı bir yükümlülük ve statüye sahip değillerdi; 3) *Azad edilmiş* anlamına gelen Francomati (Rumca Eleutheroi) ise toprağa sahip olabilir ve ekebilirlerdi. Ürünlerinden beşte birini efendilerine vermek zorundaydılar. Ayrıca, Kral'a bedelini ödemek şartıyla bazı imtiyazlar elde edebilen bu üçüncü sınıf, kendi efendilerinin yerel mahkemelerinde değil, normal sivil mahkemede (magistrate) yargılanma hakkına sahiptiler. Bu üç sınıftan hariç adada, zamanla ticarete, idareye ve orduya girebilen, Bizans devrine göre daha yüksek yaşam standartlarına sahip varlıklı bir burjuva sınıfı tekrar oluşmuştu (Hill, II, 1952: 9; Purcell 1969: 122 - 123). Toplumun en üst tabakası da, yönetici sınıfı oluşturan asilzadeler ve yüksek dereceli memurlardan müteşekkil idi. Bu tabakalardan ilk üçünü oluşturan yerli halk Rumlar, Suriye'nin ve Filistin'in Müslümanlar'ın eline geçmesi ile ortada kalmış olan çok sayıda Haçlı Latin unsurunun Kıbrıs'a göçmesi ile adada ekseriyeti kaybetmişler ve toprağa bağlı köle (serf) olarak kullanılmaya başlanmışlardı (Hill, II, 1952: 667 - 69; Turan 1964: 213; Luke 1969: 13; Runciman, III, 1987: 36)

Bu dönemde Kıbrıs'ın iktisadî durumu fena değildi. Çeşitli bitki ve üretim metodları adada tatbik edilmişti. Sadece idareci ve zengin kesimin istifade edebileceği bir refah düzeyine erişilmişti (Maier 1968: 73; Alasya 1977:32-33; Gazioğlu 1994:4). Filozof George Lapithis ve tarihçi Leontios Macharias gibi bir kaç entellektüel, eğitim gören Rumlar olarak istisna oluşturmakta idi (Spyridakis 1964: 49). Üretici kesimi oluşturan yerli halk ise, uygulanmakta olan baskı rejimi altında ezilip, sefaletle itilmişti. Lüzinyanlar yönetici, Kıbrıslılar da onların hizmetleri için kullanılan köleler idi (Hill, II, 1952:6-7; Gökoğlu 1964:33; Spyridakis 1964:47,49; Gazioğlu 1986:10-11; Sonyel 1988:34; Gazioğlu 1994:4). Uygulanılan baskı o kadar şiddetli idi ki, kölelerden intihar edenler de oluyordu (Maier 1968:89; Lee 1973:41),1197'de, Lüzinyan Kralı Amaury, kendisinin Roma Germen İmparatoru VI. Henry tarafından tanınmasına karşılık Papa III. Celestine'ye Kıbrıs'ta da Katolikliğin yayılması için müracaat etmişti. Bunun üzerine, Lefkoşa'da Latin Başpiskoposluğu (Archbishopric) ve diğer yerlerde de piskoposluklar oluşturulmuştu. 1260 yılında Papa'nın "Bulla Cypria" adlı bir belge ile Latin Başpiskoposu'nu bütün adanın tek dinî lideri ilan etmesi ile (Spyridakis 1964: 47-48; Maier 1968: 80 - 88; Purcell 1969:

1969:152- 54; Lee 1973:42; Sonyel 1991:5), Kıbrıs'ta Ortodoksluk Katoliklik karşısında sindirilmeye çalışılacaktı. Böylece Lüzinyan devrinde başlayan Katolik-Ortodoks mücadelesi Türkler'in adayı 1570'lerde fethetmesine kadar devam edecekti.

Bazı Avrupalı araştırmacıların ileri sürdükleri (Maier 1968: 73; Jennings 1986: 189) Lüzinyan döneminin Kıbrıs tarihinde en *parlak* dönem olduğu iddiası, daha çok kültürel alanda ve özellikle de mimarlık dalında geçerli gözükmemektedir. Gerçekten bu dönemde, Kıbrıs'ta mimarlık sanatında devrin standartlarının üstünde bir seviyeye ulaşılmış olduğunu gösteren kalıntılar günümüze kadar ulaşmıştır. Örneğin, Lefkoşa'da Selimiye (Aya Sofya), Mağosa'da Lala Mustafa Paşa Camileri (Aya Sofya)⁽¹⁾ St. Hilarion, Buffavento, Kantara Kaleleri ve Bella Paise Manastırı Lüzinyan döneminin Kıbrıs'taki en parlak mimarî eserlerindendir (Lee 1973: 42).

Kıbrıs'ta Lüzinyanlar hakimiyet sürerken aynı zaman diliminde Anadolu, Suriye ve Mısır'da önemli gelişmeler meydana gelmekte idi. Anadolu Selçuklular'ı, Sultan II. Kılıç Arslan ve onun takipçilerinin gayretleri ile Anadolu'da hakimiyetlerini sağlamlaştırdıktan sonra, özellikle XIII. yüzyıl başlarında Akdeniz ve Karadeniz ticareti bakımından önem taşıyan Antalya, Sinop, Alanya ve Samsun'u ele geçirmişlerdi. Akdeniz kıyısındaki faaliyetleri Kıbrıs Krallığı ile çatışmalara yol açmıştı. Ancak ticaretin önemini kavrayan Türkler kısa zamanda ada yöneticileri ve Venedikliler ile ticaret anlaşmaları yaptılar (Turan 1964:214-216; Purcell 1969:125; Akdağ, I, 1977:34 INAF 1992 :18; Öğün 1993; 35; Yuvalı 1993: 39).

Kıbrıs bu dönemde, Haçlılar'ın Türk - İslam dünyasına yönelik saldırıları için önemli bir üs olmaya devam etmekte idi. Anadolu Selçuklular'ı, devletin sahip olduğu belli çaptaki donanmanın Karadeniz'de Kırım ile meşgul olmasından dolayı Kıbrıs'a bir sefer düzenleyememişlerdi. Üstelik, İstanbul Latinler'in kontrolündeydi ve Akdeniz'de de Haçlı hakimiyeti böyle bir teşebbüse engel olmakta idi.

(1) Bu büyük katedraller, Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethinin bir sembolü olarak zamanın Padişahı II. Selim ve adanın fethinde başkumandan (Serdar) olan Vezir Lala Mustafa Paşa'nın adları verilip camiye çevrilmişlerdi.

Lüzinyan Krallığı'nın ilişkide bulunduğu diğer bir Türk devleti de, Mısır'da 1260 yılında Eyyübîler'in idaresini yıkıp, kendi hakimiyetini kuran Memlûk Sultanlığı idi. Kıbrıs'ın iki Türk devleti arasında kalmış olması nedeniyle bu iki devletle Lüzinyan Krallığı arasında çeşitli anlaşmazlıklar çıkar.

Kıbrıs Kralları, devamlı Papa ile işbirliği içinde olup, her türlü Haçlı faaliyetinin hem teşvikçisi hem de maddî olarak destekleyicileri olmaktaydılar. Papa da, Hristiyanların Akdeniz'deki en önemli kalelerinden birisi olan Kıbrıs'a gemi yardımı yaparak durumunu kuvvetlendirmek istemişti. Papalığın desteğini arkasına alan Kıbrıs Kralları her fırsatta gerek Güney Anadolu kıyılarına, gerekse Mısır'ın kuzey kıyılarına taarruzdan geri kalmamakta idiler (Gökoğlu 1964: 34; Turan 1964: 220 - 222; Purcell 1969: 134; Alasya 1977: 33 - 35; Uzunçarşılı, III, I. Kısım, 1988: 9).

Kıbrıs 1370'lerde Cenevizliler tarafından işgale uğrar ve sonuçta Mağosa'nın Ceneviz kolonisi olması kabul edilerek Lüzinyan Krallığı adada hakimiyetini sürdürür.. XV. yüzyıl başlarında, Kıbrıs ve Ceneviz donanmalarının Suriye ve Mısır'ı taciz etmeleri karşısında Memlûk Sultanı Baybars Kıbrıs'a iki kez çıkar ve esir alınmış olan Kral fidye ödemeyi, Memlûk hazinesine yıllık bir vergi göndermeyi, yani Sultan'a tabiyeti kabul edince serbest bırakılır (Turan 1964:225; Maier 1968:98-100; Purcell 1969:36-36; Zia 1975:5; Uzunçarşılı, III, I. Kısım, 1988:9; Yuvalı 1993:42).

Kıbrıs'ta özellikle II. John'un ölümünden sonra (1440) bazı taht veraseti mücadeleleri yaşanır ve nihayet II. John'un gayrimeşru çocuğu Kral James'ın ve onun oğlunun arka arkaya ölümünden sonra başa geçen Kraliçe Catherine idaresi altında kısa zamanda devlet mekanizmasına Venedikliler yerleştirilir. Çünkü Catherine Venedikli asil bir aileye mensuptu. 1489 yılında ise Catherine kardeşleri tarafından Kıbrıs'ta Comaro Ailesi'nin ikbali için "gönüllü" olarak tahtından feragat etmeye ve Venedik'e dönmeğe razı edilir (Gökoğlu 1964: 34; Maier 1968:100-101; Alasya 1977:38-39; Uzunçarşılı, III, I. Kısım, 1988:9; Sonyel 1991:5; Gazioğlu 1994:5-6).

e) Kıbrıs'ta Venedik (Latin) İdaresi (1489 - 1570) :

Kraliçe Catherine'nin 1489'da tahttan çekilmesi ile Kıbrıs'ta başlayan Venedik idaresinde, adanın eski idarî hukukî, iktisadî ve sosyal yapısında pek fazla bir değişiklik yapılmamıştı. Adanın idaresi Venedik'ten gönderilen bir Vali'ye verilmişti. 1489'da Memlûk Sultanlığı'na kendilerinin de yıllık vergilerini ödeyeceklerini bildirmişlerdi.

Venedikliler, Kıbrıs'ı bir yerleşim yerinden daha çok askerî ve ticarî maksatlar için bir sömürge ya da koloni olarak kullanacak, sivil hayat ve yerli halkın içinde bulunduğu şartlar dikkate alınmayacaktı (Rupert 1936: 85; Lee 1973: 46; Zia 1975: 6; Gazioğlu 1994 : 8). Esas hedefler, önce toprak ve halktan en yüksek derecede kâr elde etmek ve muhtemel bir Türk istilasına karşı büyük kaleler, burçlar yaparak savunma tedbirleri almaktı (Cobham 1908: 57; Spyridakis 1964: 53). Bu nedenle, 1600'lere kadar daha kazançlı olan pamuk üretimine ağırlık verilmesinden dolayı (Maier 1968: 105) şeker kamışı üretimi ve ihracı düşerken, şarap, tuz, keten, kendir ve çeşitli boya maddelerinin üretimi devam etmekte, ticaret sadece Venedik-Kıbrıs arasında yapılmakta idi (Maier 1968: 102; Purcell 1969: 148 - 149; Sonyel 1988: 35).

Toplum yapısında da Venedik döneminde değişen bir şey olmamış, sadece daha da ağırlaşan vergi yükü altında yerli Rum halkının sefaleti artmıştı (Alasya 1977: 40). 1572'de Türkler tarafından yapılan tahrir işlemi ve hazırlanan defterden (1) anlaşıldığına göre halktan 6/1, 5/1, 4/1 ve 3/1 oranlarında ürün vergisi, yine buluğa eren gençlerden ve ahaliden 60, 80 ve 90 akçe arasında değişen baş vergisi, anne - babadan, oğul ve kızlardan ayrıca beşer akçe *tuz vergisi*, arazi vergisi olarak ziraat edilen arazilerden üçte bir ürün vergisi, yeni doğan büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan 60, 25, 5 ve 1 akçe arasında değişen bir vergi, Limasol

(1) "Defter-i Mufasssal-ı Kıbrıs" adı ile Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, Defter no: 64,1-5'te kayıtlı bulunmaktadır. Bu defter İnalçık (1969), Jennings (1986) ve Arbel ve Veinstein (1986)'da incelenmiştir

ve Avdim kazalarında üçte birlik mahsul vergisinden ayrı olarak bir de her dönüme bir buçuk akçe "dönüm resmi" alınmakta, Parikoz (Parici) denilen toprağa bağlı köleler haftada iki gün beylerine ve toprak sahiplerine bedava çalıştırılmakta idiler.⁽¹⁾

Venedik idaresi altında, maruz kaldıkları çeşitli idarî, hukukî, iktisadî ve sosyal baskılara, çekirge istilaları, kuraklık, sel ve salgın hastalıklar da eklenince bir kısım yerli Rum halk çareyi Rodos'a ya da Anadolu'ya kaçmakta buldukları için ada nüfusunda göz ardı edilemez bir düşüş meydana gelmişti (Turan 1964:226-227; Purcell 1969:148; Gazioğlu 1994:9).

Ada dışına kaçamayan halk, maddî olarak baskı altına alındıktan başka, Ortodoksluğun Katoliklik karşısında mutlak sindirilmeye çalışılması ile, kalben ve ruhen de taciz edilince (Spyridakis 1964: 53), Venedik idaresine karşı şiddetli bir hoşnutsuzluk duymaya başlamışlar, adeta bir alternatif arayışına girmişlerdi. Bunu, 1560'larda çıkacak isyanlar ve 1570'te Kıbrıslı halkın Osmanlı hükümetinden, adam ve mektup göndererek adayı fethetmesini istemeleri gösterecekti (Hill, III, 1952: 799; Maier 1968: 106; Luke 1969: 14; Purcell 1969: 149 - 150).

B) XVI. ASIRDA AKDENİZ ÜZERİNDEKİ HAKİMİYET MÜCADELESİ VE OSMANLI DEVLETİ :

Akdeniz, bütün tarihi boyunca bir çok defa ya tamamen ya da kısmen, Akdeniz'e kıyısı olan topraklarda kurulmuş cihanşumül devletlerin - Roma, Bizans ve İslam İmparatorlukları gibi - kontrolü altına girmiş ve bir çok devletin bu maksat için kıyasıya mücadelelerine sahne olmuştur. Akdeniz'in sahip olduğu jeopolitik konumu bu mücadelelerin esas noktasını oluşturmakta idi. "Cihan hâkimiyeti" iddiasında olan bir devlet için, Akdeniz hakimiyetine sahip olma bir zaruret olarak anlaşılıyordu (Turan 1993 : 107). 19. yüzyılın önemli İngiliz politikacılarından Benjamin Disraeli'nin de ifade ettiği gibi, özellikle Doğu Akdeniz ve Yakın Doğu

(1) Hemen hemen aynı bilgiler için ayrıca bkz. " Baumgarten" ve "La Saige", Cobham (1908: 55, 57)

bölgelerinin kontrolü için, "anahtar" görevi olan Akdeniz'in üçüncü büyük adası durumundaki Kıbrıs'ın elde bulundurulması gerekiyordu (Sonyel 1988: 33). Onaltıncı yüzyıla kadar, bilinen dünyanın üç büyük kıtası; (Afrika, Asya ve Avrupa) arasında bir çok gaye için kullanılmaya elverişli bir göl niteliğindeki Akdeniz, bundan sonra da bir hayli enteresan hakimiyet mücadelesine şahit olacaktı. Aşağıda onaltıncı asırda Akdeniz üzerinde kendi kontrollerini kurma davasında olan güçlerin özellikle Osmanlı Devleti'nin, hangi şartlar altında böyle bir davaya atıldıkları incelenecektir.

a) XVI. Asrın Başlangıcın Osmanlı Devleti'nin Durumu :

Moğol istilası sonucu giderek zayıflayan ve otoritesini kaybeden Anadolu Selçuklu Devleti topraklarında oluşan Türkmen beylikleri arasında temayüz eden Osmanlı Beyliği elverişli tarihi şartlar sayesinde 1450'lere kadar süratle genişlemiş ve büyük bir devlete dönüşmüştür. Özellikle Fatih Sultan Mehmet devrinde ise Osmanlı Devleti'ni merkezîyetçi bir sisteme oturtmaya yönelik faaliyetler ön plana çıkmıştır (İnalçık 1988: 296-298).

II. Bayezid devrinin umumî tablosunu Kuzey - Batı Karadeniz'in kıyı bölgelerinde bazı yerlerin fethi, Cem Sultan Olayı, Memlûk Sultanlığı ile yapılan savaş ve barış ilişkileri, Şîî ayaklanmaları ve nihayet teşebbüs edilmiş olan büyük donanma yapımı çalışmaları oluşturmaktadır.

1512'de tahta geçen I. Selim önce kardeşleri ile olan taht meselesini halletmiş, sonra da, Şîî propagandası sonucu Anadolu'da baş gösteren ve büyük boyutlara varan ayaklanmalar meselesini çözmeye çalışmıştır (1514). Sultan Selim içerde asayiş sağladıktan sonra, Avrupa'da, Hint Okyanusu, Basra ve Kızıl Deniz'de etkisini hissettirmekte olan Hristiyan tehdidine karşı hem mücadelede başarısız kalan, hem de İslam aleminde ikiliğe yol açan Memlûk Sultanlığı'na karşı 1516 - 17'de harekete geçerek bu meseleyi halletmişti (İnalçık 1988: 319 - 326; Itzkowitz 1989: 52 - 58; Turan, II. Kısım, 1993: 77 - 87).

Mısır'ın fethi ile Osmanlı Padişahları bundan sonra bütün Müslümanlar'ın Halifesi ünvanını da taşımaya başlayacaklardı. Bu, Osmanlı Devleti'nin nüfuz alanının genişlemesi de demektir. Bundan sonra, ta Fas'tan Hindistan'a, Habeşistan'dan kuzey Karadeniz'e, Kafkasya ve Orta Asya'ya kadar uzanan topraklarda yaşayan Müslümanlar'ın meseleleri ve onların sorumluluğu, Osmanlı Devleti'nin dış politikasının çerçevesini oluşturan unsurlar arasına dahil olacaktı (Itzkowitz 1989: 97). Yavuz ve oğlu Kanunî devrinde Osmanlı sınırları oldukça genişlemiş ve 14 milyon 893 bin km²'ye ulaşmıştı. (Maier 1968: 103; Purcell 1969: 149; Sevinç 1991: 24). Kıbrıs bu sınırlar içinde, tam manasıyla bir *çıban başı* gibi kalmıştı.

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde, Yavuz Sultan Selim Doğu'da Safevi Devleti'ni büyük bir tehdit olmaktan çıkarıp, Güney'de de Memlük Sultanlığı'nı saf dışı bıraktıktan sonra, 1520'de tahta geçen Sultan Süleyman, karşısında, Hint Okyanusu'nda Portekizliler'i, Avrupa ve Akdeniz'de Kutsal Roma İmparatorluğu'nu ve Ege Denizi ile Batı Anadolu kıyılarındaki birçok bağları Fatih Sultan Mehmed zamanından beri kesilmiş olmasına rağmen, halâ Doğu Akdeniz'de etkili bir deniz gücü olarak devam etmekte olan Venedik'i bulmuş. Daha ilk saltanat yıllarından itibaren bütün bu güçlerle mücadeleye girişmiştir.

b) Osmanlı Donanma Gücünün Teşkili ve Akdeniz'de Osmanlı Hakimiyeti'nin Kurulması :

Anadolu Türkleri'nde denizcilik geleneği ta Beylikler Dönemi'ne dayanır (Turan, II. Kısım, 1993: 108). Osmanoğulları Beyliği'nin genişleyip kuvvetini arttırmasına paralel olarak denizcilik faaliyeti de gelişme göstermişti. 1390'larda Gelibolu'da kurulan tersane Osmanlı denizcilik geleneğinin önemli bir başlangıç safhasını oluşturmuş (Uzunçarşılı 1988 a: 394), Batı Anadolu'da kurulmuş olan denizci Türk Beylikleri ve onların donanmaları Osmanlı'nın kontrolüne girmesi ile ileride kurulacak cihanşumül bir devletin donanmasının çekirdeği oluşturulmuştu.

Yıldırım Bayezid döneminde Venedik ile denizlerde mücadele başlayacak, Osmanlı donanması Sakız, Eğriboz ve Yunanistan'ın doğu kıyılarını vuracak

seviyeye ulaşacaktı. Fatih devrine gelindiğinde İstanbul'un fethinde eldeki mevcut deniz gücünün ne kadar işe yaradığının görülmesi üzerine, Osmanlı donanmasının da geliştirilmesi için çalışmalara başlanmıştır. II. Bayezid devrinde donanmayı güçlendirmek için ciddi faaliyetlerine şahit olunacaktır. Çünkü, artık bu zamana gelindiğinde, devletin kuruluş felsefesini teşkil eden *gaza* ve *cihad*'ın, karalardan başka, düşmanların etkin olduğu denizlerde de yapılması gereği kendini Osmanlı idarecilerine hissettirmişti (Itzkowitz 1989: 54). Yine bu dönemde Akdeniz'de Latin korsanlarına güçlerini kabul ettirmiş olan Kemal Reis ve Burak Reis gibi maharetli Türk korsanları devlet hizmetine alınmış ve böylece eldeki mevcut Osmanlı donanmasına öyle bir işlerlik, bir hareket kazandırılmıştı ki, Türk donanması İspanya'da zulme maruz kalan Müslümanları Kuzey Afrika kıyılarına geçirmek gibi önemli deniz hizmeti görebilecek duruma gelmişti (Brummett 1989: 625 - 627; Uzunçarşılı 1988 a: 492; Halaçoğlu 1991:52-53).

Mısır'ın fethi ile Memlûk donanması da ele geçirilince, Osmanlı Devleti bu donanmayı Kızıl Deniz ve Hint Okyanusu'nda Portekizliler'e karşı kullanmış (Doğan 1980: 147 - 148; Farooqi 1988: 198 - 201), bilahare Kızıl Deniz, Basra Körfezi, Gelibolu ve İstanbul tersanelerinde yeni donanmalar oluşturulmuştur. Bir kısmı Portekizliler'e karşı kullanılırken bir kısmı da Kuzey Afrika ve Avrupa ülkelerine karşı kullanılmaya başlanmıştır (Brummett 1989: 615). Artık Osmanlı donanması Akdeniz'de Venedikliler'le başa baş mücadele edebilir bir güce kavuşmuştur.

Kanunî başa geçtiğinde, karalarda sahip olunan güce nisbeten etkin bir deniz gücü halâ mevcut değildi. Bu nedenle Veziriazam Lütfi Paşa'nın bir gün Kanunî'ye (Lütfi Paşa 1326: 21; Turan, II.Kısım 1993: 108): " Eskiden karalarda hakim çok padişah gelmiştir; lakin denize sahip olan azdır. Deniz seferlerini hazırlamakta kafirler bizden ileridir" demesi, onun denizlerde de hakim olma arzusunu kuvvetlendirmiş, bunun etkisi ile, Cezayir ve Tunus'ta kendi idaresini kurup, Akdeniz'de Batılı korsanların korkulu rüyası haline gelmiş olan Barbaros Hayreddin Osmanlı Devleti'nin hizmetine çağırılmıştı(1533). Hem Osmanlı donanmasının Kaptan-ı Deryalığı'na hem de Cezayir Beylerbeyiliği'ne tayin olunan Hayreddin Paşa ile Osmanlı deniz gücü adeta zirvesine erişmiş ve 1538'de Preveze'de Andrea Doria kumandasındaki büyük Haçlı donanmasına karşı alınan tarihî zafer, dört yüz yıl sonra tekrar Akdeniz hakimiyetinin Müslümanlar'a geçmesini sağlamıştır

(İnalcık 1988: 334; Uzunçarşılı 1988 a: 492; Itzkowitz 1989: 59 - 61). Bundan sonra Kanunî, karalarda olduğu gibi denizlerde de en büyük düşmanı V. Charles'a baskı uygulayıp meydan okuyabilecekti. İmparator Alman İmparatoru V. Charles'ın Avrupa'daki Batılı rakibi Fransa Kralı I. François'nın Kanunî'den yardım istemesi üzerine Toulon'a Osmanlı donanması Türk birlikleri çıkaracaktı (İnalcık 1988 : 333).

Osmanlılar'ın Ege ve Akdeniz'de kendi güçleriyle ve Batılılar'a karşı kazandıkları büyük zaferlerle hakimiyetlerini kurlmaları, sağlam temellere dayalı bir denizcilik faaliyeti neticesinde olmuştu (Uzunçarşılı 1988 a: 492; Brummett 1989: 613 - 614). Ancak aralarında Braudel'in de bulunduğu bazı tarihçiler⁽¹⁾ Osmanlı'nın Akdeniz'in kontrolünü ele geçirmesinde, Batılılar'ın Hindistan'a giden deniz yolunu bulduktan sonra Akdeniz'in öneminin azalmasının temel faktör olduğunu ileri sürmektedirler (Brummett 1989: 613 - 614).

(1) Örneğin; Wilhelm Heyd, *Geschichte des Levante handels im Mittelalter* (Stuttgart, 1876) ve Braudel (1973: 666 - 67). Osmanlı denizciliğinin önemini küçümseyenlerden bazıları; Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State* (London, 1980) ve Imber(1980).

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLILAR'IN KIBRIS'I FETHİ

Osmanlılar, XVI. asrın başından itibaren Doğu Akdeniz ve çevresindeki topraklarda hakimiyetlerini kurarlarken, 1521'de Rodos'un fethinden sonra Osmanlı topraklarına karşı tehdit oluşturmakta olan Batılılar'ın ikinci önemli kalesi Kıbrıs Latin korsanların yegane sığınak yeri olmaya devam ediyordu (Zia 1975: 6). Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethine geçmeden önce, fetih öncesinde milletlerarası ilişkilerin gelişimi, üzerinde durulması gereken bir nokta olarak gözükmektedir.

A) FETH ÖNCESİNDE MİLLETLERARASI İLİŞKİLERİN SEYRİ :

Osmanlı Devleti 1570'ten önce, hem Kıbrıs'ın alınmasını gerektirecek sebepler mevcut, hem de bu işi gerçekleştirmek için yeterli teknik, teknoloji, servet ve insan gücü potansiyeline sahip olduğu halde, bu işi 1570'lere tehir etmişti. Çünkü, aynı anda, ülkenin ayrı kutuplarında devleti savaşa sokmamak gibi gayet tutarlı siyasî geleneğin⁽¹⁾ icabı, Osmanlı devlet yöneticileri, çoktandır İmparatorluğa çok yönlü bir sıkıntı kaynağı oluşturmakta olan Kıbrıs meselesinin nihaî çözümü için uygun bir siyasî ortam kollamakta idiler.

a) Osmanlılar'ın Safevî, Habsburg ve Venedik Devletleri ile Olan İlişkilerinin Gelişimi :

1538 'den sonra Osmanlılar'ın bütün güçleri ile denizden ve karadan Avrupa'yı baskı altına almasına karşı, Batılılar da Safevî'leri kışkırtıp Osmanlı'nın

(1) Meselâ, Avrupa'da Habsburglar'la mücadele verilirken Doğu'da Osmanlı topraklarına karşı tecavüze girişen Safevîler'e karşı 1533 ve 1548'de olmak üzere yapılan iki harekât için gerekli kuvvetlerin Batı'dan kaydırılmasına imkân sağlamak gayesiyle Avrupalı devletlerle ya barış, ya da ateşkes anlaşması yapılmıştı (Itzkowitz 1989:61)

doğusunda ikinci bir cephe açmak istemişlerdi. Safevîler 1517'de Mısır'ın fethi esnasında olduğu gibi (McNeil 1985: 300) 1533 ve 1548 yıllarında da Avrupalıların alevlendirmesi ile Osmanlı topraklarına tecavüze yeltenmişler ve üzerlerine iki kere sefer düzenlenmişti. Nihayet 1555'te 25 yıl sürecek bir anlaşma yapılması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırlarının emniyeti sağlanmış, bu sıralarda Şah Kulu başkanlığında İstanbul'a gelmiş olan İran elçilik heyeti gayet hoş karşılanarak dostlukları kazanılmıştı (Selanikî 1989: 93; Turan 1958: 574; Uzunçarşılı, III, II. Kısım, 1988: 244). Doğu'da güvenlik sağlanınca 1560'ta Cerbe ve 1565'te Malta adalarına yapılan deniz seferlerinden başka 1566'da Macaristan'a da bir sefer düzenlenmişti. Kanunî'nin ölümünün tevafuk ettiği bu seferden sonra, Avusturya ile 8 yıllık bir anlaşma yapılarak Batı'da da bir barış ortamı elde edilmişti. (İnalçık 1973: 41; Itzkowitz 1989: 61 - 62; Sonyel 1988: 36; Turan, II. Kısım, 1993: 122).

Venedikliler özellikle 1489'da Kıbrıs'ı ele geçirdikten sonra Doğu Akdeniz'de hakim duruma gelmişlerdi. Osmanlılar ancak, II. Bayezid devrinde Venediklilerle denizde başa baş mücadele edebilecek bir deniz gücüne sahip olabilmışlerdi. Osmanlı donanmasının 1500'lerde Kıbrıs sularında görülmesi, Venediklileri Doğu Akdeniz ticaretlerinin emniyeti için 1503'te Sultan II. Bayezid ile anlaşma yapmak zorunda bırakacaktı (Purcell 1969: 149; Brummett 1989: 615 - 616). 1517'den sonra da Memlûkler'e ödedikleri yıllık vergiyi Osmanlı hazinesine göndermeyi kabul edeceklerdi (Alasya 1977: 43). 1522'de Rodos'un fethi Kıbrıs'taki Venediklileri telaşa düşürmüştü. Çünkü, Rodoslu korsanlar gibi, Kıbrıs'ta barınan Latin ve diğer milletlere mensup korsanlar da Doğu Akdeniz ve Ege'de her türlü korsanlık faaliyetlerinde bulunup, Anadolu kıyıları ve Türk ticaret ve hac gemilerine musallat olmakta idiler (Uzunçarşılı, III, I. Kısım, 1988: 10).

XVI. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Kıbrıslı korsanların, Osmanlılar'a ait hac, zahire ve ticaret gemilerine karşı saldırıları yoğunlaşmış, bir defasında da Şehzade Selim'e ait bir gemiye "Şahzadenin idüğü neden ma'lum" (Selânîkî 1989: 577) diyerek el koymuşlardı ⁽¹⁾. Venedikliler, yapılan ihtarlara karşı bu olayın sorumluluğunu üzerlerine almadıktan başka (Katip Çelebi 1980: 132), Osmanlı

(1) Yine Selânîkî (1989:577)'ye göre, Şehzâde Selim, Kıbrıslıların bu tutumunu karşılıksız bırakmamayı kendine niyet edinmişti. Bilindiği gibi, Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethi II. Selim döneminin en önemli hadisesi olacaktı (Parry 1976:108).

Devleti'nin bu davranışını acizliğine yorumlayıp, faaliyetlerine devam etmekte idiler (Saffet 1329: 1177; Borak 1966: 52). 1566'de II.Selim tahta geçer. 1569'a gelindiğinde Kıbrıslı korsanların Osmanlı Devleti'ne vermiş oldukları sıkıntı daha da artmıştı. Bu yıl içerisinde Mısır Defterdarı'nın gemisinin Kıbrıslı korsanlarca yağmalanması bardağı taşıran son damla olmuş (Katip Çelebi 1980: 132; Gazioğlu 1994: 15), bunun üzerine de, İstanbul'da Vezir Lala Mustafa Paşa ve Vezir Piyale Paşa'ların oluşturduğu bir grup, artık Kıbrıs'ın fethinin kaçınılmaz olduğunu ileri sürmüştü. Bunlara karşı Sadriazam Sokullu Mehmed Paşa ise barış yanlısı bir politikayı savunarak, bu işin hem Avrupalıları Türkler'e karşı ittifaka sevk edeceğini, hem de devletin durumunu tehlikeye atacağını iddia etmişti (Turan 1958: 574; Kıbrıs Seferi 1971: 13 - 14; Uzunçarşılı, III, I. Kısım 1988: 11). 1569 yılında Venedik tersanesinde meydana gelen büyük patlama ve yangın haberi Şeyhülislam Ebbussuud Efendi'nin de savaş taraftarlarına katılmasına sebep olur. Nihayet, eskiden beri kararlı olan Sultan II. Selim'in reyinin de adanın fethi yönünde olması⁽¹⁾ ile, Sokullu muhalefetten çekilmek zorunda kalmıştı. Venedik'e önce, Akdeniz ve Dalmaçya kıyılarında yapılan korsanlık faaliyetleri hakkında şikayette bulunmuş, bunun gerekli ilgiyi görmemesi üzerine, Kübad Çavuş elçi olarak gönderilip, Kıbrıs'ın savaşız Türklere teslim edilmesi istenmişti. Venedikliler'in cevabı Kıbrıs'ta savaş hazırlıklarını daha da hızlandırma ve Türk elçisine kaba bir şekilde muamele edip, savaşa hazır olduklarını bildirmeleri şeklinde olmuştu. Çünkü, Avrupa'dan gelecek Haçlı yardımına çok güveniyorlardı (Graziani 1687: 51 - 55; Parry 1976: 109). Savaş kararı alınması üzerine Venedikliler Papa'dan ve diğer Avrupa devletlerinden yardım isterler. Bunun üzerin Papa V. Pius Türkler'e karşı Avrupa'da bir *Kutsal İttifak* oluşturmak için faaliyete geçer.

b) Fetih Öncesinde Kıbrıs'ta Durum :

Türkler'i Kıbrıs'ı almaya zorlayan birçok faktöre, 1570'ten önceki on yılda Venedik idaresi altında bulunan adada meydana gelen dahili gelişmeler de eklenince artık sefer kaçınılmaz olmuştu.

(1) Yukarıda belirtilen tarihi olgular gözardı edilerek, Sultan Selim'in Kıbrıs'ı fetih kararının yegâne sebebi, Sultan'ın nedimlerinden Yahudi Yasef Nasi'nin, kendi şahsi ihtirasları doğrultusunda Sultan Selim'e, Kıbrıs'ın şarabını överek yaptığı telkinatin olduğu iddiası için bkz. Hammer (VI, 1330:241).

Venedik idaresinin uygulandığı feodal sistem altında son derece ezilmiş ve her türlü siyasî ve dinî haklardan mahrum bırakılmış olan yerli halk, Kıbrıs Genel Valisi Sagredo'nun Venedik Sinyörü'nü bazı tedbirlerin alınması için önceden uyarmasına rağmen, durumda bir değişiklik görülmemesi üzerine 1562 'de Jacob Diassorin adlı bir öğretmen liderliğinde isyan etmişti (Hill, III, 1952: 839 - 841; Maier 1968: 106; Purcell 1969: 149 - 150; Volkan 1979: 5). Zorla bastırılabilen bu isyana köylülerden başka asıllardan ve yüksek rütbeli subaylardan da katılan olmuştu. Diassorin halkın isyanını yönlendirmekle kalmayıp İstanbul hükümeti ile de ilişkiye girmişti. Çünkü, hem Diassorin hem de yerli Rum halk için Müslüman Türkler Hristiyan Venedikliler'den daha tercihe şayandı (Cobham 1908: 92; Hill, III, 1952: 840 - 841; Purcell 1969: 107). Çağdaş bir gözlemciye göre Türkler'in bir sefer düzenlemesi halinde 50 bin kadar onlara katılmaya hazır kölenin olduğu tahmin ediliyordu. (Hill, III, 1952: 842; İnalçık 1969: 6; Purcell 1969: 150; Sonyel 1988: 35). Fetih'ten hemen önce, 1570 yılının başlarında Rumlar, İç-İl Beyi'ne adam ve mektup gönderip *emniyet-i İslamı* istemişler, buna karşılık merkezi hükümet te, İç-İl Bey'inden⁽¹⁾, kendisine gelen reyanın gönlünü almasını (istimâlet), onlara ada fetholununca hiç kimseye kanunlara aykırı olarak *zulüm ve teaddi* yapılamayacağını, herkesin kendi mal ve mülklerine sahip kılınıp, her türlü tecavüzden muhafaza olunacağını bildirerek bütün suizanlarını gidermesini istemişti.

c) Fetih için Hukukî, Askerî ve İktisadî Ön Hazırlıklar :

Venedik'le görüşmelerin kesilmesinden sonra Osmanlı idaresi, bir yandan Avrupa'daki gelişmeleri casuslar aracılığı ile takip ederken (Uzunçarşılı, III, I. Kısım, 1988: 12), diğer yandan da her zamanki geleneksel prosedürü takip ederek, Kıbrıs'ın fethi için zamanın Müftüsü Ebussuud Efendi'den, bir zamanlar Müslümanlar'ın eline geçmiş, fakat daha sonra tekrar kafirlerin geri almış olduğu bir beldenin, bu beldeyi elinde tutanlara verilmiş olan ahidnamenin ⁽²⁾ zıddına olarak,

(1) İç -İl Beyi'ne gönderilen bu ferman sureti için bkz. Saffet (1329:1181-1182).

(2) Doğrudan Sultan tarafından, *âmân* dileyen kişi veya milletlere, tek taraflı olara, istenildiği zaman geri alınabilir, geçerliliği Sultan'ın saltanat süresi ile sınırlı, *iyi niyet ve sadakat şartı* ile verilen çeşitli ticarî imtiyazlar tanıyan resmî belge olarak tarif edilmektedir (Sausa 1933:279-280; İnalçık 1978:1170; Doğan 180:129). Devletler Umumi Hukuku'na göre, hiç bir şekilde çift taraflı bağlayıcı niteliğe sahip *şahsi veya kanun-anlaşma* sınıflarına sokulamayacak olan (Doğan 1980:129) ahidnâmeler, Hammer (VI 1330:243-244) gibi bazı Batılı tarihçiler tarafından, bilerek veya bilmeyerek bugünkü anlamda normal anlaşmalar (treaties) olarak kabul edilip, Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ı fetih kararı ile uluslararası hukuk kurallarını ihlal etmiş olduğunu öne sürmektedirler.

fethedilmesinin *şeri 'at-ı mutahhara'*ya asla mugayi olmadığını belirten bir fetva (Peçevî 1283: 486 - 487) almakla teşebbüs edilecek işin meşruiyetini temin etmişti.

Savaştan hemen önce Venedikli'ler, GİRNE, Lefkoşa ve Mağosa'da o ana kadar tamamlamış oldukları çok kuvvetli kalelerin içine çekilip, her türlü erzak ve cephane ihtiyaçlarını da depolamışlardı (Maier 1968: 109; Purcell 1969: 161 - 162; Lee 1973: 46). Türkler de aylar öncesinden hazırlıklara başlamışlardı. İmparatorluğun bir çok eyaletinin Beylerbeyileri, Sancakbeyleri ve Kadılarına, donanma hazırlanması veya donanma için gerekli malzeme, silah, barut ve kürekçi sağlanması, bazılarına da belli miktar asker ile birlikte istenilen tarihte Antalya'nın Fenike limanında toplanmalarını emreden fermanlar⁽¹⁾ yazılmıştı (Peçevi 1283: 487 - 488; Katip Çelebi 1980: 133; Hammer, VI, 1330: 252)

Her türlü hazırlıklar yapılmaya devam edilirken, Kıbrıs'a ve başta Venedik olmak üzere bütün Avrupa devletlerine ekonomik ambargo uygulaması da başlatılmıştı. Bütün İmparatorluğun yerel idarecilerine, özellikle kıyı beyliklerine hükümler⁽²⁾ yazılıp, hiç bir şekilde Avrupalılar ile ilişkiye girmemeleri ve hububat ve savaş aletleri yapımında kullanılabilecek maddelerin Batılılar'a satılmasına engel olmaları emredilmiş, aksi taktirde idam edilecekleri bildirilmişti. Böylece, Akdeniz ticareti tamamen durmuştu (Faroqhi 1984: 81).

d) Kıbrıs'ın Fethi :

Kara birlikleri Antalya'nın Fenike limanına doğru harekete geçirilirken, İstanbul'da toplanmış olan Osmanlı donanmasının bir parçası Rodos Beyi Murad Reis, bir parçası Piyale Paşa ve esas kısmı da Serdar Lala Mustafa Paşa kumandasında 1570 yılı Mart ve Nisan'ında İstanbul'dan hareket etmişler (Selânikî 1989: 77; Saffet 1329: 1187; Turan 1958: 575; Kıbrıs Seferi 1971: 65), 5

(1) Ferman suretleri için bkz. Refik (1926:30-35) ve Uzunçarşılı (1926-1933:263-273).

(2) En genel ve önemlisi için bkz. Refik (1329:31).

Haziran'da Rodos'ta bir araya gelip⁽¹⁾ 30 Haziran'da Fenike'ye toplanmış olan kara birliklerini⁽²⁾ yükledikten sonra, 2 Temmuz'da Limasol, 3 Temmuz 1570'te de Lamaka'ya ulaşmışlardı (Saffet 1329: 1191).

Limasol'da karaya ilk çıkarılan Türk birliği, Leftari Köyü ahalisinin yardımı ile mukavemet görmeden Leftari Kalesi ve civarını elde etmişlerdi (Graziani 1687: 87 - 89; Cobham 1908: 348; Göyünç 1971a; 105; Lee 1973: 47; Gazioğlu 1994: 39 - 42). Esas birlikler, yedinci yüzyılda Müslümanlar'ın Kıbrıs'a ilk bastıkları Tuzla limanında karaya çıkarıldıktan sonra, yapılan divan toplantısında Serdar Lala Mustafa Paşa'nın savunduğu gibi ilk önce ada merkezi Lefkoşa'nın fethine karar verildi (4 Temmuz 1570).

Avrupa'da Türklere karşı bir Haçlı donanması oluşturulmakta olduğu haberinin alınması üzerine (Refik 1329: 43; Uzunçarşılı 1926 - 1933: 282) Ocak 1570'te Tunus'u fethettikten sonra Osmanlı donanmasına iltihak etmiş olan Cezayir Beylerbeyi Uluç Ali Paşa'ya, Cezayir, Tunus ve Sicilya arasını tutup, adaya her hangi bir yardım yapılmasına engel olması emredilmişti. Osmanlı donanması adaya Türk birliklerini boşalttıktan sonra, Anadolu ve Suriye'den takviye birlikleri ve cephane getirmek üzere geri dönmüştü (Kıbrıs Seferi 1971: 87 - 88). Bunların 24 Temmuz'a kadar takviye güçleri Kıbrıs'a yetiştirmeleri üzerine, 27 Temmuz'da bütün Türk güçleri Lefkoşa önlerine ulaşp, derhal şehri kuşatma altına alındı. Serdar'ın teslim olunması için gönderdiği elçiye⁽³⁾ olumsuz cevap verilmesi üzerine (Alasya 1977: 63) şehre hücum kararı verildi.

(1) Birleşik Osmanlı donanmasının 180 kadirga, 10 mavna, 170 karamürsel, toplam 360 parçadan oluşmakta olduğu kaydedilmektedir (Katip Çelebi 1980:134;Uzunçarşılı, III, I. Kısım 1988:13).

(2) Asker sayısı yaklaşık 11 bin Kapıkulu ve 50 bin Eyalet askerleri olmak üzere, toplum 61 bin kadar olduğu tahmin edilmekle birlikte, daha sonrdan katılanlarla 100 bine ulaştığı kaydedilmektedir (Hammer, VI, 1330:255;Gazioğlu 1994:36-37)

(3) Hill (III, 1952:962) ve olayın şahitlerinden Venedikli bir din adamı olan Calepio (Cobham 1908:132'ya göre, bu *teslim ol* çağrısını, Serdar daha Lamaka'ya ilk çıkılıp, Lefkoşa'nın fethine karar alınmasından hemen sonra Nicomede adlı Korfulu bir papaz aracılığı ile yapmıştı.

Şehir Ağustos'un ortalarına kadar şiddetli top ateşine tutulmasına rağmen, kalenin üzeri taşla örülmüş büyük toprak yığınlarından yapılmış olduğu için (Cobham 1908: 133; Gazioğlu 1994: 50) bir sonuç alınmamamış ve bunun üzerine, oluşturulan savaş divanında, çok zor fakat bu gibi durumlarda en etkili yöntem olan *toprak sürme* ⁽¹⁾ yolunu uygulamaya karar verilmiştir. Geçen zaman içerisinde de Venedikliler kale dışına ani çıkışlar yaparak Türkler'e zayıt verdimek istemişlerdi.

Serdar Lala Mustafa Paşa Lamaka'da bulunan Piyale Paşa'dan istemiş olduğu takviye gücün 8 Eylül'de Lefkoşa'ya ulaşması üzerine, Lefkoşalılar'a tekrar teslim olmalarını yoksa meydana gelecek her türlü zarar ve ziyandan Müslümanların mesul olmayacağını bildirir.⁽²⁾ Cevabın yine olumsuz gelmesi üzerine 50 gündür devam eden kuşatmayı artık sona erdirmek niyetiyle, 9 Eylül sabahı erken saatlerde en şiddetli hücumla geçilmiş, ilk önce Podocatora, sonra da Constanza ve Tripoli tabyaları ele geçirilip, Lefkoşa⁽³⁾ fetholunmuştu (Peçevî 1283: 488; Katip Çelebi 1980: 143 - 144; Hammer, VI, 1330: 256 - 257; Purcell 1969: 164; Mert 1974: 60; Uzunçarşılı, III, I. Kısım, 1988: 14).

Lefkoşa'nın düştüğü haberinin adada yayılması üzerine, Mağosa hariç, Gime, Baf, Lamaka ve diğer bütün kasabaların halkları elçiler gönderip, *aman* dileyerek kendiliğinden teslim oldular (Lee 1973: 47; Uzunçarşılı, III. I. Kısım, 1988: 14). Bu kasabaların savaşız teslim olmalarına vesile olan ve Mağosa'dan kaçıp gelen bazı kimselerin Müslüman olmaları üzerine; bunların belli miktar akçe verilerek, ya da tımar tevcih edilerek ödüllendirilmelerinden (Selânikî 1989: 79; Saffet 1329: 1193; Göyünç 1971: 105 - 106) ve Avlonya Beyi Muzaffer Paşa'nın Kıbrıs Beylerbeyi

(1) Kalenin dibine kadar zik zak hendekler kazıp, onun etrafında kazılmış ve su oldurulmuş olan hendeği, toprak, ağaç ve saire ile doldurup, bu doldurulan kısımdan kale duvarına erişildikten sonra, lağım kazılarak barut doldurup patlatma ve böylece şehrin surlarında gedik açma usulü demektir (Cobham 1908: 133; Gazioğlu 1994: 50).

(2) "Paruta", Cobham (1908: 104). Paruta, Serdar'ın bu "teslim ol" çağrısını okun ucuna taktınp, şehre attırarak gönderdiğini nakletmektedir.

(3) Şehrin düşmesi üzerine Venedik bayrağını indirip, yerine Türk Bayrağını bir Rum'un çektiği kaydedilmektedir (Purcell 1969: 164).

tain edilip, bir miktar askerle birlikte Lefkoşa'da bırakılmasından sonra, Piyale Paşa kumandası altındaki Osmanlı donanması denizden, Serdar Lala Mustafa Paşa da karadan Mağosa üzerine hareket ettiler.

Bu arada Paşa V. Pius'un binbir güçlkle⁽³⁾ toplayabildiği Haçlı donanması ancak 31 Ağustos'ta, Nisan'dan beri Girit'in Suda (Zara) limanında kendilerini beklemekte olan Venedikliler'e katılabilmiş, 22 Eylül'de de Meis (Castellorizo) adasına ulaştığında Lefkoşa'nın düştüğü haberinin alınması ve kışın da yaklaşmış olması nedeniyle geri dönüp, önemli bir sonuç elde edemedi dağılmıştı (Maier 1968: 110; Parry 1976: 109; Alasya 1977: 57 - 58; Uzunçarşılı, III, I. Kısım, 1988: 13).

Serdar Lala Mustafa Paşa gerek Mağosa surlarının çok kuvvetli olması⁽²⁾ gerek, kış mevsiminin yaklaşmış olması ve gerekse şehre halâ deniz tarafından yardım gönderiliyor olmasından dolayı⁽²⁾ fetih işini bahara bırakıp, gerekli istihkamların yapımını şimdiden başlatmış, İstanbul'a da, Kıbrıs'a Batı'dan yardım gönderilmesine engel olunmasını bildirmişti.

Nisan 1571'de Osmanlı donanmasının takviye birlik ve mühimmatı adaya getirmesi (Refik 1926: 49) üzerine Mağosa kuşatma altına alınıp (8 Mayıs 1571), 19 Mayıs günü şehir top ateşine tutulmaya başlandı. Osmanlı donanması, Arap Ahmed Paşa kumandasında bir miktar gemi Mağosa'da ada muhafazası için bırakıldıktan sonra, oluşturulmakta olduğuna dair haberler alınan ikinci Haçlı Birliği'nin Kıbrıs'a yönelik faaliyetlerine engel olmak üzere Girit'e doğru adadan ayrılmıştı (Hill, IV, 1952: 1006 - 1007). Şehir deniz tarafından da top ateşine tutulmaya başlanmıştı. On beş gün kadar sürekli top ateşine devam edilmiş, fakat

(1) Avrupa devletleri arasında, çok çeşitli siyasî ve dini menfaat sirtüşmeleri ve güvensizlik duygusu hakimdi (Maier 1968: 110; Parry 1976: 109).

(2) Venedikliler yapmış oldukları bu kuvvetli surlara çok güvenmekte idiler, hatta kalenin yüzüne "Omnium Urbium Fortissima", yani "Şehirlerin en kuvvetlisi" demek olan ibareyi yazmışlardı (Hill, III, 1952: 846).

(3) Piyale Paşa 6 Ekim 1570'de, Lefkoşa'nın zabtından elde edilen ganimetlerle birlikte adanın ayrılmış, İstanbul'a vardığında da, Eylül'de Girit civarında toplanmış olan Haçlı donanmasına saldırması için verilen emri yerine getirmemiş olduğu sebep gösterilip azledilmişti. Onun yerine Pertev Paşa tayin olunmuştu.

bir sonuç alınamayınca yine *toprak sürme* yoluna gidilmişti (Selânikî 1989: 80). Bu iş hem zor hem de çok uzun sürdüğü için gerek Türkler, gerekse Venedikliler çok kan akıtmakta idiler. Mustafa Paşa'nın *teslim* çağrısı cüretkarca reddedilmişti. Çünkü, Batı'dan gelecek yardımlara güveniliyordu (Peçevî 1283: 489 - 490).

Toprak sürüp lağım patlatma metodu önce Arsenal Burcu'nda⁽¹⁾, sonra bütün burçlarda tatbik edildi (Kıbrıs Seferi 1971: 123; Gazioğlu 1994: 76 -78). 30 Haziran'da başlatılan bu uygulamalarda o kadar can kaybediliyordu ki, Katip Çelebi (1980: 139)'nin yazdığına göre ölü sayısı 10 bini geçmiş ve " ...hiç bir tarihte lağımdan bunca adam ölmüş değil." idi. Karşı taraf ta çok adam kaybetmişti; erzak ve cephane sıkıntısı baş göstediğinden bir papaz aracılığı ile halk Venedikli kumandanlara teslim olunması gerektiğini bildirmişti. Nihayet, Avrupa'dan yardım gelmeyeceğinin anlaşılması ve cephanenin de bitmesi üzerine, 30 ve 31 Temmuz'da Türklerce gerçekleştirilen çok şiddetli taarruzlardan sonra, 1 Ağustos 1571 tarihinde Venedikliler şehri teslim etmek zorunda kaldılar (Hill, III, 1952: 1026 - 1027; Alasya 1977: 73; Gazioğlu 1994: 83).

Ateşkes Anlaşması⁽²⁾ yapıp, şartlarını her iki taraf ta kabul ettikten sonra, Venedikli kale komutanı Bragadino'nun, Serdar'la konuşurken hem kaba ve *cüretkar* tavrı (Peçevî 1283: 490; Hammer, VI, 1330: 261), hem de 50 Müslüman esirinin teslim gününde öldürülmüş olduğunu itiraf etmesi ile anlaşma şartlarının ihlâl edilmiş olduğunun anlaşılması üzerine, Bragadino ve diğer İtalyan asilzadeler idam edilip, Girit'e gönderilecek olan Venedikliler de Osmanlı donanma gemilerine kürekçi yapıldı. Bragadino'nun akibeti hakkında yerli ve yabancı tarihçiler arasında büyük ihtilaf vardır. Türkler, onun zamanın geleneklerine uygun olarak derisi yüzüldüğünü, çünkü Müslümanlar'a kendisinin de aynı şekilde işkence etmiş olduğunu itiraf ettiğini ileri sürerken (Selânikî 1989:80; Peçevî 1283:489; Alasya 1977:75), Batılı tarihçiler de (Hammer, VI, 1330: 261; Cobham 1908: 157; Hill III,

(1) Bu burç üzerinde yapılan kanlı çarpışmalarda o kadar çok Türk askeri ile birlikte Kilis Beyi Canbulat Bey de ölmüş, fetihten sonra Canbulat Bey'in içinde gömüldüğü bu burcun adı Canbulat Burcu olarak değiştirilmişti (Rupert 1936: 103).

(2) Anlaşmanın esası Venedikliler'in Girit'e serbestçe taşınması, yerlilerin de can ve mal güvenliği içinde adada kalmaları, ya da iki yıla kadar başka bir yere gidebilmeleri ve daha önce Venedikliler'in esir almış olduğu 50 Müslümanı iade etmeleri idi (Hill, III, 1952: 1026 - 1027; Alasya 1977: 73).

1952: 1029 - 1030), Bragadino'nun derisinin yüzölüp, sonra içi saman doldurularak ibret olsun diye Suriye ve Karaman (Anadolu)'da dolaştırıldığını⁽¹⁾ ileri sürmektedirler.

Sonuçta, Serdar Lala Mustafa Paşa 9 Ağustos 1571'de surların tahrip olan kısımlarını tamir ettirip, şehir merkezindeki Aya Sofya Kilisesi'ni kendi adıyla camiye çevirtmişti. Daha sonra da Türk askerlerinin, adanın muhafazasına yetecek kadarından fazlasını gemilere yükleyip, Anadolu'ya geri gönderdi (Hill, III, 1952: 1035). Kendisi de ayrılmadan önce, İstanbul'dan aldığı talimatlar çerçevesinde yerli halkın gönlünün kazanılması (istimâlet) için bazı tedbirler alacaktı.

e) Fetih Sonrası Gayrimüslimler'e Karşı Uygulanan Osmanlı *İstimalet*

Politikası :

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin siyasî teşkilatının temel felsefesi "daire-i adliye"⁽²⁾ diye belirtilen anlayışa dayanıyordu. Bu anlayışa göre de, devletin bekası için reayanın (ülke halkının) adalet ve emniyetinin sağlanması esas temeli oluşturuyordu (İnalcık 1973: 65 - 66). Bu temel anlayış çerçevesinde, fetihten hemen sonra, Kıbrıs Beylerbeyi'ne Sultan II. Selim gönderdiği fermanda (Refik 1926: 60 - 61) şöyle buyuruyordu: "...Taife-i reaya ki vedâyi-i Halık-ı berayadır mehma emken himayet ve sıyanet eyleyüb kimesneye zulm ve te'addi itdirmeyüb...".

Fermanda ayrıca, Kıbrıs Beylerbeyisi, Kadısı ve Defterdarı'na bütün kanunların uygulanmasında, her türlü verginin toplanmasında halka haksızlık yapılmasına engel olup, onları koruyarak, şefkatle muamele etmeleri ve böylece memleketin, savaş öncesindeki gibi mamur hale getirilebileceği sıkı sıkı hatırlatılmakta, aksi halde hiç bir özrün kabul edilmeyeceği bildirilmekte idi (Hill, III, 1952: 1085; Borak 1966: 52 - 53; İnalcık 1969: 10; Sonyel 1988: 39).

(1) Mütercim Mehmed Ata (Hammer, VI, 1330: 261) ise bu iddia hakkında; "Bu tafsilat Rum ve Venedik müverrihlerinden menkul hayalat olmalıdır." şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır.

(2) "Daire-i adliye" hakkında bkz. Lütfi Paşa (1326), İnalcık (1973) ve Itzkowitz (1989).

Daha adaya ilk çıkıldığı zamanlarda Türk askerlerine yardımı dokunan ve Lefkoşa'nın fethinden sonra, diğer şehirlerin kendiliğinden teslim olmasına vesile olan, ya da Mağosa'dan kaçıp gelip Müslüman olan şahıslar gerektiği gibi ödüllendirilmişlerdi. Kimine belli miktar akçe, kimine her türlü vergiden muafiyet belgesi ve kimine de tımar tevcih edilmişti (Saffet 1329:1192-1193; Bedevi 1966:102-110; İnalçık 1969:6; Purcell 1969: 162; Göyünç 1971:105-107). Mağosa'nın fethi esnasında erzak sıkıntısından dolayı Venedikliler'in kale dışına attığı 8000 kadar köylüye, zamanın geleneklerinin aksine olarak dokunulmadığı gibi, bunlar Mağosa'nın çeşitli köylerinde iskân edilmişlerdi (Hill, III, 1952: 1008 - 1009). Fetih esnasında ada dışına kaçmış, ya da dağlara sığınmış olan Kıbrıslılar'a çağrı yapıp, her türlü can ve mal güvenliği teminatı verilmişti (İnalçık 1969: 6; Orhonlu 1971: 91 - 92).

Fetih tamamlanır tamamlanmaz kölelik kaldırılıp, ağır Venedik vergi sistemi nisbeten daha hafif Osmanlı vergi sistemi ile değiştirildi (Spyridakis 1964: 54 - 56; Luke 1969: 15 - 16; Gazioğlu 1986: 10 - 13). Ayrıca, Ortodoks Başpiskoposluğu, bütün hakları tekrar tanınarak ihya edilmiş ve böylece halk dinî özgürlüklerine de kavuşturulup, Anadolu'dan getirilecek Müslüman unsur ile aynı haklara sahip kılınmıştır. (Hill, III, 1952: 308; Sonyel 1993: 103). Geriye bir hukuk düzeni kalmıştı. Bu mesele de, 8 Ekim 1571 tarihli fermanın (Refik 1926: 71 - 72, no 47) gereği, Kıbrıs Beylerbeyi Sinan Paşa'nın yerli halka kendi hukuk sistemlerine mi, yoksa Osmanlı Devleti'nin diğer eyaletlerinde uygulanmakta olan İslam hukukuna mı tabi olmak istediklerini sorması üzerine, halkın tereddütsüz ikincisini, yani Türkler'inkini tercih etmeleri (Hill, III, 1952: 1085; Borak 1966: 52 - 53; İnalçık 1969: 10; Sonyel 1988: 39) ile hallolunmuştu.

Bütün bu alınan tedbirler, ya da takip edilen politikanın, 308 yıl Kıbrıs'taki Osmanlı hakimiyetinin sarsıntısız devam etmesinin, şüphesiz en önemli nedenlerinden birisi olmuş olduğunu tahmin etmek zor olmayacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIBRIS'TA OSMANLI YÖNETİMİ

Bilindiği üzere Osmanlılar'da, geleneksel olarak bir yerin askeri fethinden sonra ilk yapılan şey, o yerde Osmanlı idarî sistemi kurulup, oranın merkezi idareye entegre edilmesi idi. Bunu takiben Anadolu'dan gerek fethedilen yerin güvenliğini sağlamak, gerekse yeni tatbik edilecek rejimin tutunabilmesine imkan tanıyacak uygun bir zeminin hazırlanması için, oraya Türk-İslam unsuru sevk edilip, iskan edilir ve böylece *şenlendirilerek* bir Türk yurdu haline getirilirdi⁽¹⁾.

Tarif edilmeye çalışılan geleneksel Osmanlı fetih politikasının en açık ve günümüze en yakın uygulaması Kıbrıs'ta (1570 - 1572) gerçekleştirilmiştir. Bu işte takip edilen basamakların üzerinde durmaya başlamadan önce, Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyıldaki genel iktisadî ve sosyal durumu ve bu çerçevede Kıbrıs'ta Türk idare sisteminin kurulması ve adanın iskânı meselesine bakmak, olayları daha geniş bir açıdan görmemizi ve konunun bir bütün halinde ve daha anlaşılır bir şekilde ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

A) XVI. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN İKTİSADÎ VE SOSYAL DURUMU VE KIBRIS'IN İSKÂNI :

Kıbrıs, sahip olduğu coğrafî konumu nedeniyle bilinen bütün tarihi boyunca dış faktörlerin etkisi altında kalmıştır. Bu, Kıbrıs'ın da bir ada olması itibarıyla gayet normal bir gelişmedir. Çünkü, coğrafya bilimine göre:

Adalar, mesafelerini [anakaradan] yahut etkileyici gücün önemine göre karaların fizikî, biyolojik, beşerî ve ekonomik tesiri altında bulunurlar. Volkan adaları hariç, adalar bir bütünün parçalarıdır (Alagöz 1971:16).

(1) Osmanlı fetih ve iskân siyasetinin aşamaları için bkz. Barkan (1949 - 50: 524 - 564) ve İnalçık (1954: 104 - 129).

Bu çalışmanın şu ana kadarki kısımlarının da gösterdiği gibi, Kıbrıs daima Anadolu ve Suriye'de meydana gelen büyük oluşum, ya da gelişimlerin etkisi altında kalmıştır. Nihayet XIV. yüzyıldan XVI. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti'nin bütün sınırlarında görülen dışa doğru genişlemenin doğurduğu basınca karşı, güney sahillerinden 70 km. ötede bulunan Kıbrıs'ı elinde bulunduran Venedikliler'in de yapacakları pek fazla bir şeyleri yoktu. Siyasî tarih açısından durum böyle iken, iktisadî ve sosyal olarak ta, Kıbrıs ile Anadolu arasında, eski devirlerde olduğu gibi Türkler'in zamanında da bir etkileşim olacaktı.

1570 - 71'de fethedilen Kıbrıs, Osmanlı Devleti'nin nazarında aynı zamanda bir çok dahili sıkıntıları için bir çözüm olarak görülüyordu. Bilindiği gibi, XVI. yüzyılda, bütün Akdeniz ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı ülkesinde de bir nüfus patlaması ve bunun doğurduğu bir çok iktisadî ve sosyal problemlere şahit olunmuştu⁽¹⁾. Bu nüfus artışıyla aynı zaman sürecinde Avrupa'yı etkisine almış olan enflasyon olayı Osmanlı'da da etkisini hemen göstermişti. Aynı anda yaşanan bu iki gelişme birçok başka faktörlerin de etkisi ile Osmanlı idarî, iktisadî ve içtimai yapısında devletin o ana kadar görmediği ve beklemediği sıkıntılar ortaya çıkarmış, devlet yöneticileri de hazırlıksız yakalanmıştı. Özellikle Anadolu'da, gerek eğitim görmüş, fakat istihdam edilememiş, gerekse sahip olduğu tımarını işletemez duruma gelince, toprağı elinden alınmış olanların ve daha bir çok nedenlerden dolayı yersiz yurtsuz düşmüş işi gücü de olmayan kimselerin katılımıyla, oluşan gruplar çeşitli kargaşalıklara (Celali isyanları) sebep olmaya başlamıştı⁽²⁾

Osmanlı Devleti'nde bu zamana kadar, yeni ortaya çıkmış olan türden meselelere karşı, problem kaynağı oluşturanların bir yerden başka bir yere, özellikle de yeni fethedilmiş bölgelere sürgün edilmesi usulü uygulanmakta idi. İşte bu

(1) Bu konuda bkz. Barkan (1952), Akdağ (1971), Braudel (1973) ve Faroqhi (1984).

(2) Bu "Celali İsyanları"nın, XVI. yüzyılda bütün dünya ekonomisini sarsan nüfus artışı ve enflasyon olayının bir sonucu olmakla beraber, esas sebebinin, Fatih Sultan Mehmed devrinden itibaren Osmanlı idarî ve askerî kadrolarını dolduran Kul taifesi, ya da "ehl-i örf" ve bunların XVI. yüzyılın sonlarında tamamen bozulup, Osmanlı nizamı için en büyük problemi oluşturmaya başladıkları şeklinde bir yorum için bkz. Sevinç (1991).

sürgün metodu XVI. yüzyılın ikinci yarısında da zamanın devlet idarecileri için yine en geçerli yol olarak gözükecekti. Kıbrıs'ın fethinin de bu döneme tevafuk etmesi, adeta devlet yöneticilerinin gönlüne su serpecekti (Faroqhi 1984: 283; Uzunçarşılı, III, II. Kısım, 1988: 292 - 293; Itzkowitz 1989: 130 - 131; Sander 1989: 54 - 55; Shaw, I, 1989: 238 - 239).

Osmanlı Devleti, Anadolu'da sıkıntı kaynağı oluşturan unsurları Kıbrıs'a sevk etmekle, hem onların sıkıntısından kurtulabilir, hem de fetihten sonra onlardan teşkil edilecek kuvvetli bir Türk - İslam unsurunun adadaki varlığı, muhtemel bir Haçlı istilasına karşı bir güvence olmakla, adanın tekrar kaybedilip, dökülen onca kanın ve yapılan masrafların boşa gitmesi gibi bir ihtimali ortadan kaldırabilirdi (İnalçık 1964 a : 27; Sahillioğlu 1967: 4).

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin, 1570 - 71'de Kıbrıs'ın fethinden sonra teşebbüs edilecek olan adanın iskânından çeşitli iç ve dış sıkıntılarına çözüm olabilecek menfaatleri ya da beklentileri var idi.

a) Kıbrıs'ta Kurulan Osmanlı İdari Teşkilatı :

Her zamanki gibi Kıbrıs'ta, yeni fethedilen bir yer olması itibarıyla, adaya Türk nüfusu sevk edilmeden önce yapılan birinci iş, Osmanlı idari teşkilatının kurulması ile adanın İmparatorluğun merkezi sistemine bağlanması olmuştu.

Serdar Lala Mustafa Paşa, daha Lefkoşa'nın fethinden hemen sonra Avlonya Sancak Beyi Muzaffer Paşa'yı Kıbrıs Beylerbeyi ve Ekmeleddin Efendi'yi Kıbrıs Kadısı tayin etmişti (Katip Çelebi 1980: 139). Tımar, zeamet ve hazine işlerine bakmak üzere *defterdarlık* ve *tımar tezkereciliği* kurumları oluşturulup Bali Çelebi defterdarlığa getirildi. Reaya, hristiyan unsurun ödediği cizye vergisinden ilk yıl muaf tutulmuştu (Orhonlu 1971: 92).

1 Ağustos'ta Mağosa'nın fethinden sonra, 20 Ağustos'ta Kıbrıs'ın ilk Beylerbeyi Muzaffer Paşa'nın Trablusşam Beylerbeyiliği'ne tayin edilmesi üzerine

yerine Sinan Paşa geçer (2 Eylül 1571). 20 Ağustos'ta ayrıca defterdar Bali Çelebi'nin yerine Mehmed Çelebi getirildi. 24 Eylül 1571'de, adanın muhafazası için geride 3779 yeniçeri askeri bıraktıktan sonra Serdar Lala Mustafa Paşa Kıbrıs'tan ayrıldı.

9 Ekim 1571 tarihinde Kıbrıs Beylerbeyi Sinan Paşa'ya İstanbul'dan gönderilen bir fermanla adanın *tahrir* edilmesi emredilip⁽¹⁾, bu iş için *tahrir emini* olarak Üsküdar Kadısı Mevlana Muhyiddin'in tayin olunduğu ve kendisine Kıbrıs Kadısı ve Beylerbeyi'nin de yardımcı olacakları bildirilmişti.

9 Ekim tarihli fermana göre, yeni kurulmuş olan Kıbrıs Beylerbeyliği'ne Anadolu'dan Alaiye, Karaman'dan İç-il, Zülkadir'den Sis ve Halep'ten Tarsus Sancakları bağlanmıştı. Kıbrıs Beylerbeyliği kendi içinde Lefkoşa (Paşa Sancağı), Mağosa, Gime ve Baf olmak üzere dört sancağa ayrılmıştı. Ayrıca, ada Mağosa, Gime, Karpas, Pendaia, Larnaka, Tuzla, Mazoto, Limansol, Piskopi, Avdim, Kolos, Baf ve Hrisoho olmak üzere on üç kaza merkezine bölünmüştü.

Kıbrıs böylece, doğrudan İstanbul'dan tayin olunan bir Paşa'nın⁽²⁾ idaresi altında bağımsız bir Beylerbeylik yapılmıştı. Bu durum 1670 yılına kadar devam edip, bu tarihten sonra ada, diğer Akdeniz ve Ege adalarının bağlı bulundukları Kaptan Paşa'nın kendi yerine görevlendireceği "müsellim" denen bir görevliye bırakılacaktı (Hill, IV, 1952: 70 - 71; Luke 1969: 31 - 36; Alasya 1977: 97; Uzunçarşılı 1988 a: 421; Gazioğlu 1994: 124).

Kıbrıs Beylerbeyi, geyini 4999 akçeye kadar olan tımarları kendisi tevcih etme hakkına sahipti. 5000 ve yukarısı için, kendisine tımar verilecek kişiyi İstanbul'a tavsiye eder, esas tevcihat "Divân-ı Hümâyûn" tarafından yapılırdı. Esas olarak, İstanbul'dan gönderilen direktiflere göre hareket etmek durumunda olan Kıbrıs

(1) Ferman sureti için bkz. Refik(1926: 60 - 61, no 49).

(2) 1699'da Kıbrıs Beylerbeyleri'nin rütbesi iki tuğ olarak belirlenmiş ve bu şekilde Rumeli Beylerbeyi'ne rütbece eşit kılınmıştı (Uzunçarşılı, III, II. Kısım, 1988: 323).

Beylerbeyi'nin Paşa Sancağı Lefkoşa'da bir *Kıbrıs Divanı* vardı. Bu divanda alınan kararlar *arızalar* şeklinde Divan-ı Hümayun'a gönderilir, orada görüşüldükten sonra, Kıbrıs Beylerbeyine konu ile ilgili alınan kararlar *ferman* şeklinde geri gönderilirdi (Alasya 1977: 87). Kıbrıs Divanı tezkereci, divan efendisi, defterdar, defter emini, defter kethüdası, ruznameci ve divan çavuşlarından oluşur⁽¹⁾ ve burada ada ile ilgili her türlü idarî, askerî, hukukî, iktisadî ve sosyal konulara bakılırdı.

Lefkoşa'da ayrıca, malî işleri de kontrol yetkisine sahip "molla" denilen bir başkadı ve Şeyhülislam'ın tavsiye edip, Kazasker'in atadığı bir de "müftü" vardı. Bunlardan başka kazalarda, Rumeli Kazasker'i'nin tayin ettiği "kadı naibleri" bulunurdu. Kadılar hem şer'î hem de örfî kanunların uygulanmasında esas söz sahibi idiler. Gayrimüslimler'in davaları⁽²⁾ kilise mahkemelerine bırakılmıştı (Zeka 1971: 179, 181; Alasya 1977: 87 a- 90; Çiçek 1992: Özet).

Ada çapında asayişin sağlanması ve muhafazası için *subaşının* idare ettiği bir *zaptiye teşkilatı* (Polis Örgütü) ve buna ilaveten, taşrada güvenlik ve inzibatı temin etmek üzere bir de *asesbaşının* sorumluluğu altında bulunan *iç güvenlik teşkilatı* kurulmuştu (Alasya 1977: 87 - 88)

Askerî teşkilat ise, Lefkoşa'da ve diğer yerlerde toplam 4000 kadar *kapukulu* askeri vardı. Bunlardan bin tanesi *yeniçeriler* (yayalar), 2666'sı da *süvarilerden* oluşuyordu (Hill, IV, 1952: 10 - 13; Alasya 1977: 94 - 95). Yeniçerilerin başında *yeniçeri ağası*, ondan sonra ise ordu içinden geldiği için askeri işlerde daha etkin bir yeri olan *kol - kahyası* gelirdi. Sonra 28 tane *çorbacı* vardı. Bunlardan yarısı

(1) Yani Divan-ı Hümayun'un küçük bir örneği idi. Kıbrıs Divanı'nda da, ayrıca yerli Rum ve diğer etnik gruplardan oluşan reayanın sorunlarının dinlenmesinde tercümanlık vazifesi görececek bir " Kıbrıs Divan Tercümanı ", ya da " Dragoman " bulunmakta idi (Hill, IV, 1952: 16). Divan Tercümanı'nı Rumlar kendi aralarından seçiyorlardı. Divan tercümanı daha sonraki dönemlerde Başpiskopos'tan sonra, Rum cemaatinin ikinci önemli temsilcisi olacaktı.

(2) Teorik olarak Kilise mahkemesinin yargı alanına giren bir çok davaya, gayrimüslim reayanın kendi rızalarıyla, Kadı mahkemelerinde bakılmış olduğu, bugün yapılmış olan ciddi araştırmalar ortaya koymuştur. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Çiçek (1992).

yayabaşı, yani yaya birliklerinin yüzbaşları, yarısı da *bölükbaşı* idi ki, bunlar da süvarilerin yüzbaşları idi. Ada çapında *alay beyleri* komutasında 42 *Zaim* bulunup, alay beylerinin başı ve 32 zaim Lefkoşa'da, diğer alay beyleri ve zaimler Mağosa ve Baf'ta bulunmakta idiler. Bütün bu askerlerin maaşları ada gelirlerinden (gümrük vergileri, tuzla ve haraç gelirleri vs.) karşılanmakta idi. Kaleler *kale dizdarları*, sahiller de *sahil muhafızları* ve onlara bağlı azepler, gönüllüler ve hisar-erleri tarafından korunurdu.

Kıbrıs'ın bir ada eyaleti olarak belli çapta bir de donanması vardı. Osmanlı Devleti savaşa girdiği zaman, ihtiyaç halinde, özellikle XVII. yüzyıl ve sonrasında Kıbrıs Eyaleti'ne tabi Lefkoşa, Baf, Girne ve Mağosa sancakları da Kaptanı-ı Derya Eyaleti'ne bağlı olarak deniz seferlerine katılacaklardı (Bostan 1992: 231). Çünkü, Osmanlı donanmasının bir kısmını, Kıbrıs Beylerbeyisi'nin kadırgası ile Mağosa, Baf, Tuzla, Limansol ve Girne Beyleri'nin kadırgaları teşkil etmekte idi (Uzunçarşılı, III, II. Kısım, 1988: 314). Aynı zamanda, Kıbrıs adasının gelirleri *ocaklık* olarak Osmanlı donanmasında görevli *levendlerin* mevaciblerine, yani maaşlarına sarfedilmekte idi.

Böylece ana hatları ile tarif edilmeye çalışılan Kıbrıs Beylerbeyiliği'nin idarî, hukukî, beledî ve askerî düzeni, zamanla bazı küçük değişikliklere uğramakla beraber esas olarak XIX. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar devam edecekti.

9 Ekim 1571 tarihinde Kıbrıs Beylerbeyi Sinan Paşa'ya gönderilen fermanla (Refik 1926: 60 - 61, no 49) adanın *tahrir* edilmesi emredildikten sonra, Sinan Paşa ve Kıbrıs Kadısı Mehmed Çelebi'nin kontrolünde 1572 yılında genel bir tahrir yapıp, sonuçları " Defter-i Mufassal-ı Kıbrıs" adı ile bir defterde⁽¹⁾ toplanmış ve defterin bir nüshası İstanbul'a gönderilmişti. Bundan başka ayrıca, aynı yıl içinde bir de adanın ilk gelir - gider çizelgesi (bütçesi) ⁽²⁾ hazırlanmıştı. Bu yapılan işlemlerle, adanın iktisadî ve sosyal durumu ortaya çıkarıldıktan sonra, Kıbrıs Beylerbeyi

(1) Bu defterin orijinali Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi, no 64, 1-5'te kayıtlı olup, İnalcık (1969) ve Jennings (1986), tarafından incelenmiştir.

(2) Bu ilk bütçe kayıtları, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterleri Tasnifi, no: 5168'de kayıtlı olup, Sahillioğlu (1967)'de incelenmiştir.

Sinan Paşa'ya ayrı bir fermanla (Refik 1926: 60 - 61, no 32) Kıbrıs'ın havası ve suyu yerinde olup, bu nedenle mamur bir hale getirilmek istendiği, bu amaçla Konya, Darende, Kayseri ve Niğde'den Kıbrıs'a yerleştirilmek üzere adam gönderileceği, bu gönderileceklerin uygun şekilde adada iskân edilmeleri, üç yıl⁽¹⁾ bütün vergilerden muaf tutulmaları ve işi gücü olmayıp eli silah tutanların da münasip askeri görevlerde istihdam edilmeleri bildirildi.

Bundan önce, Serdar Lala Mustafa Paşa'nın emrinde Kıbrıs'ın fethinde bulunmuş olan ve adada kalmak isteyen 20 bin kadar (Hill, IV, 1952: 20) Türk askeri adanın güvenliğini sağlamak için Kıbrıs'ta yerleştirilmişlerdi. Böylece başlatılmış olan ilk *iskân* teşebbüsü ve yukarıda belirtilmiş olan Kıbrıs Beylerbeyi Sinan Paşa'nın alması istenen tedbirler ile adada gerçekleştirilecek büyük çaplı ve genel bir iskânın ön hazırlıkları yapılmış oluyordu.

b) Adanın Şenlendirilmesi (İskân) :

Kıbrıs adası sakinlerinin, özellikle köylülerin savaş esnasında köylerini terk edip bir kısmının ada dışına, bir kısmının da dağlara kaçmış olmaları nedeniyle bir çok köy boş kalmıştı. 1572'de yapılan umumî tahrir sonuçlarından anlaşıldığına göre Mesarya ve Mazoto bölgelerinde 76 köyün tamamen terk edilmiş olduğu tespit edilmişti (İnalçık 1969: 7; Orhonlu 1971: 93; Jennings 1986: 177; Gazioğlu 1994: 100).

Kaçıp dağılmış olan halkın geri dönmelerini sağlamak için bir çok kolaylıklar sağlanmış olmakla birlikte, hem boşalmış alanların genişliği, hem de adanın bir çok yeri savaş nedeniyle harap olmuş olduğundan bir an önce buraların Anadolu'dan sevk edilecek Müslüman unsurlar ile şenlendirilip Sultan'ın istediği gibi (Refik 1926: 60 - 61, no 32) "ma'mur ve âbadan" kılınması ve devlet hazinesine gelir getirecek seviyeye ulaştırılması kararı alınır.

⁽¹⁾ Bu süre daha sonra iki yıla düşürülecekti (Orhonlu 1971).

22 Eylül 1572 (13 Cemaziyü'l evvel 980) tarihinde Anadolu, Karaman Rum (Sivas, Tokat ve Amasya) ve Zülkadriye kadılarına hitaben bir *sürgün hükmü*⁽¹⁾ hazırlanıp gerekli yerlere gönderilmişti. Bu sürgün⁽¹⁾ hükmünün sadeleştirilmiş içeriği özet olarak şöyle idi.

a) Ada toprağı çok bereketli olup, bağ, bahçe ve şeker kamışı için gayet uygundur.

b) İklim mutedil olup, ziraat yapmaya kafi derecede elverişlidir.

c) Adaya göç edecekler üç yıl her türlü vergiden muaf olacaklar.

d) Şehir ve köylerde mevcut hane adedine göre her on haneden (aileden) bir hane çıkarılıp, işleri yolunda olanlardan ziyade yer hususunda sıkıntısı olanların ayrılması.

e) Esnaftan, bir şehir hayatı için lüzumlu olan her meslekten ayrı ayrı seçim yapılması.

f) Sürgünler (göç edecekler) davaları ve çiftleriyle, esnaf ise her türlü alet ve vasıtaları ile beraber sevk olunacak, taşınmaz malları ise açık artırma usulü ile en uygun fiyata satılıp parası sahiplerine verilecek.

g) Adaya göçürülecek kişilerin ehl-i sanayiden olup, fakir ve zavallı değil, gittikleri yerde iş yapabilecek güç ve kuvvette olmaları.

ğ) Sürülenlerin isimleri ve çıkarıldıkları mahaller, beraberlerinde götürdükleri davar ve aletler deftere yazılıp, defterin bir nüshası İstanbul'a, bir nüshası Kıbrıs Beylerbeyi ve bir nüshası da Kadı mahkemesine verilmesi.

h) Adam seçilirken ve sürgünlerin sevkıyat işlemlerinde her türlü suistimalden kesinlikle kaçınılması.

(1) Bu hükmün orijinali Başbakanlık Osmanlı Arşivi Divan-ı Hümayun Mühimme Defterleri, no 19, 335 - 337'de kayıtlı bulunmaktadır.

ı) Üç yıl hasıl (vergi) alınmayacak sözünün her tarafa yayılması ve insanların teşvik edilmesi.

i) Deftere yazılıp ta gitmeyenler her nerede olurlarsa olsun bulunup asılacağı.

j) Sürgünler konusunda kadıların dikkat etmesi gerektiği hususlar.

k) İskân yazımında kişi veya toplulukların himaye edilmemesi ve yalnız Teke Bölgesi'nden toplam 5720 hanenin adada iskân edileceği.

Bu maddelerde bahsi geçen tedbirlerin de gösterdiği gibi, devlet bu işe çok önem vermekte idi. Yapılacak iskânın sağlıklı ve beklenen sonuçları vermesi için sürgün yazılan halkın kendi rızasıyla gitmeleri gerekiyordu. Bunun temini için de, sürgün hükmünün bahsi geçen bazı maddelerinden anlaşılacağı üzere, adeta resmî propaganda yapılacaktı. Kıbrıs'a gidecek kişiler eğer kendi rızalarıyla gitmek isterlerse, deftere kayıt olunurlarken bunların isimlerinin yanına "*riayet lazımdır*" notu düşülüp özel muameleye tâbi tutulacaklardı (Barkan 1949 - 1950: 556 - 557). Tabii, bu sürgün hükmünde belirtilen hususlar plan ve proje mahiyetinde olduğu için bilahere uygulamada bir çok aksaklıklar, hatta şiddetle yasaklandığı halde suistimaller de görülecekti.

Çıkarılan sürgün hükmü çerçevesinde Kasım 1572'de Mübaşir Meğri kadısı Hüseyin Çavuş, Ilgın Müvellası Ali Bin Mehmed ve Aksaray Müvellası Nurullah bin Ali'nin başkanlığında bir iskân (sürgün) defteri hazırlanıp, bir örneği İstanbul'a gönderilir.⁽¹⁾

İstanbul'a gönderilen defterden anlaşıldığına göre sürgünler Beyşehir, Seydişehir, Aksaray, Anduğu (Niğde'de), Develikarahisar, Ürgüp, Koçhisar, Niğde, Bor, Ilgın, Ishaklı (Sultandağı) ve Akşehir'den yazılmıştı. Daha sonra Akdağ'dan ve Bozok'tan da göçmen deftere yazılmıştı. Bu sürgün yazılan yerlerin bir özelliği de

(1) Bu defter Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kamil kepeci Tasnifi, no 2551'de kayıtlı olup Orhonlu (1971) 'de incelenmiştir.

Kıbrıs'ın fethinde bulunan beylerin bağlı bulundukları yerleşim yerleri olmalıdır (Orhonlu 1971: 94; Erdoğan 1993: 48).

Sürgün yazılanların bir kısmı, çiftçi, hallac, tellak, ayakkabıcı, imam, boyacı, debbağ (derici), aşçı, demirci, tüfekçi, tüccar, keçeci, hayyat(terzi), çilingir, taşçı, kurekçi, eskici, muhtab, nalbant, marangoz, haffaf (çizmeci) ve talib-i ilim (öğrenci) gibi meslek erbabından oluşuyordu. Sürgünlerin çoğunluğu her hangi bir mesleğe sahip olmayan kişilerdi. Mesleği olanların çoğunluğunu da çiftçiler oluşturmakta idi. 1689 hanedan 777'si gönüllü olarak Kıbrıs'a gitmek istemişleri. Bütün sürgün yazılan herkesin, ahlâkî durumu ile kanuna aykırı fiilleri bulunmamış olduğuna dair iki kefil olması zorunluluğu⁽¹⁾ vardı (Orhonlu 1971: 96; Erdoğan 1993: 48).

Kıbrıs'da iskân edilmek üzere deftere yazılanları hemen hemen hepsi Müslüman Türkler'den oluşmakla birlikte, az da olsa hristiyan ailelerin de sürgün yazıldığı tespit edilmiştir (Erdoğan 1993: 20). Mesela, Niğde'nin Ermeniyan mahallesinden Bahtiyar bin Hüdaverdi ve Hüdaverdi bin Geslek isimli iki Ermeni yine iki hristiyan Ermeni'nin kefillikleri ile deftere kaydolunmuşlardı. Yine bunlardan başka Rum mahallesinden Nikolo bin Ayvaz ve Sarı bin Ayvaz isimli Rumlar da kurekçi olark, Kirkos ve Samid isimli iki Rum'un kefil olması ile sürgün yazılmışlardı. Hatta, Filistin'de Safed'den, adanın ticarî hayatını geliştirmek için zengin 500 Yahudi'nin Kıbrıs'a gönderilmesi emredilmiş, fakat her nedense sonradan bu işten vazgeçilmişti. (İnalçık 1964: 30; Faroqi 1984: 272).

Kıbrıs'ın iskânı için 1572 yılında başlatılmış olan iskân yazımı daha sonraları cezaî maksatlar için de kullanılmaya başlanmıştı⁽²⁾. Toplum içinde her türlü

(1) Bu durum sürgün yazımın yoğun olarak devam ettiği 1572 - 1580 döneminin ilk yıllarında böyle iken, daha sonraları, " sürgün yazımı " ceza maksadıyla kullanılıp bir çok suçlardan hüküm yemiş kişiler de adaya gönderilecekti (Gazioğlu 1994: 106 - 107).

(2) Esasen Bizans döneminde de Kıbrıs bir sürgün yeri olarak kullanılmakla birlikte (Hill, I, 1952: 281; Purcell 1969: 109 - 110), XVI. asırdan sonra, özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, ada, Osmanlı Devleti'nin, millet ve memleket için tehlikeli gördüğü şahıs ve zümrelerin sürgün edilebileceği bir nevi " açık hava cezaevi " (Hill, IV, 1952: 19, 13 nolu dipnot; Ercan : 1986) gibi bir yer olacaktı. Bu konuda bkz. Refik (1930); Orhonlu (1978); ve Halaçoğlu (1991 a).

kanunlara, adetlere ve ahlâka aykırı davranışları tespit edilmiş ve bundan dolayı hüküm yemiş kimselerin de Kıbrıs'a sürgün yazıldığı da bir gerçektir (Barkan 1949-1950:557-559; Gazioğlu 1994:106-107). sürgün yazılmaya sebep gösterebilecek o çeşit suçlardan bazıları şunlardı; şirretlik, gammazlık, yalancılık, yalan yere şahitlik, katl, kan davalılık, ribahorluk (faizcilik), her türlü vergi kaçakçılığı veya vergilerin toplanmasına engel olma, hırsızlık, eşkiyalık, ırza tecavüz, zina, ana dövme, ağza ve imana sövmek, fışk etmek, v.s. Aslında bu suçlar gayet suistimale açık ve kin ve garaza alet olabilecek türden olmakla rahatlıkla her hangi birisi hakkında isnat edilebilirlerdi. Bu suçlardan dolayı sürgün yazılan kişiler aileleri ile birlikte hemen Kıbrıs'a sevk edilip, mal, mülk ve eşyaları bilahere satılıp parası arkalarından gönderilmişti (Barkan 1949 - 1950: 557 - 558).

1572 yılında sürgün yazım işlemi ve yazılanların Kıbrıs'a sevk edilmesine başlanılmıştı. Deftere yazılanların hepsinin adaya geçirilip geçirilmediklerini tam olarak tespit etmek şu an için mümkün gözükmemekle birlikte (Barkan 1949 - 1950: 556), bu ilk iskân teşebbüsü tatmin edici olmamış olsa gerektir ki, daha sonradan Adana, Sis ve Tarsus sancaklarından da adam ihracı emredilmiştir (İnalçık 1964 a:29). Önceden ve şimdiki sürgün yazılanlar, Kıbrıs'ın özellikle Mesarya Ovası ve Mazoto Bölgesi'ne yerleştirilmeye çalışılmıştır. Çünkü, savaş nedeniyle en çok bu düzlüklerde yaşayan halk ya Kıbrıs dışına, ya da dağlara sığınmış olduklarından, bu yerler tamamen terkedilmiş durumda idi (Sonyel 1988: 39).

1571'den başlanıp 1581'e kadar devam etmiş olan Kıbrıs'ın ilk iskân teşebbüsü beklenen şekilde neticelenmemiş, yani bir türlü istenen miktar insan Kıbrıs'ta yerleştirilememiş ve yerleştirilmiş olanlardan da bir kısmı o kadar alınan ciddi tedbirlere rağmen 1581'den itibaren eski yerlerine dönmeye başlamışlardı (Barkan 1949 - 1950: 557; Faroqhi 1984: 287; Erdoğan 1993: 49).

1581'e kadar gerçekleştirilmeye çalışılan birinci iskân teşebbüsünün istenen neticeyi vermemesi devletin işlemi yürütmekteki yetersizliğinden kaynaklanmıyordu. Bu iş için fevkalade titiz davranılmakta, ona göre tedbir alınmakta idi (Barkan 1949 - 1950: 556). Bu başarısızlığın başlıca sebepleri kısaca şöyle gözükmektedir. Eldeki kayıtlardan anlaşıldığına göre, sürgün yazılanlardan bazı hali vakti yerinde olanlar

tabiatıyla kurulu düzenlerini bozmak ve yeni bir başlangıç yapmaktan çekinmekte bu nedenle de bir çoğu çareyi dağlara kaçmakta görmüşlerdi. Bazıları gitmemek için bedel verirken, bir kısmı da yerlerine başkalarını göndermişlerdi (Faroqhi 1984: 283). Sonra, bu hali vakti yerinde ve kanunlara saygılı, kısacası seçilmiş kişilerin⁽¹⁾ Kıbrıs'a gitmek istemeyişlerinde, bunlarla birlikte her türlü suçtan hüküm yemiş kişilerin de bulunmasının yanında bir önemli faktör de, yeni fethedilmiş olan adaya her an bir Haçlı saldırısı ihtimalinin vermiş olduğu endişe olmuştur (Orhonlu 1971: 96; Faroqhi 1984: 283; Gazioğlu 1994: 106 - 107). Bunlardan başka, Kıbrıs'ta iskân olunmak üzere deftere yazılanlardan bazıları, bu işten sorumlu Kadıların yanında nüfuza sahip olabilecek yakınlarının araya girmesi ile sürgünden muaf olmuşlardı (Hill, IV, 1952: 19; Faroqhi 1984: 283). Adaya yerleştirilip te 1581'den itibaren geri dönenler de, daha çok, Anadolu'nunkine göre çok farklı olan Kıbrıs'ın iklim şartlarına ayak uyduramadıkları için tekrar Anadolu'ya geri gitmek istemişlerdi (Hill, IV, 1952: 19; Barkan 1949 - 1950: 557; Faroqhi 1984: 287; Erdoğan 1993: 49).

Osmanlı idaresi Kıbrıs'a yerleştirilen göçmenleri adaya bağlamak, yani onların oraya kendi rızalarıyla yerleşip düzenlerini kurmalarını teşvik etmek için, yerleştirilenlere topraklarının tapularını hemen vermekte idi. Böylece ilk kurulan Türk köyler, bu ilk yerleştirilenlerin önde gelenlerinin ismini almıştı: Paşaköy, Topçuköy, Murat Ağa, Hamitköy, Dizdarköy v.b. gibi (Gazioğlu 1994: 110). Rum - Türk karışık ve sadece Rum olan köylerden başka bir çok köy sadece Türkler'den meydana gelmişti. Buna rağmen, halâ o kadar büyük boş araziler vardı ki, bunlar büyük çiftlikler haline dönüştürülüp ekip - biçmek üzere uzun vadeli olarak her köye topluca icarlanmıştı. Köylüler üzerlerine yazılan bu tarlaları işletmezlerse cezasını vermek zorunda kalacaklardı.

Orhonlu (1971: 97) 'nun incelemiş olduğu *Mühimme Defteri*'ne kayıtlı 7 Ocak 1581 tarihli bir hükme göre Kıbrıs'a nakli planlanmış olan 12 bin haneden ancak 8 bininin adada iskânı gerçekleştirilebilmişti.

(1) Bu seçilmiş kişilerin Kıbrıs'a sevki devlet için çok önemli görülmekte idi. Çünkü, teşebbüs edilen iskân faaliyetinin başarısı onlara bağlı gözükmekte idi. Bu nedenle, Başkanlık Osmanlı Arşivi, Mevkufat Defteri, no 2551, sayfa 101 (Orhonlu 1971: 96)'de anlaşıldığına göre Osmanlı idarecileri çeşitli sebeplerden dolayı Kıbrıs'a gitmemiş olan deftere kayıtlı bu "iyi" vatandaşların derhal tespit edilip, kayıtların İstanbul'a gönderilmesini istemişti (İnalçık 1964 a: 29).

Sonuç olarak, 1571 ve 1581 yılları arasında devam etmiş olan bu ilk umumî Kıbrıs'ın iskânı teşebbüsü, Osmanlı Devleti'nin ulaşmak istediği ve planladığı hedefler doğrultusunda istenildiği gibi neticelenmemiştir. Bununla birlikte, öyle görünüyor ki, bu 1571 - 1581 iskân faaliyetinin en önemli ve kalıcı bir sonucu, Shaw (I, 1989: 247)'un da ifade ettiği gibi Kıbrıs'ta " ... günümüze kadar kalan Türk toplumunun temelini atılmış.." olmasıdır.

B) ADA TARİHİNDE 1800'E KADAR OLAN SİYASÎ VE SOSYAL GELİŞMELER :

1570 - 1571 tarihlerinde Türkler'in Kıbrıs fethi gerek Akdeniz siyasi tarihinde, gerekse adanın bundan sonraki siyasî iktisadî ve sosyal yapısında etkileri günümüze kadar sürecektir gelişmelere neden olacaktır (Volkan 1979: 5).

Maier (1968: 113)'in "The Long Sleep - Uzun Uyku " diye tanımladığı 1878'e kadarki Osmanlı döneminde Kıbrıs tarihinin ana hatlarını şöyle çizebiliriz: İtalyan Devletçikleri'nin, Kıbrıs Krallığı tacına kendilerini varis görmeleri nedeniyle, Kıbrıs'ı Osmanlılardan kurtarma teşebbüsleri, Rum Ortodoks Başpiskoposluğu'nun tekrar canlandırılması (ihyası) ve Başpiskoposluğun, zamanla Osmanlı idaresinin cömertce tanıyacağı ayrıcalıklarla Kıbrıs'ta nüfuzunun artması, hatta 18. yüzyılın sonlarından itibaren adadaki Osmanlı Paşası'ndan daha etkin bir rol oynayacak duruma gelmesi⁽¹⁾ XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Kıbrıs'ın bir çok yönden bağlı olduğu İmparatorluğun Anadolu ve diğer topraklarında meydana gelmiş olan idarî, iktisadî, içtimaî sıkıntılara paralel olarak Kıbrıs'ta da benzer sorunların kendini hissettirmesi ve bu meselelerin, bazen Türk ağaların, bazen Rumlar'ın, bazen de her iki unsurun karışık olarak çıkardıkları 17. yüzyılda " Boyacıoğlu ", 18. yüzyıldaki

⁽¹⁾ Bu konuda Luke (1969: 17) şaşkınlığını şöyle ifade etmektedir:

Talihin hayret verici bir tersine dönüşüdür ki 300 yıl mağlup şekilde yattıktan sonra Türkler tarafından canlandırılan Ortodoks Başpiskoposluğu'nun başındaki Kıbrıs Başpiskoposu XVII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar olan süreç içinde ada üzerinde en yüksek güç ve iktidarı ele geçirmiş ve bir zaman içinde de Türk Paşası'nın zatından daha büyük nüfuza sahip olmuştur.

"Gavur İmam" ve "Baflı Papaz" isyanları şeklinde tezahür etmesi, 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarından itibaren Avrupalı güçlerin Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etmeye başlamaları ve buna paralel olarak Osmanlı'nın gayrimüslim vatandaşlarının kendi bağımsızlıklarını koparma yolunda çıkardıkları isyanlar ile Osmanlı Devleti'nin bunları bastırma mücadelesi ve son olarak ta, Osmanlı - Rus Harbi (1877 - 1878) esnasında yapılan anlaşmalarla Kıbrıs'ın İngilizler'e icarlanması.

XVI. yüzyıldan sonrası Kıbrıs tarihi ele alınmadan önce burada şu noktanın belirtilmesinde yarar vardır. 308 yıllık Osmanlı idaresinde Kıbrıs, İmparatorluğun diğer eyaletlerine göre, gerek sahip olduğu farklı coğrafi konumu, gerek iklimi, gerekse toplum yapısı (etnik gruplaşmalar nüfus oranları v.s.) bakımından daha değişik bir tarihî gelişim geçirmiş olmakla birlikte (İnalçık 1969), adanın özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllar sosyal tarihinin daha sağlıklı anlaşılması için, bu dönemdeki genel Osmanlı sosyal tarihin gelişiminin iyi değerlendirilmesi ve Kıbrıs tarihinin meselelerine bu çerçevede, yaklaşılması gerekmektedir. Yoksa, bu dönemin Kıbrıs tarihi deyince karşımıza şu andaki mevcut Batılı tarihçilerin çalışmalarına göre genel olarak bir *Osmanlı despotizmi* ⁽¹⁾ yerli tarihçilere göre de, baştan sona Kıbrıs Ortodoks Kilisesi ve onun adada sahip olduğu etkin rolden ibaret bir siyah - beyaz resim çıkacaktır. Kıbrıs tarihi üzerinde bugüne kadar ortaya konulmuş çalışmaların çoğuna bakıldığı zaman, ortak noktalarının, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı tarihindeki gelişim ve dönüşümler, hatta devletin idarî yapısının bile tam değerlendirilememiş olduğu ortaya çıkacaktır. Mesela gerçekten mevcut çalışmalar içinde en teferruatlı ve uzun emekler sonucu ortaya çıkarılmış olanı, Hill'in (1952) *Kıbrıs Tarihi* olduğu halde, Hill (IV, 1952: 25) de, Kıbrıs'taki Osmanlı idaresini değerlendirirken, adaya yönetici olarak gönderilen en üst derecedeki idarecilerin (Beylerbeyi, vali, muhassıl veya müsellim gibi) maaşları merkezden ödenseydi, Kıbrıs'taki Osmanlı rejimi, gelecekteki fatihlere çok kıymetli bir model olabileceği görüşünü savunur.

(1) Böyle bir " Osmanlı despotizmi " edebiyatı için bkz. Maier (1968): Cobham (1908) daki, Kıbrıs fethinde bulunanların ve daha sonra adayı ziyaret etmiş olan Avrupalı gezgin, ya da konsolosların çoğunluğu; yer yer Hill(III - IV, 1952) ve Luke (1969).

Hill'in bu samimi değerlendirmesinden çıkarılabilecek önemli bir sonuç, beylerbeyinden en küçük tımar sahibine kadar askeri sınıfa mensup bütün devlet memurlarına maaş olarak, vazifelendirildikleri yerlerin gelirlerinden bir kısmının "has, zeamet, tımar" olarak verilmesi sisteminin, Osmanlı idarî yapısının, başından beri, temelini oluşturduğu ve bunun aynı zamanda hem devlet hazinesini büyük bir yükten kurtarmış (Yediyıldız 1983: 43; Yücel 1974: 665; Itzkowitz 1989: 68 - 69), hem de devletin merkezi otoritesini ülkenin en ücra köşelerine kadar yayılmasına vasıta olmuş olduğu olgusundan bîhaber oluşudur.

Hill'i böyle bir değerlendirmeye götüren, meseleye sadece adaya idareci olarak gönderilen yöneticilerden bazılarının, yerli kaynaklarca da doğrulandığı gibi (MD 90 : Hüküm no 127, 128, 129; MÜLUK: 35a, 35b, 36a; KİTAB: 8; Uzunçarşılı, III, II. Kısım 1988: 292 - 293; Yücel 1988: 74) vazifelerini suistimal edip, *iltizam usulü* , ya da *rüşvet* ile makamlarını elde ederken sarfettikleri parayı fazlası ile çıkarmak için *bid'at* denilen (İnalçık 1965), halkın eski devirlerde vermiş oldukları, fakat Osmanlı döneminde kaldırılmış olan vergileri, ya da halkın halen ödemekte oldukları verginin belirlenmiş miktarından fazlasını almaya çalışmaları noktasından bakmış olmasıdır.

a) XVI. Yüzyıl Sonları ve XVII. Yüzyılda Kıbrıs :

Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethinden sonra, XVI. yüzyılın ikinci yarısının Osmanlı tarihi açısından en önemli hadiselerinden birisi de İnebathı (Lepanto) Deniz Muharebesi idi.

Papa V. Pius'un gayretleri ile oluşturulan birinci Haçlı İttifak donanması Eylül 1571'de daha Kıbrıs'a ulaşmadan, Lefkoşa'nın düştüğü haberi gelmişti; bunun üzerine donanma, hiç bir sonuç alınmadan geri dönmüş ve sonra dağılmıştı. Papa çalışmalarına hiç ara vermemiş Mağosa'nın da düşmek üzere olduğu haberinin etkisiyle tekrar ikinci bir *Haçlı İttifakı* oluşturmayı başarmıştı. İspanya, Venedik, Cenova, Ferrara, Malta, Napoli, Savoy, Sicilya, Monako ve Papalığın oluşturduğu

İttifak donanmasının ⁽¹⁾ tek ve en büyük gayesi Türkler'i Asya topraklarına geri sürmektir (Hess 1972: 54; Sevinç 1991: 326).

Avrupa'da yeniden Haçlı İttifakı oluşturulduğunun öğrenilmesi üzerine, Kıbrıs'ta bulunan Osmanlı donanması, İstanbul'dan gelen emirlere göre, hemen Akdeniz'e açılmıştı (Refik 1926: 42; hüküm no 15; 52 - 53, hüküm no 23). Müezzinzade Ali Paşa, Pertev Paşa ve Uluç Ali Paşa kumandasındaki Osmanlı donanması önce Girit'i yağmalayıp, bir ara Adriyatik Denizi'nde de görüldükten sonra İnebahtı'ya çekilmişken (Katip Çelebi 1980: 140) 5 Ekim'de Kefalonya adasına ulaşmış olan Haçlı donanması, Türkler'in İnebahtı'da olduğu haberini alır almaz hemen harekete geçmiş ve baskın şeklinde⁽²⁾ birden Türkler'in karşısına çıkmıştı.

Yapılan *Harp Divanı*'nda, bir kara askeri olan Müezzinzade Ali Paşa, hemen düşmana saldırılmasını, yılların denizcisi Uluç Ali Paşa, ise askerin bir kısmının terhis edildiği, geri kalanlar da yorgun olduğu için kışı limanda geçirip baharda düşmana hücum etmeyi savunmuş (Peçevi 1283; 496; Katip Çelebi 1980: 142; Sevinç 1991 327 - 328), neticede Kaptan Paşa'nın⁽³⁾ dediği olmuştu. Çünkü o, İstanbul'dan aldığı emirlere mutlaka uymalıydı ve düşmandan kaçıp kendisine *korkak* dedirtemezdi (Katip Çelebi 1980: 143).

7 Ekim 1571 günü düşman donanması üzerine hareket edilmişti. Çarpışmaların bütün şiddeti ile başladığı anda, Haçlılar önce Kaptan Paşa'nın gemisini ele geçirip, Paşa'yı şehit etmişler, daha sonra Pertev Paşa'nın gemisini de

(1) Bu Haçlı Donanması Akdeniz'in o zamana kadar gördüğü en büyük donanma olarak kabul edilmektedir (İnalcık 1964: 24; Itzkowitz 1989: 102; Sevinç 1991:326).

(2) Osmanlı tarihlerinde İnebahtı Savaşı, Haçlılar'ın ani baskın şeklinde Türkler'in üzerine gelmiş olduklarından "Sığın Donanma Harbi" denmektedir (Saffet 1327).

(3) Bazı iddialara göre, bir kara askeri olan Müezzinzade'yi, Uluç Ali Paşa ve Pertev Paşa gibi denizciler varken, Kaptan Paşa tayin etmekle, Sadrazam Sokullu, makamına rakip olabilecek bu şahsın başarısızlığa uğraması ve böylece gözden düşmesini istemişti (Danışmend, II, 1971: 404; Sevinç 1991: 327).

batırmayı başarmışlardı. Bozgundan sadece Uluç Ali Paşa kurtulmuş, geriye kalan bütün Osmanlı donanması batırılmıştı. Her iki taraf ta çok can kaybı vermişti.

Müttefikler bu zaferlerinin meyvesini toplayamamakla birlikte (Parry 1976: 110), Avrupa'da Türkler'in ilk defa yenilebileceğinin görülmüş olması (Hess 1972: 55) nedeniyle çok büyük kutlamalar yapılmıştı. O kadar ki, İstanbul üzerine gidip, Türkleri Asya topraklarına sürme planları yapılmaya başlanmıştı (Hess 1972: 54; İnalcık 1973:42).

Osmanlı Devleti, Osmanlı deniz gücünün zannedildiği gibi (Hess 1972: 53) hemen yok olmadığını, bir kış süresinde *olağanüstü bir çaba ve gayret* ile eskisinden daha güçlü bir donanmayı hazırlayıp, Haziran 1572'de Akdeniz'e sürmekle göstermiş (Hess 1972: 54; İnalcık 1973: 42; Parry 1976: 110), Akdeniz'de karşısına çıkan Haçlı donanmasını İtalyan sularına geri dönmeye zorlarken (İnalcık 1964: 25; Katip Çelebi 1980: 147; Uzunçarşılı 1988a: 447; Itzkowitz 1989: 102), Venediklileri de Osmanlı'nın Kıbrıs'taki bütün kazançlarını tanıyan ve Osmanlı'ya büyük bir savaş tazminatı verilmesini öngören bir anlaşma⁽¹⁾ yapmak zorunda bırakmıştı (Maier 1968: 112; Purcell 1969: 168; Parry 1976: 110). Venedik, böylece Akdeniz'de Osmanlı hakimiyeti altında kalan bölgelerdeki ticarî menfaatlerini en azından devam ettirebilmek isterken, aynı zamanda Türkler'e karşı oluşturulmuş olan Kutsal İttifak'ın çözülmesine⁽²⁾ de sebep olacaktı (Hess 1972: 54). Nihayet, ikinci Haçlı İttifakı'nın bu şekilde dağılması ve Akdeniz'de, kısa bir süre için sarsıntı geçirmiş gözükken Osmanlı hakimiyetinin tekrar hissedilmesi ile fetihten sonra Kıbrıs'a yerleştirilen sivil ve askerî Türk unsurunun muhtemel bir Haçlı hücumu endişeleri de izale olur. Bu tarihten sonra adaya gidiş gelişler ve yeni yerleşimler ile Türk köylerinin sayısı artacaktı (İnalcık 1964a: 31). Çünkü, adanın emniyetsiz

(1) Hammer (VI, 1330: 276) bu anlaşma hakkındaki şaşkınlığını şöyle ifade eder: "Bu muahedenin şeraiti nazar-ı mülâhazaya alınınca (İnebathı Muharebesini Türkler kazanmış zannolunurlar) ".

(2) Böylece, Avrupalılar İnebathı galibiyetlerinin meyvelerini toplayamadan dağılmış oldukları gibi Türkler 1574'te İspanya'nın Akdeniz'deki en güçlü kalelerinden biri olan Halkü'l-vad'ı (La Goletta) fethederek hem nüfuzlarını Fas'a kadar genişletecekler, hem İspanya'yı Batı Akdeniz'e hapsedecekler, hem de İslam alemindeki liderliklerine gölge düşürmüş olan İnebathı'nın rövanşını almakla eski prestijlerine yeniden kavuşmuş olacaktı (Hess 1972: 645; Parry 1976: 110; Itzkowitz 1989: 103).

görünmesi, Anadolu'dan gönderilmek istenen bazı kimselede isteksizlik doğurmuştu (Farooqi 1984: 283).

Kıbrıs'ta Türk idaresi kurulduktan sonra, adaya Anadolu'dan göçmen sevk edilmiş ve orada bir güvenlik unsuru oluşturulmuştu. Ondan sonra, yerli halkın da gönlünü kazanıp (istimâlet) onların sadakatlerini temin edecek bir dizi reformlar yapılır. Kölelik kaldırılıp, Türk - Rum herkes toprak sahibi kılınmıştı. gayrimüslim reayanın her türlü meselelerine, içerdiği askerî, iktisadî, idarî ve dinî ayrıcalıklarla çözüm getirecek olan Osmanlının geleneksel *Millet Sistemi* politikası Kıbrıs'ta da uygulamaya konur.⁽¹⁾ Böylece daha ilk başlardan itibaren *otonom* (muhtar) bir yerel yönetim tarzı Kıbrıs'ta oluşturulmuştu (Maier 1968: 116). Adanın refaha kavuşturulup halkın her türlü üretim faaliyetlerini üstlenmesi ve neticede hem kendileri, hem de devlet hazinesi için artı değer kazandıracak duruma getirilmesi için gerekli tedbirler alınıp teşvikler yapılmıştı. Sultan II. Selim Kıbrıs Beylerbeyi, Kadısı ve Defterdar'na kesin ve sert emirler göndermiş, reayanın her türlü zulüm ve haksızlıktan korunmasını, devlet memurlarının suistimalden kaçınmalarını, yoksa *beyan olunan özrün kabul olunma ihtimali olmadığını* (Refik 1926: 60 - 61, hüküm no 49) ve memleketin eskisi gibi (savaş öncesi) *ma'mur ve abadan* kılınmasını istemişti (Hill, IV, 1952: 22 - 23).

Böylece Kıbrıs'ta oluşturulmuş olan sulh ve sükunet, düzen ve intizamın XVII. yüzyılın en azından ikinci çeyreğine kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Bundan sonra ise, XVII. yüzyılda iyiden iyiye ortaya çıkmış olan idarî, iktisadî ve sosyal problemler adada da kendini hissettirmekte gecikmeyecekti. Osmanlı İmparatorluğu'nu her yönden XVI.yüzyılda zamanın standartlarının üstüne çıkarmış olan bütün kurumları XVII.yüzyılda da hâlâ mevcut iken, bu kurumlara hayat veren insan faktöründe önemli bir değişimin olduğu zamanın uygulamalarından anlaşılmaktadır.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin, karşılaşmış olduğu çeşitli iç ve dış meselelere köklü çözüm getirememiş olmasından dolayı

(1) Yalnız Osmanlı idaresinin Kıbrıs Kilisesi Başpiskoposu'nu Rumlar'ın başı (Kocabaş) olarak resmen tanıması 1754'te gerçekleşecekti (Cobham 1908: 316; Hill, IV, 1952: 78),

genel olarak *gerilediği, çözüldüğü* ve nihayet *çöktüğü* kabul edilirken, aynı zaman sürecinde devlet mekanizmasının başına IV. Murad (1623 - 1640), Köprülüler ve II. Mustafa (1695 - 1703) gibi kuvvetli şahsiyetlerin geçtiği dönemlerde inkar edilemez bir canlanmaya şahit olunmuştu (Itzkowitz 1989: III. Bölüm). Kıbrıs'ta ise, yerli ve yabancı tarihçilerin bahsetmeden geçemedikleri Vali Ebu Bekir Paşa (1746 - 1748)'nin kısacık idaresini Purcell (1969: 181): " XVIII. asrın karanlığında Ebu Bekir Paşa'nın (1746 - 1748) idaresi geceleyin gemicilere yol gösteren bir fener gibi parlamaktadır. " şeklinde tarif etmekten kendini alamayacaktı. Ebu Bekir Paşa'nın, daha önceki ve sonraki valilerden tek farkı, gerek kendi cebinden gerekse Kıbrıs'ın gelirlerinden sarfederek, umuma hitap edecek yatırımlar (büyük vakıf su kanalları, iş yerleri, okullar, çeşmeler v.s.) yapmış olmasıdır. Yani, makamını olması gerektiği gibi hizmete kullanmayı, kendi şahsî çıkarlarına kullanmaya tercih etmesidir. Öte yandan, aynı yüzyılda, Ebu Bekir Paşa'dan 16 yıl sonra Kıbrıs Valiliği'ne tayin olunan muhassıl Çil Osman (Silahşör Osman), zaten Kilise tarafından ezilmekte olan zimmilerin (Maier 1968: 119) yıllık ödeyegeldikleri vergi miktarını, adaya gelir gelmez iki katına çıkarmıştı. Çünkü bu zaman için Kıbrıs *has* olarak Veziriazam'a bağlı olduğundan, Çil Osman *iltizam usulü* ile Veziriazam'dan Kıbrıs'ın idareciliğini almış ve bu sırada yapmış olduğu masrafı fazlasıyla halktan çıkarmak istemiştir. Halkın içinde bulunduğu şartlar düşünülmeden yapılmış olan vergileri iki katına artırma teşebbüsü Rum - Türk bütün reayayı isyana zorlayacaktı. Çil Osman öldürülüp, sarayı tahrip edilecekti. (Luke 1969: 42 - 43; Alasya 1977: 98; Gazioğlu 1994: 331).

Bu anlatılan tarihî olguların gösterdiği gibi, aynı dönemde aynı makama iki farklı şahsiyet geliyor ve netice bir birinden gayet değişik çıkıyor. O zaman, gerek Kıbrıs bazında gerekse İmparatorluk genelinde, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda karşılaştığı sorunlara ve sıkıntılara, kaynaklık etmesi noktasında, sadece, gelişen zamana göre devlet ve toplum yapısını şekillendiren *müesseselerin* durumunun değil, aynı zamanda bu müesseselerin doğması, gelişmesi ve işlerlik kazanmasının doğrudan bağlı olduğu insan faktörü ve onun sahip olduğu *kültür sistemini* oluşturan unsurlarda meydana gelen değişim ve dönüşümlerin de mutlaka bir tahlilinin yapılması icap etmektedir. ⁽¹⁾

(1) Müessese, toplum ve insan faktörü üçgeninin birbiri arasında oluşturdukları karşılıklı etkileşimi hakkında bkz. Yediyıldız (1982), (1983) ve (1986).

Alman tarihçi Maier (1968: 116)'in XVII. ve XVIII. yüzyıllar Kıbrıs tarihi için ışık tutabilecek mahiyetteki bir değerlendirmesi burada kayda değer gözükmemektedir. Maier'e göre, Kıbrıs'ta toplumun siyasî, iktisadî ve sosyal refahını temin edecek kanunlar (ya da müesseseler) mevcut idi. Mesele, kanunlardan değil, ancak bunları tatbik ediliş tarzından doğmaktadır. Maier, bu konuda 1878'de Kıbrıs'ı ziyaret etmiş olan Katan Saville'nin şu sözlerini nakleder (Maier 1968: 116):

Öyle görünüyor ki, Kıbrıs'ta, bizzat kanunlardan ziyade, bunun yerine, kanunların idare edilmesinde [tatbiki] reformlara ihtiyaç vardır ve ülkeye o kadar zarar veren ya kanunların kötü idaresi, ya da gerektiği gibi kaale alınmaması olmuştur.

Yine, Kıbrıs'ta devam etmiş olan üç yüz küsür senelik Osmanlı idaresinde meydana gelen içtimai ve iktisadî problemler ve bunların kaynağı üzerinde, gerçekten de genel olarak Kıbrıs tarihi üzerinde şu ana kadar yapılmış yerli ve yabancı çalışmalar içinde herkesçe takdir edilen çalışmanın sahibi Hill (IV, 1952: 25) şöyle bir değerlendirmede bulunur:

Eğer bu hata⁽¹⁾ [Kıbrıs'taki Osmanlı yüksek idarecilerinin maaşlarının merkez verilmesi, yerine ada gelirlerinden karşılanması] düzeltilmiş olsaydı ve yukarıda yapılmış olan alıntılardan verilen resmi emirler ⁽²⁾ yerine getirilse idi, Türklerin idaresi altındaki Kıbrıs gelecek yüzyıllardaki fatihler için taklit etmeye layık bir model olacaktı.

XVII. yüzyılın ortalarından itibaren, Kıbrıs'ta kurulmuş olan Osmanlı idarî ve sosyal düzeninde bazı problemlerin ortaya çıkmış olduğu ve bunların ana sebeplerinin de, bu dönemde Kıbrıs'a vazifesi gereği gelmiş olan *ehl-i örf*, yani *kul taifesinden* bazı kişilerin vazifelerini suistimal etmelerinden kaynaklandığını elimizdeki bazı arşiv belgelerinden anlamaktayız.

(1) Daha önce değinildiği gibi Hill'in "hata" olarak kabul ettiği bu sistem, Osmanlı'nın o zamana kadarki idarî yapısının bel kemiğini oluşturuyordu. Hill'in buna hata demesi meseleye bir noktadan, yani Kıbrıs'ta yöneticilik yapan bazı üst kademe memurların vazifelerini suistimal etmelerini esas almasından kaynaklanmaktadır. Halbuki, aynı görevlerde bulunmuş başka Türk memurlar, Rum ve Türk bütün halkın takdirini kazanacak büyük hizmetler yapmışlar, adanın refaha kavuşmasını sağlamışlardı.

(2) Sultan II. Selim'in emirleri katedilmektedir. Buradan, Hill'in de Kıbrıs'ta ortaya çıkan meselelerde insan faktörünün rolünü kabul ettiği hükmüne varılabilir.

1646 - 1647 yıllarına ait bir mühimme defteri (MD 90, Hüküm no 127: 105)'nde kayıtlı hükme göre, Kıbrıs beylerbeyilerinin, bu zamanda yasak olduğu halde, senelik devirlerinden başka, nahiyelere devre çıkıp uğradıkları yerlerde zeamet ve tımar sahipleri, yeniçeri taifesi, kale muhafızları ve azebelerinden haksız mal aldıkları ya da hizmet gördükleri, Lefkoşa ve diğer yerlerdeki fakirlere *şer-i şerife* muhalif olarak haksızlık ve eziyet ettikleri halkın şikayeti üzerine anlaşılmış ve Kadı'nın bu duruma engel olması istenmiştir⁽¹⁾.

Aynı *mühimme defterine* kayıtlı başka bir hükümde (MD 90, Hüküm no 128: 105) ise, Kıbrıs Beylerbeyinin, vazifelerini yaptıkları halde, yeniçerilerden s *şer-i şerife* ve eskiden olagelene muhalif olarak, senede 1500 kuruşlarını aldığından şikayet edilmektedir. Bir başka hükümden (MD 90, Hüküm no 129: 106) de, Beylerbeyi, Sancakbeyi, bunların adamları ve diğer idarecilerin, yerli gayrimüslimlerin onların yanına varıp, hiç bir sebep yokken pek çok Müslümanı "gammazlamaları" doğrultusunda, Müslümanların kiminin mal ve erzakını, kiminin zeamet ve tımarlarını aldıkları, kul taifesinin çorbacılık ve ulufelerini kestikleri, ayrıca halktan bazılarını haksız isnatta bulunup zulüm ettikleri, Kıbrıs'ta bulunan bütün Müslümanlardan alim, dindar kişiler, ileri gelenler (eşraf) kul taifesi ve pek çok sıradan kimseler tarafından toplu olarak İstanbul'a adam ve mektup gönderilerek bildirilmiştir.

Bu dönemde, Kıbrıs Beylerbeyilerine yazılan fermanlarda reayadan fazla vergi alınmaması ve onlara her yönden adaletle muamele edilmesi gereğinin hatırlatılması konumuz açısından gayet önemli gözükmektedir (Alasya 1988: 64).

XVII. yüzyılda Kıbrıs Valileri'nden bir kısmının halktan ziyade "tekalif " (vergi) alma gibi bazı suistimallerinden başka, normal vergilerin toplanması işleminde de, gereği gibi üstlerine düşen görevleri yapmamaları, bu yüzyılda önemli bazı sosyal karşılıklara da neden olacaktı.

(1) Aynı meselelerin İmparatorluğun diğer bölgelerinde de görülmesi ve devletin buna karşı aldığı önlemler için bkz. İnalıcık (1965) ve Yücel (1988).

Kıbrıs Valileri vergileri doğrudan kendileri toplatacakları yerde bu işi bazı *ağalara*⁽¹⁾ bırakmayı tercih etmişler ve zamanla bu vergi toplayıcılığı için bir çok ağa türemiş ve bunlar ayrı bir zümre oluşturmuşlardı. Yapılabilecek suistimaller nedeniyle kârlı bir iş olarak görülen vergi toplayıcılık ağalar arasında rekabete sebep olmuş, bunlardan bazıları gerek Rumlar'ın gerekse dışardan adaya sokulan casusların kışkırtması ile (Gökoğlu 1964: 327) Osmanlı idaresini epey meşgul edecek seviyede isyanlar çıkarmışlardı.

Kıbrıs Ağaları'nın çıkarmış oldukları isyanları hazırlayan bazı yan faktörler daha 1640'larda tezahür etmişti. Aslında Kıbrıs'taki bütün Türk idaresi süresince hiç eksik olmayacak olan (Hill, IV, 1952:66; Maier 1968:119; Luke 1969:30) veba, çekirge afeti, kuraklık, kıtlık ve depremler özellikle 1640'larda ve sonrasında daha sık meydana gelmiş, bu nedenle ada nüfusunun başka memleketlere dağılması ile vergi gelirleri düşmüştü. Bu kişi başına düşen vergi miktarının artması demekti. Halkın yükü sadece normal vergiler olmayıp Paşa ve Ağalar'ın da masraflarını çekmek durumunda kalmışlardı. Yapılan şikayetler üzerine adada durumu hafifletici bazı tedbirler alınmıştı (1641) ⁽²⁾. Bunun üzerine başlayan huzur ve refah ortamı, fazla sürmemiş kuraklık, çekirge afeti ve Girit Savaşı nedeniyle ticaret hayatının alt üst olmasına, zamanın Beylerbeyisinin keyfî uygulamaları da eklenince, reaya dayanamayıp İstanbul'a durumu bildirmiş, gerekli araştırmadan sonra halkın haklı olduğu anlaşılmış ve Vali (Beylerbeyi) İbrahim Paşa 1665'te asılmıştı (Purcell 1969: 175).

Adanın idaresinde, daha etkili olacağı inancıyla 1670'te değişiklik yapıp, Kıbrıs "Kapudan Paşalığı" bağlanmıştı. "Kaptan Paşa"nın aynı zamanda Osmanlı donanmasının Amirali olması onu idareyi kendi yerinde hareket edecek, 15 bin kuruş maaşla *müsellim* denen bir memura bırakmaya sevkedecekti. Müsellim her yıl Kaptan Paşa'ya *maişet* denen belli miktar vergi ödemek durumunda idi (Luke 1969 : 31; Gazioğlu 1994: 327). 1660 yılında, Osmanlı Devleti Kıbrıs Başpiskoposunu Rumlar'ın sözcüsü olarak resmen tanıyıp, garimüslim reayanın

(1) Bu ağalar, Lefkoşa eşrafından, büyük topraklara sahip, varlıklı ve Bâb-ı Âlî nezdinde etkin yeri olan kimselerden oluşmakta idi (Hill, IV, 1952:72-73).

(2) Vergi yükümlülerinin sayısı ve vergi miktarının yeniden belirlenmesi ve Baf ile Mağosa Paşalıkları'nın ilga edilmesi gibi (Luke 1969 : 30 : Purcell 1969: 175).

vergilerini toplama hakkını bağışlamış olduğu için Müsellim'in *nûzul* denen maaşı ve Kaptan Paşa'nın *maişetini* piskoposlar, Osmanlı Devleti'ne gönderilen haraç vergisini de İstanbul'dan görevlendirilen *haraccı* Lefkoşa'nın varlıklı ve çevresi geniş Ağaları'na toplatmakta idi. Ağalar için bu iş hem kazanç hem de halk üzerinde nüfuz demektir.

İşte, bu kazançlı vergi toplama işini elde etmek için Lefkoşa Ağaları birbirine girecekler, neticede onların bu sürüşmesi Kıbrıs'taki Türk idaresine karşı bir isyana dönüşecekti (1675'ler). Yabancı ellerin de karıştığı bu isyan (1680'ler) yeniçerilerin ve tımar sahiplerinin de katılması ile birden büyümüş, olayı 1680'de Anadolu'dan gönderilen Frenk Mehmed Bey bastırabilmişti (Hill, IV, 1952: 70 - 71; Luke 1969: 32 - 33; Alasya 1977: 97). Frenk Mehmed Bey beş yıl sonra öldürülmüştü. Onun ölümü ile yeniden patlak veren *Ağa İsyanlarına*, bu sefer Lefkoşa'nın önde gelen ağalarından Boyacıoğlu Mehmed başkanlık etmiş ve merkez Değirmenlik olmak üzere adanın geniş bir kısmına hakim olmuştu (1685). Hatta, kendi başına bir hükümet kurmuş, İstanbul'a durumu belli etmemek için adanın vergilerini merkezî hazineye göndermeye devam etmiştir. Durumun anlaşılması uzun sürmemiş, üzerine önce Çolak Mehmed Paşa gönderilmiş, fakat bir sonuç alınamaması üzerine Karaman'dan gönderilen Halepli Cuhutoğlu Ahmed Paşa'nın uzun ve zor mücadelelerden sonra Boyacıoğlu'nu yakalayıp, astırması ile isyan bastırılabilmişti (Maier 1968: 120; Alasya 1977: 97). Fakat çok geçmeden Cuhutoğlu da katledilmişti.

Gerek çıkan isyanları bastırmakta başarılı olan paşaların isyanlardan sonra öldürülmeleri, gerekse Boyacıoğlu'nun idamdan kurtarılması için bir Fransız kadının bir hayli para teklif etmiş olması (Luke 1969: 32 - 33; Alasya 1977: 97), olaylarda dış güçlerin parmağı olduğu düşüncesi kuvvetlendirmektedir.

XVII. yüzyılda, baş göstermiş olan *Ağa İsyanlarından* sonra kayda değer bir gelişme de Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposluğu'na giderek artan ayrıcalıklar tanınması olayıdır. 1660'da Rum Başpiskopos resmen gayrimüslim reayanın sözcüsü (temsilcisi) olarak tanınıp kendisine hem doğrudan meselelerini Bâb-ı Âlî'ye arz etme, hem de reayanın vergilerini toplama gibi

imtiyazlar bahşedilmişti (Hill, IV, 1952: 69; Maier 1968: 120; Hackett 1978:193; Sonyel 1993: 104). Kıbrıs Başpiskoposu'nun 1665'te, Türkler'in de desteği ile Vali İbrahim Paşa'yı suistimallerinden dolayı İstanbul'a şikayet etmesi üzerine yapılan teftişler sonucunda İbrahim Paşa asılmış, yine ondan sonra vali tayin olunan Paşa da yapılan şikayetlerden dolayı başka yere alınmıştı (Hammer, VI, 1330: 152; Hill, IV, 1952: 70). XVIII. yüzyılda Kilise'nin imtiyazları daha da arttırılacaktı.

Bilindiği gibi İslâm hukukunda, zimmîlerin ne gibi hak ve ayrıcalıklara sahip olabilecekleri ana hatları ile tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ise şer-i şerîfin zimmîlere tanıdığı olduğu ayrıcalıklardan alabildiğine faydalanılarak, Kıbrıslı gayrimüslim reayaya uygulamak üzere bir devlet politikası üretilmiştir. Bu politikanın değeri de, ancak, Osmanlı'nın XVII. yüzyıl ve sonrasında içinde bulunduğu siyasî ve iktisadî şartlar göz önünde bulundurulursa anlaşılabilir.

İlk başta, Osmanlı idareci sınıfı genel olarak XVII. ve XVIII. yüzyıllarda devletin içinde bulunduğu sıkıntılardan büsbütün habersiz değillerdi. Devlet bir zaafa uğramıştı. Alınan askerî yenilgiler bunun açık ifadesi idi. Bu nedenle, daha XVII. yüzyıldan itibaren devletin içine düştüğü çok yönlü buhrandan kurtarılması için geleneksel karakterde de olsa bir nevi reform ya da yeniden yapılanma süreci başlatılmıştı (İtzkowitz 1989: IV. Bölüm)⁽¹⁾.

Devletin selameti için neler yapılabilir tartışmaları başlatıldıktan başka, daha fazla kötüleşmeye engel olabilmek için eldeki potansiyel ile ne yapılabilir, en etkin nasıl kullanılabilir, ona göre devlet politikaları da oluşturma yoluna gidilmişti. İmparatorluk genelinde devletin askeri gücünün eski etkinliğini yitirmiş olduğu anlaşıldığı için, Osmanlı idarecileri hem devletin ticaretini canlı tutmak hem de Avrupa'da kendilerine karşı bir ittifak oluşmasına engel olmak üzere, Avrupalı devletleri eldeki ticari imtiyazları kullanarak rekabete atmakta, bu rekabet ortamından da mümkün olduğu kadar faydalanma yoluna gitmekteydiler (Maier 1968: 118; İnalçık 1970: 214; Doğan 1980: 158),

(1) Bu konuda ayrıca bkz. Yücel (1988).

Kıbrıs'ta ise böyle bir politikadan daha değişik şekilde yararlanılacaktı. XVII. yüzyıldan itibaren eski gücünü, sahip olunan merkezîyetçi sistemin çözülmeye yüz tutması ile yitirmeye başlayan Osmanlı Devleti'nin başı, Avrupalı devletlerin, İmparatorluk'taki gayrimüslim reayanın devlete karşı isyan etmelerini temin gayesi ile Türk topraklarında başlattıkları misyoner faaliyetleri ile de derde girmiş, XVIII. yüzyılda güçlü Batılı devletlerin bu sefer yine amaçla ile açıktan açığa Osmanlı'nın gayrimüslim tebasının hamiliğini üstlenme çabaları ve İstanbul'daki merkezî idarenin, geniş imparatorluk topraklarını doğrudan kontrol edemez duruma gelmesi durumudaha da ağırlaştırmıştı.

Bu şartlar altında, aşağıda bahsedilecek olan bazı İtalyan şehir devletçiklerinin Kıbrıs'ı Osmanlı'dan koparmaya matuf faaliyetleri ve Kıbrıslı Hristiyan Rumlar ile ilişkiye girmelerine karşı, Osmanlı idaresi, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'ne fevkalade idarî, iktisadî ve dinî imtiyazlar vererek onu idareye ortak etmiş ve böylece, hem bundan sonraki dönemlerde Kilise'nin Türk idaresine karşı muhalefetinden kurtulmuş⁽¹⁾ (Çiçek 1992: 59), hem de Kıbrıs Rum halkının, Osmanlı idaresine karşı dışardan yapılacak müdahale girişimlerine soğuk bakmalarını temin etmiş oluşuyordu (Hill, IV, 1952: 59). İşte, bu noktadan bakılırsa Osmanlı'nın XVII., XVIII. ve XIX. yüzyılın ilk yarısında Kıbrıs Ortodoks Kilisesi ve Rum halkına olabildiğince geniş haklar tanınması daha anlamlı görülecektir. İmtiyazların giderek artması, İmparatorluk giderek güçten düşerken, buna ters orantılı olarak Batılı devletlerin artan baskısından kaynaklanacaktı.

XVII. yüzyıl Kıbrıs tarihinde dikkate değer diğer iki gelişmeden birisi de, bazı İtalyan devletçiklerinin Kıbrıs'ı Osmanlı'dan koparmaya yönelik olup bahsedilen Osmanlı siyasetinin etkisi ile sonuçsuz kalacak olan teşebbüsleridir. 1578'de paralarının ödenmeyip, aşırı sert uygulamalara maruz kaldıkları iddiası ile Yeniçeriler'in başlattıkları ve Arap Ahmed Paşa'nın öldürüldüğü ayaklanmada Venedikli casusların eli olduğu iddia olunmakla beraber (Hill, IV, 1952: 39), adanın Osmanlı'dan koparılması için ilk planı Lüzinyan Hanedanı'ndan Guy de Saint Gelais yapmıştı (1578). Sadece planda kalan bu girişimden sonra, 1580'lerde Savoy Dükü Charles Emmanuel önce Osmanlı Sultanı'nın bir vasalı olarak Kıbrıs Kralı

(1) Çünkü, bundan sonra devletin yaptığı her işten halkın nazarında Kilise de sorumlu olacaktı.

olmak, daha sonra, 1600'lerden itibaren Kıbrıslı Başpiskopos Benjamin ve Rodoslu Francis Accidas ilişki kurup bunlar aracılığı ile adayı elde etmek gayretine düşmüş; bu yolda taraftar kazanmak için Kıbrıs'taki Parıcı'ye (köleler) bir takım özgürlükler vaad etmesine rağmen, 1608'de yaptığı bütün girişim ve masrafları boşa gitmişti (Hill, IV, 1952: 39; Purcell 1969: 175).

Bunlardan başka yine aynı gaye ile 1632'de Kıbrıslı Başrahip Theocletos'u Savoylu Victor Amadeus ile yardım için yazışırken, 1664'te de Başpiskopos Nicephorus'u ise adayı III. Charles Emmanuel'e alması için teklif ederken görüyoruz. XVII. yüzyıldaki Kıbrıs'ı ele geçirmeye yönelik en ciddi hareketi, 1607'de Toskana Dükü I. Ferdinand, ingiliz korsanları ile dolu bir filoyu Kıbrıs'a gönderip, aynı zamanda Suriye'deki Dürzi Emiri Fahreddin ile de ilişki kurmakla gerçekleştirmiş, fakat Kıbrıs'a gönderilen filosu, yerlilerden destek bulamayınca geri püskürtülmüştü (Hill, IV, 1952: 42 - 43; Maier 1968: 118; Purcell 1969: 168 - 169; Uzunçarşılı, III, II. Kısım, 1988: 148).

XVII. yüzyılın Kıbrıs tarihi açısından bir özelliği de, Türkler'in adayı fethi ile canlanıp, daha sonra tanınan imtiyazlarla güçlendirilmiş olan Ortodoksluğa karşı, Osmanlı idaresinin kendi rızasıyla belki bir denge unsuru oluşturmak arzusunun eseri olarak Kıbrıs'ta Katolikliğin canlanması ve kuvvet bulmasına yol verilmiş olmasıdır. 1620'lerde Latinlere karşı takınılan tavırda bir yumuşama olmuştu. Bunun üzerine Katolik tarikatlarından " Paris Kapusin Cemiyeti " vaizi Rahip Pacifiko Türkiye'ye gelip, izin aldıktan sonra Rumeli, Suriye, Filistin ve Irak'tan başka Kıbrıs'ta da Kapusen manastırı kurmuştu. Kıbrıs'ta bunlardan başka "Cizvit ve Fransiskan Tarikatları" da faaliyet göstermekte idiler. Kıbrıs ve bütün İmparatorluktaki bu Latin canlanmasının nedeni Purcell (1969 : 1972)'e göre Osmanlı'nın Katolik memleketler ile olan ticaretinin hareketlenmesi iken, Uzunçarşılı (III, II.Kısım, 1988: 119)'ya göre ise Papa'nın, kaybetmiş olduğu Protestan ve Kalvinistlere karşı, Ortodoks Rumlar'ın yeni nesillerini özel kolejlerde Katolik mezhebine çekmek ve kendi doktrinlerini onlara benimsetmekle, Doğu'da iki mezhebin birleşmesini temin etmek istemesiydi.

b) XVIII. Yüzyıldaki Gelişmeler :

XVIII. yüzyıl Osmanlı tarihi, ana hatlarıyla inişli çıkışlı bir gelişmeye şahit olmuştur. 1711 ve 1739 yıllarında Osmanlı toparlanıp Avrupalılar'a karşı zannedildiği gibi tükenmediğini göstermişken, 1717 - 18 ve 1768 - 1774 yıllarında ise tekrar bir bocalama içine girmişti. Bu yüzyılın bir özelliği de, geçen yüzyılda sayıları ve etkileri, azalmış olan *devşirme* bürokratların idari mekanizmada yerlerini doğuştan müslüman olan Türkler'e bırakmalarındır. (Itzkowitz 1962: 80; Issawi 1966: 25). İşte, XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sergilemiş olduğu bu dalgalanmalı gelişmesi günümüz tarihçilerini çeşitli tezler oluşturmaya itmiştir.

Gibb ve Bowen (I, 1957) 'ın temsil ettiği bir gruba göre Osmanlı'nın bu yüzyıldaki gerilemesi, "devşirme " bürokratların geçen yüzyıldan beri idarî mekanizmadan dışlanmasından dolayı idi. Hourani⁽¹⁾ ve Itzkowitz (1962)'in oluşturduğu karşı gruba göre de, doğuştan Müslüman olan bürokratlar on sekizinci yüzyılda devlet idaresini ele geçirmeleri ile " İmparatorluğa, on yedinci yüzyılın keşmekeşliği içinde kaybolmuş gözükten bir yön ve kuvvet vermişlerdi, fakat meydana gelen bu canlanma, hükümetin bütün imparatorluk topraklarını eski devirlerdeki gibi kontrol edebilmesini sağlama noktasında çok geç kalmıştı (Issawi 1966: 25).

XVIII. yüzyıl Osmanlı tarihinde meydana gelen gelişmeler gerçekten her iki teze de destek verecek unsurlar içermektedir. Her ikisinin de anlaşıldığı kadarıyla ortak yönü bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin durumunun daha da kötüye gitmiş olmasıdır. Aslında, gerek *devşirme* ve doğuştan Müslüman idarecilerin, gerekse Osmanlı toplumunu temsil eden zamanın düşünürlerinin, devletin içinde bulunduğu olumsuz şartlardan kurtarılması için takınacakları ortak tavrın *gelenekçilik* olması tabiidir. Çünkü, XVIII. yüzyıla gelindiğinde, artık gerek askerî, gerekse içtimaî olsun bütün müesseselerde belli bir takım normlar veya sabitelere ulaşılmış, bunlar yapılabilecek en mükemmel şeyleri oluşturdukları için, bunların ötesinde daha yapılabilecek bir işin kalmış olması düşünülememiştir. Bu nedenle de " Lale Devri " (1703 - 1730) ve sonrasında sergilendiği gibi, on sekizinci yüzyıl Osmanlı hayatında

(1) A.H. Hourani, " The Political and Social Background in the Eighteenth Century ", Issawi (1966: 24 - 29)'de bulunmaktadır.

bir *taklitçilik* havası (Yediyıldız 1982: 44) hakim olacaktı. Halbuki, Müslümanlar'ın kutsal kitabı "Kur'an-ı Kerim" de bir çok ayetlerle *körü körüne taklitçilik* yasaklanmıştı (Yediyıldız 1982: 44).

Toplumun sahip olduğu kültür sistemini oluşturan unsurlar tahlil edilip, bu kültür sisteminin ürünleri olan müesseselerin dinamikleri harekete geçirilemediği için tabiatıyla devletin durumu düzelmek şöyle dursun daha da zayıflamış ve buna paralel olarak Avrupalı devletlerin uyguladığı baskıda da şiddetlenme görülmüştü. 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması sonrasında Batılı devletler Osmanlı'nın gayrimüslim tebasının koruyucusu oldukları davasına düşecekler (Sonyel 1993: 109 - 110), bunu vesile edip devletin iç işlerine karışmaya başlayacaklardı. Gayrimüslimlerin taraftarlığını kazanmak için, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerinde ve Kıbrıs'ta kurmuş oldukları konsolosluklar misyoner faaliyet merkezlerine dönüştürülecekti. Buna karşı Osmanlı Devleti'nin alacağı tedbir de, XVII. asırda olduğu gibi, İslam hukukuna göre *korunmuş halk* olan Zimmi (Çiçek 1992: 211) tebâyaya daha geniş idarî iktisadî ve dinî ayrıcalıklar vererek onları kendi tarafına çekme politikasını devam ettirmek olacaktı (Spyridakis 1964: 54).

XVIII. yüzyılın Kıbrıs tarihi açısından bir önemli özelliği de, vazifesini suistimal eden bazı Türk paşaların yol açtığı sıkıntıdan başka 1754 ve sonrasında Osmanlı idaresinin tanıyacağı fevkalade ayrıcalıklarla özellikle son on beş yılda adada yegane güç durumuna gelecek olan Kıbrıs Kilisesi Başpikoposu ve Kıbrıs Divan Tercümanı (Dragoman)'nın kendi yetkilerini yine kendi hristiyan cemaatlerini çeşitli şekillerde soymak için kullanmaları (Cobham 1908: 447 - 448; Maier 1968: 119; Gazioğlu 1994: 330) olacaktı.

Osmanlı Devleti, Boyacıoğlu İsyanı'ndan sonra ada idaresinin Kaptan Paşalığa bağlı kalmasının sakıncalarını görmüş 1702'de Kıbrıs'ı Sadriazam'a *has* olarak vermişti⁽¹⁾. Sadriazam ise, kendi adına adayı yönetmesi için İstanbul'dan *muhassıl* denen bir görevli tayin eder. Adanın bütün idarî işleri, ve her türlü verginin

(1) Luke (1969: 36)'a göre bu değişikliğin sebebi, 1702'de II. Mustafa'nın tahttan indirilip, yerine III. Ahmed'in geçirilmesine sebep olan isyanı tecrübeli Veziriazam'ın başarı ile bastırması ve buna karşılık ödül olarak Kıbrıs'ın "has" olarak kendisine verilmesi idi.

toplanması eskiden farklı kişiler tarafından üstlenilmişken, şimdi hepsinden bir tek kişi, yani *muhassıl* sorumlu olmuştu. muhassıllık idaresi, 1745 - 1748 yılları arasındaki bağımsız bir valilik dönemi hariç, 1785 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihte, konumu iyice kuvvetlenmiş olan Ortodoks Başpiskoposu'nun İstanbul'a gidip müracaat etmesi üzerine Kıbrıs doğrudan doğruya Divan-ı Hümayun'a bağlı bağımsız bir *Muhassıllık* yapılacak ve bu idare şekli 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar geçerli olacaktı (Hill, IV, 1952: 75; Çiçek 1992: 58).

XVIII. yüzyılın ilk yarısının ortalarına kadar veba gibi salgın hastalıklar, 1712'de hem macera hem de para koparmak üzere bir avuç levendin Kıbrıs'a gidip çıkarmış oldukları bir takım kargaşalıklar (Cobham 1908: 352; Luke 1969: 36; Çiçek 1992: 213) ve bazı valilerin her zamanki gibi halktan aşırı vergilendirme yoluyla para toplama ve benzeri suistimalleri halkın en çok şikayet ettikleri meseleler olmuş, Bâb-ı Âlî'ye yapılan şikayetlere, 1711, 1717 - 18 ve 1737 - 38 'lerde meydana gelmiş olan savaşlar nedeniyle gereği gibi ilgi gösterilememiştir.

İstanbul'dan gönderilen valilerden bazılarının adada problem oluşturmaları aslında 1702 yılında daha önceki *müsellimlik*, idaresi yerine kurulan *muhassıllık* idaresinin doğal sonuçlarından biri idi. Çünkü, müsellim belli bir maaş alırken muhassıl veziriazamdan *iltizam usulu* ⁽¹⁾ ile aldığı görevinde, veziriazam'a ödediği parayı halktan fazlasıyla çıkarma yoluna gidecekti (Luke 1969: 65). Muhassıllık, veziriazama açık artırma ile kim daha çok para verirse ona veriliyordu (Gazioğlu 1994: 329).

On sekizinci yüzyılda Kıbrıs'a gelen Türk idarecilerin içinde, şüphesiz hizmet şuuru taşıyan, çalışkan dürüst ve dindar valiler de yok değildi. Abdullah Paşa (1846) ve Ebu Bekir Paşa (1748 - 49) bunlardan en önemli olanlarıdır. Her ikisinin de yaptıkları hizmetler gerek yerli gerekse yabancı tarihçiler tarafından takdirle yadedilmektedir. (Purcell 1969: 181). Ebu Bekir Paşa'nın (1746 - 48) iki yıllık idaresi, Türk ve Rum bütün ada halkının özellikle Larnakalılar'ın sıkıntılarını giderecek ve moral verecek hizmetlerle geçmişti.

(1) "İltizam usulü" nün Osmanlı iktisadî ve sosyal hayatında yapmış olduğu etkisi bkz. Yücel (1971).

Ebu Bekir Paşa'nın en önemli hizmetlerini, Larnaka'da bütün masraflarını kendi cebinden ödeyerek yaptırmış olduğu büyük su kanalları ⁽¹⁾ ve değirmenler, Lefkoşa'da kurdurduğu işyerleri, tamir ettirdiği okullar ve Tuzla'da ticareti teşvik için yapmış olduğu çalışmalar oluşturmaktadır. Hepsi de *vakıf* olarak Türk - Rum ayırımı yapmadan bütün ada halkının refahı için yapılmış hizmetlerdir (Metin 1959: 236; Alasya 1977: 201).

Bütün yapılan hizmetlere rağmen halkın durumu 1760'larda tekrar kötüleşmiş, bir kısmı Suriye ve Anadolu'ya göç etmişti (Hill, IV, 1952: 80; Gökoğlu 1964: 37 - 38; Spyridakis 1964: 56). Çünkü, 1735, 1741, ve 1756'da meydana gelen büyük depremlerden başka sık sık görülen kuraklıklar ve 1760 yılındaki veba salgınlarından dolayı açlık tehlikesi baş göstermişti. Bunun üzerine, 1754'te Kıbrıs Başpiskoposu dört metropolitini İstanbul'a göndermiş ve bunların Bab-ı Âlî'ye halkın içinde bulunduğu kötü şartları anlatıp, Veziriazam'dan zimmilerden alınan vergi yükünün hafifletilmesini rica etmeleri üzerine bu istekleri kabul edilip, Padişah'ın bir Hatt-ı Hümayunu ile haraç, maişet ve nüzul vergileri toplamı olarak kişi başına 21 buçuk kuruş, vergiye tabi olanların sayısı da, 10,066 olarak tespit edilip, bundan sonra reayanın sayısı artsa da, azalsa da belirlenen vergi yükümlüsü sayısı ve vergi miktarının değişmeyeceği karara bağlanmıştı (Hill, IV, 1952: 78).

1754 yılında, Kıbrıslı dört papaz İstanbul'da iken, Veziriazam ayrı bir ferman yayınlarak Kıbrıs Başpiskoposu'nu "Kocabaş" ünvanı ile zimmilerin resmi temsilcisi ve başı ilan edip, doğrudan doğruya İstanbul ile ilişki kurabilme yetkisini bağışlamıştı (Cobham 1908: 316; Spyridakis 1964: 57). Bu karar, XIX. yüzyılın ilk beş yılına kadar sürecek olan dönemde gerek Rumlar gerekse Türkler açısından önemli gelişmelere neden olacaktı. Çünkü bu tarihten sonra Osmanlı idaresi ile

(1) 1747'de Kıbrıs'ta bulunmuş olan İngiltere'nin Halep Konsolosu Drummond (Cobham 1968: 288) bir çok noktalarda gösterdiği aşırı ön yargısına rağmen Ebu Bekir Paşa'nın su kanalı hizmetini şöyle takdir etmektedir:

Bekir Paşa'yı şanına layık bir şekilde anmak için bu yaşlı beyefendinin halka hizmet aşkını gösteren bir örnek vereyim: 1747 yılında Kıbrıs'ta vali iken Larnaka'ya 6 mil uzaklıktaki Arpera'dan su getirmek, böylece halkın ve limandaki denizcilerin su ihtiyacını karşılamak gibi şerefli bir hizmeti üstlenmiş ve bu iş için yapılan tüm masrafları da kendi cebinden ödemişti. Büyük bir insanın yapabileceği büyük bir iş! Ona her halde 50 bin kuruş, yani 6200 sterline mal olmuştur.

işbirliğine girmiş olan Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu ve Kıbrıs Divan Tercümanı, kendilerine tanınmış olan fevkalade idarî, iktisadî ve dinî yetkileri kendi dindaşları olan Rumlar'a karşı kullanmaya⁽¹⁾ ve kendi şahsî menfaatlerine alet etmeye başlayacaklardı (Maier 119). Rumlar bu şekilde daha çok sıkıntılara atılırken, Başpiskopos'un bu tarihten sonra özellikle XVIII. yüzyılın son on beş yılında Türk Paşa'sına göre adada daha etkin bir rol oynamaya başlaması, hatta onu da kontrolü altına alması Türkler'in hissiyatını tahrik edecek ve neticede, daha sonra değinilecek olan bir isyan patlak verecekti (Maier 1968: 120; Sonyel 1993: 104).

Bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rumlar ve Türkler'in maruz bırakıldıkları baskılara karşı aynı cephede ortaklaşa mücadele bayrağı açtıkları görülecekti. Maier (1968: 119) bu durumu şöyle izah eder:

Neticede, millî ve dinî bir cephe, Türk ve Rum köylülerinin, ister Türk Paşaları, ister zengin toprak sahipleri, isterse büyük lüks içinde yaşayan Ortodoks piskoposlar ve Rum vergi toplayıcıları olsun bütün baskıcılara karşı bir birlik oluşturmuş olmaları idi.

Kıbrıs'ta yaşayan her iki unsurun da orta mücadele verdikleri bu yüzyılın ikinci yarısının en önemli hadisesi, 1764 yılında adaya *muhasıl* ya da vali olarak gelmiş olan Çil Osman Ağa (Şilahşör) ile ilgili olanıdır. *İltizam* yolu ile Kıbrıs idaresini Veziriazam'dan satın almış olan Çil Osman Ağa, hem Veziriazam'a verdiği parayı hem de fazlası ile kendi kar payını çıkarmak için adaya ayak basar basmaz zimmilerin kişi başına düşen yıllık vergi miktarını 44 kuruş, Türkler'inkini de 21 buçuk kuruşa, yani iki katına çıkarır (Hill, IV, 1952: 80; Luke 1969: 40). Çil Osman Ağa'nın bu vergilerden hariç, altı ay içinde çeşitli suçlar için kestiği cezalarla halktan 350 bin kuruş topladığı öne sürülmektedir (Hill, IV, 1952: 80, Gazioğlu 1994: 330). Kendisine yapılan müracaatları tehditle geri çevirmesi nedeniyle (Luke 1969: 40) Çil Osman Ağa İstanbul'a şikayet edilmiş, bunun üzerine olayı incelemek üzere

(1) Başpiskoposlar 1754'te İstanbul'da karşılıklı yapılan sözleşme şartlarına sadık kalmayıp, bundan bir kaç yıl sonra vergi yükümlülerinin sayısının 10,066 'dan 7500'e düştüğünü bildireceklerdi. Vergi yükümlülerinin sayısı düşürülüp kişi başına düşen vergi miktarı da ona göre ayarlanmayınca halk 21 buçuk kuruş yerine 40 kuruştan fazla bir vergi ödemek zorunda bırakılacaktı. Aradaki fark tabii ki, Başpiskopos ve Dragoman'ın cebine gidecekti (Gazioğlu 1994: 330).

İstanbul'dan adam ve Osman Ağa'ya hitaben Veziriazam'dan sert emirler içeren bir de ferman gönderilir (Ekim 1764).

Vali Çil Osman Ağa, daha sonradan anlaşılabileceği üzere, adadaki bütün Rum ve Türk ileri gelenlerine bir komplo düzenlemişti (Hill, IV, 1952: 82; Alasya 1977:98; Gazioğlu 1994: 331). Bir gün, onları toplantıya davet etmiş ve hepsi Osman Ağa'nın Sarayında bir araya gelmişlerdi. Görüşmeler esnasında Saray salonu davetlilerle birlikte göçer. Ölen olmaz, ama bu sırada ertesi günü Hristiyanlar'ın kutsal bir günü olması nedeniyle alış veriş için Lefkoşa'da toplanmış olan Rum reaya, olayı duyar duymaz Vali'nin sarayına hücum edip, Vali Çil Osman Ağa'yı öldürdükten sonra, sarayını da talan ederler. Hareket sadece Vali'nin şahsına karşı olduğu için kalabalık, Lefkoşa Kadısı ve diğer Ağalar tarafından dağıtılır. İstanbul'a bütün halkın suçlu olmadığı bildirilmişse de İstanbul'dan Osmanlı Paşa ve mirimalına karşı yapılan bu tecavüz olayını araştırmak için Hafız Efendi murahhas olarak Kıbrıs'a gönderilmiş ve yaptığı araştırma sonucunda Hafız Efendi, Vali Saray'ının yeniden yapılması ile olayın kapatılmasına karar verip, bu iş için gerekli masrafin Rum ve Türk herkesten, belli bir miktar ek tazminat vergisi olarak toplanmasını istemiştir. Rumlar'ın kabul etmesine rağmen 300 kadar Meseyalı Türk, "bizim hiç bir suçumuz yoktu " diye tazminatı ödemediler. Israr edilmesi üzerine isyan ederler. Kısa zamanda Girne'de bir kale dizdarına *adanın müsellimliği* yani valiliğini vaad ederek kendilerine başkan yaparlar.

Böylece, Çil Osman Olayı'ndan sonra, buna bağlı olarak on sekizinci yüzyıl ada tarihinde "Dizdar Halil İsyanı" denilen ayaklanma başlamış oluyordu. Olay kısa zamanda genişler. Dizdar Halil kendi hükümetini kurduktan başka, Lefkoşa'yı Tuzla'yı, sonra tekrar Lefkoşa'yı kuşatma altına alır (29 Haziran 1675). Hafız Efendi Dizdar'a karşı bir şey yapamadığı gibi, durumun öğrenilmesi üzerine İstanbul'dan Kaptan İbrahim bey ve kaptan Maliki Hacı Mehmed Paşa'lar da Kıbrıs'a çıktuktan sonra bir şey yapamayacaklarını anlamışlar ve İstanbul'dan yardım istemek zorunda kalmışlardı. Bab-i Âlî, bu sefer Teke Sancağı Mutasarrıfı Kör Ahmed Paşa'yı Silifkeli Güllüoğlu Mustafa'yı ve Antakya Alaybeyi Cafer Paşa'yı Kıbrıs'ta çıkan isyanı bastırmakla görevlendirir (Hill, IV, 1952:88; Luke 1969:51; Alasya 1977: 100-101).

Anadolu'dan gönderilen takviye birlikleri Haziran'ın sonlarına doğru adaya ulaştıktan sonra Hafız Efendi Valilikten azledilip, yerine Süleyman Efendi tayin edilir. Halil'in adamlarının çoğu Anadolu'dan yardımcı kuvvetler geldiğini duyar duymaz dağılmışlar, kendisi de önce iki yüz kadar adamıyla Girne Kalesi'ne sığınmıştı. Daha sonra kale Maliki Bey, İbrahim ve Cafer Paşaların kuvvetleri tarafından kuşatıldı. Dizdar Halil'in ele geçirilip, idam edilmesi (13- 14 Ağustos 1765) ile isyan zorlukla da olsa bastırılmış oldu (Gökoğlu 1964:38).

XVIII. yüzyılın ikinci yarısının Çil Osman olayı ve Dizdar Halil İsyanı'ndan başka şahit olduğu önemli bir gelişme de, özellikle 1785 sonrasında Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu ve Rumlar'ın ikinci temsilcisi Saray Tercümanı (Dragoman)'n⁽¹⁾ adada en etkin güç durumuna ulaşmalarıdır. İstanbul nezdinde Türk Paşa'nın üstünde bir nüfuz ve önceliğe sahip olmuşlardı (Maier 1968:120; Sonyel 1993:104). Rum halkının en yüksek temsilcileri olan Başpiskopos ve Saray Tercümanı'nın bu dönemdeki konumlarını şöyle tarif etmektedir:

Hemen hemen bir yarım asırdan beri Başpiskopos ve Dragoman, yarı otonom bir eyaletin [Kıbrıs'ın] hakiki (de facto) hükümeti idi. Türk idarecileri, 1768 - 1810 yılları arasında vazife yapan Başpiskopos Chyrysanthos ve Dragoman Hacı Georgakis Kornesios'tan sonra ikinci sırayı alıyordu. ⁽²⁾

Kıbrıs'ta, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında, özellikle son çeyreğinde Ortodoks kilisesi ve onun temsilciliklerinin büyük nüfuz elde etmeleri İstanbul Hükümeti'nin iradesi ile gerçekleşmişti. Bilhassa 1774'ten sonra Osmanlı devleti'nin işlerine her vesile ile müdahale edip, onun gayrimüslim tebâsını misyonerleri yoluyla Osmanlı yönetime karşı isyana teşvik ederek devleti içten parçalamaya

(1) Evâil-i Cemaziye'l-Evvel 1129 H./1716 M. tarihli olup, Dragoman'lara fevkalade ayrıcalıklar tanındığını gösteren bir berat sureti için bkz. Çiçek (1992:67).

(2) Yine bu yüzyılın sonlarında İstanbul'da İngiliz Elçiliği yapmış olan William Turner (Cobham 1908: 447 -449) ise 1792'de şöyle yazıyordu:

Resmi olarak Kapudan Paşa'nın tayin ettiği bir Bey'in idaresinde bulunan Kıbrıs aslında Rum Başpiskoposu ve onun maiyetindeki papazlar tarafından idare edilmektedir. Bunun etkisi bütün ada çapında her yerde görülmektedir. Çünkü, çok nadir iktidar sahibi olan bir Rum kendisine bu güç verildiği zaman hemen bununla sarhoş olur ve alçak bir dalkavuk iken bir anda açgözlü bir tirana döner...

çalışan Rusya, Fransa ve diğer Avrupalı güçlere karşı Osmanlı hükümeti, gayrimüslim reayasının, daha çok ayrıcalıklar tanıyarak sadakatlerini elde etmeye çalışmıştır.⁽¹⁾ Bunun faydasını Osmanlı Devleti şöyle gerecekti: 1768'lerde baş gösteren kıtlıktan dolayı vaziyetleri iyice kötüleşmiş olan Hristiyan reaya 1770'de Çeşme'de Osmanlı donanmasının bütünüyle yakılması ile Akdeniz'in birden Rus kontrolü altına girivermesi üzerine, ada ile Anadolu arasındaki irtibat kopmuş, Rus gemileri de Kıbrıs kıyılarında demir atmış oldukları halde (Hill IV, 1952: 93), sayıca Türklerden epey fazla olmalarına rağmen en küçük bir isyan teşebbüsünde bulunmamışlardı. Ruslar'la işbirliğine girip, çıkaracakları bir ayaklanma ile Kıbrıs'ın Osmanlı'dan koparılması için her şart hazırды⁽²⁾ ama gayrimüslim reaya isyan yerine devlete sadık kalmayı tercih etmişlerdi.

Kıbrıslı reayanın Osmanlı - Rus harbi (1768 - 1774) esnasında, devletin sıkıntılı halinde sergiledikleri tavır bazı başka noktaları da iyice anlamamıza yardım etmektedir. XVIII. yüzyılda Kıbrıs'ı ziyaret etmiş olan bir çok Avrupalı seyyah ve konsoloslar⁽³⁾ ekseriyetle Kıbrıs'ın genel durumu ve Gayrimüslimlerin vaziyeti hakkında oldukça ön yargılı olarak izlenimlerini kaydetmişlerdir. Genel olarak *Türk despotizmi altında inleyen bir halk* imajı oluşturmak istemişlerdi. Kıbrıs'ta durum eğer gerçekten onların tasvir etmiş oldukları gibi olsaydı, bazı Türk paşaların - Çil Osman gibi - vergilerini arttırma teşebbüsünde hemen ayağa kalkan halk, devletin en sıkıntılı halinde niçin sadakati tercih etmiştir? Bu nedenle Kıbrıs tarihinin kaynakları olarak görülen bu türden zamanın gözlemcilerinin bırakmış oldukları gayet önyargılı değerlendirme, ya da izlenimlerine bakarken biraz dikkatli olunması icap ediyor (Çiçek 1992: 211- 212). XVIII. yüzyıl Osmanlı Kadı mahkemesi kayıtlarının incelenmesinden çıkarılan sonuçlar da, çağdaş Batılı seyyah ve

(1) Daha bu yüzyılın başlarında yani 1714'te İstanbul'dan Kıbrıs müsellimi'ne gönderilen bir fermanla, Kudüs'ten Kıbrıs'a gelip Hristiyanlar'a küçük haçlar dağıtarak, onları isyana teşvik etmeye çalışan Vardom isimindeki bir Rus keşişinin tutulup merkeze gönderilmesi emredilmektedir (Hill, IV, 1952: 75).

(2) Hill (IV, 1952: 93) bu durum hakkında şöyle bir not düşmektedir :

Söylemeye hiç gerek yok, devletin içine düştüğü bu sıkıntılı halden dolayı [reayada] fırsatı değerlendirmek ve ona karşı isyan etmek için hiç bir teşebbüs alameti olmamıştı.

(3) Bunların müşahedeleri hakkında bkz. Cobham (1908).

konsolosların iddialarının ne derece tarihi realiteden uzak olduklarını ortaya koymaktadır (Çiçek 1992: 213).

Dizdar Halil İsyanı (1765) bastırıldıktan sonra, asrın sonuna kadar Kıbrıs'ta Valilik, yapmış olan Türk Paşaları'ndan bazıları şunlardır: Süleyman Efendi, İsmail Ağa, Ali Ağa, Hüseyin Ağa, Hacı Baki Ağa. Bunlardan sonuncusu (Hacı Baki Ağa)'nın (1775 - 1785), ada için önemli hizmeti dokunmakla birlikte, ada ticareti ile de hususen ilgilenmesinin bu dönemde ticaret hayatına da el atmış olan Kilise ile ters düşmesi üzerine (Gökoğlu 1964: 39) Kıbrıs piskoposları Hacı Baki Ağa'yı İstanbul'a şikayet etmişler ve bunun üzerine Vali Hacı Baki Ağa, bu görevinden 1785'te azledilip, Yafa'ya gümrük memuru olarak sürülmüştü (Hill, IV, 1952: 98 - 99). Bu tarihten itibaren Kıbrıs, Vezir-i Azam'a bağlı *muhassıllıktan* çıkarılıp doğrudan Divan-ı Hümayun'a bağlı bir muhassılın idaresine verilmekle *bağımsız bir muhassıllık* ⁽¹⁾ yapılmıştı (Purcell 1969: 170; Gazioğlu 1994:125).

1785 yılından sonra Kıbrıs'a Vali tayin olunan Türk Ağa, ya da Paşaları bu tarihlerde Kıbrıs'ta bulunmuş olan İngiliz konsolos Vezin (Cobham 1908: 371)'in ifade ettiği gibi, piskoposların ve vergi toplayıcısı olan Saray Tercümanı (Dragoman)'nın tavsiyelerini uygulamaktan başka bir şey yapmayacaklardı. Bu durum, Türkler'in duygularını rencide edecek ve onların rahatsızlıkları ondokuzuncu asrın ilk yıllarında umumi bir ayaklanma şeklinde tezahür edecektir (Maier 1968: 120; Alasya 1977: 107).

C) XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ VE KIBRIS'IN İNGİLTERE'YE KİRALANMASI (1878) :

XVII. yüzyıldan itibaren başlamış olan idari, iktisadî ve sosyal sıkıntılar, XVIII. yüzyılın sonuna doğru Osmanlı Devleti için bir kangren haline dönüşmüştü. O zamana kadar alınan bazı askerî tedbirler dışında fazla bir değişiklik yapılmamıştı. III. Selim'in başa geçmesiyle "Nizâm-ı Cedîd " adlı altında çok yönlü bir yeniden

(1) (Hill (IV, 1952:100)' e göre ada bu tarihte Divân-ı Hümayûn'a değil, tekrar Kaptan Paşalığa bağlanmıştı. İşin doğrusu ile, Kıbrıs görünüşte Kaptan Paşalığa bağlanmış, fakat idareci olarak Kaptan Paşa'nın aday göstereceği kişinin (muhassıl) resmi tayini Divân-ı Hümayûn tarafından yapılacaktı (Uzunçarşılı 1988 a:423).

yapılanma hareketi tecrübe edilecek, fakat geleneksel ölçüleri zorlayacak mahiyetteki girişimler için gerekli ön hazırlık süreci başlatılamamış olduğu için istenilen sonuçların çoğuna ulaşamayacaktı.

Taşrada idareyi ele geçirmiş olan *ayan* denilen ağalar ya da derebeyler, 1808'de güçlerini merkezi idareye resmen kabul ettirecek duruma gelmişlerdi. Bu durumu hazmedemeyen yeni Padişah II. Mahmud (1808 - 1839) işe memleket dahilinde taşrada merkezi otoriteyi kurmak, dışarda da 1789 Fransız İhtilali'nin doğurduğu *miliyetçilik* akımının Avrupalı güçlerin de aracılığıyla İmparatorluğun Avrupa topraklarına girmesi sonucu çıkan milliyetçi isyanları bastırmakla başlamıştı. İçte ve dışta devletin durumunu bir parça düzelttikten sonra, devlet ve milletin bekası için gerçekten yapılması zaruret halini almış olan çok yönlü reformlar gerçekleştirilmeye çalışıldı. Bir şeyler yapmaya ihtiyaç vardı (Itzkowitz 1989: 155), ama girişilen yeniden yapılanma faaliyetleri hakikatte dertlere deva olacak durumda değildi.⁽¹⁾ Ya eskilerin yeri uygun şekilde doldurulamamış ya da yenilerde çok yüzeysel kalınmış, *basit taklitçilikten* öteye gidilememişti (Mert 1982: 50).

Bazı tarihçilere göre, devleti içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtarmak maksadıyla girişilen reformlar istenildiği gibi sonuçlanmamış, aksine daha da zayıflamasına yol açmıştı (Mert 1982:50;Turan 1993:213). O dereceye gelinmişti ki, Fransızlar'ın kıskırtması ile isyân etmiş olan Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, Osmanlı ordularını hezimete uğratıp Kütahya'ya kadar olan Osmanlı topraklarını işgal ederek İstanbul'u tehdit etmiş; devleti, Avrupalılar lehinde, telafisi mümkün olmayacak tavizler vermek zorunda bırakabilmişti. 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilânına kadar Osmanlı Devleti'nin durumu ana hatları ile bu şekilde iken, XVIII. ve XIX. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da, gerek Kıbrıs'ın gerekse bütün İmparatorluğun bundan sonraki tarihi gelişimini doğrudan etkileyecek değişim ve dönüşümler meydana gelmişti: XVIII. yüzyıldan beridir Avrupa'da ulaşılan teknolojik ilerlemeler, bu yüzyılın sonlarına doğru ve XIX. yüzyılın ilk yarısında üretim metodlarına uygulanmış ve bunun neticesi olarak fabrikasyon, ya da *seri üretime* geçilmişti. Böylece *Sanayi İnkılabı* denen olay meydana gelmişti. XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren

(1) II. Mahmud ve reformlarını XIX. yüzyılın önde gelen Osmanlı devlet adamlarından birisi ve aynı zamanda tarihçi olan Cevdet Paşa (Turan 1993:273) şöyle değerlendirir:

Sultan Mahmud Han irade ve kudret sahibi bir Padişah idi. Lakin iş başında iktidar sahibi devlet adamları yoktu. Bu sebeple sathi taklitler yoluna gidildi. Acele bir şeyler yapmak isteği ile binanın temellerini tahkim yerine süslemesi ile uğraşıldı.

sanayileşmesini tamamlayan İngiltere, Belçika, Hollanda, Fransa ve Avusturya gibi Batılı devletler hem ürettikleri ürünlere pazar hem de sanayilerini besleyecek ham madde temin edebilmek için kaynak arayışı içine girecekler, bu da beraberinde rekabeti getireceği için, adeta dünyayı paylaşmaya başlayacaklardı (Zia 1975: 9 - 10; Sander 1989: 142, 155 - 156). Bunlardan, İngiltere kısa zamanda Afrika, Asya ve Hindistan'da büyük toprakların kontrolünü eline geçirmekle "Güneş Batmayan İmparatorluk", yani büyük bir sömürge imparatorluğu durumuna gelecekti.

Aynı zaman süreci içerisinde, Rusya'nın doğuda Asya'ya Güney'de Orta ve Yakın Doğu'ya doğru bir genişleme politikası takip etmesi, İngiltere'nin bu topraklardaki menfaatlerini tehdit ettiği için (Metin 1964: 144; Maier 1968: 120; Sander 1989: 206 - 207; Çay 1992 : 328 - 329; Kurat 1993: 323 - 324), bu Rus yayılmasına karşı bariyer olabilecek olan Osmanlı İmparatorluğu birden Batılı devletlerin menfaatları açısından bir odak noktası haline gelecekti. Osmanlı Devleti, Rusya ve diğer Batılı devletler arasında oluşturulan güç dengesinin temel unsuru olarak görülmeye başlanacak, Rusya⁽¹⁾ açısından 1850'lere kadar (Todorova 1977: 18), İngiltere açısından da 1878'e kadar Osmanlı'nın *toprak bütünlüğünün* korunması zorunluluğu devam edecekti. Her iki taraf ta, ölmesi her an muhtemel olan *hasta adam*'ın mirasından arslan payını kapmak için tetikte beklemeye devam edeceklerdi. Osmanlı Devleti her an kendisini nüfuzları altına almaya çalışan bu iki gücün uygulamış oldukları manyetik alanın etkisi altında durumunu düzeltme mücadelesi verecekti.

Şimdi, buraya kadar Osmanlı Devleti ve Avrupalı güçlerin genel olarak XIX. yüzyılda içinde bulundukları ve Kıbrıs'ı da ilgilendirecek siyasî şartlar ortaya konmaya çalışıldıktan sonra, bunlara paralel olarak Kıbrıs'ta meydana gelen gelişmeler ele alınacaktır.

XVIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin en önemli iki temsilcisi Başpiskopos ve Saray Tercümanı bu zamana kadar elde ettikleri

(1) Rusya, Osmanlı'ya karşı takip ettiği geleneksel düşmanca politikasından 1833'te yapılan "Hünkâr İskelesi anlaşması" ile İngiltere ve Fransa'ya karşı Osmanlı üzerindeki sağladığı üstün konumu devam ettirebilmek için muvakkaten vaz geçmişti (Anderson 1970:44)

yetkilerle adanın yegane fiili idarecileri durumuna gelmişlerdi (Dixon 1879:38). Bu durumdan Türkler'den başka Rumlar da olumsuz yönde etkilenecekti.

Türkler kendi Paşalarının Rum Kilisesi'nin temsilcileri yanında ikinci dereceye düşmesini hazmedemeyip, ilkin 1799'da Vali'nin öldürüldüğü bir isyan çıkarmışlar, fakat bu ilk ayaklanma çabuk bastırılmıştı. 1804 yılında gerek Türk askerlerinin gerekse Türk halkının katıldığı Muhassıl (Vali), Başpiskopos ve Saray Tercümanı'na karşı bir isyan daha çıkar. Yeniçeri Ağası İsmail Ağa'nın başkanlığında Türk isyancılar Lefkoşa'yı kuşatırlar. Şehir içinde de halkın ayaklanması ile Saray Tercümanı'nın evi yağmalanır, fakat Saray Tercümanı Lamaka'daki Fransız Konsolosluğu'na sığınmayı başarır. Başpiskopos'un sarayına yönelen halk zorlukla yatıştırılabilirken, Saray Tercümanı İstanbul'a gidip durumu haber vermesi üzerine, Anadolu'dan birlikler gönderilip, bazı Rumlar'ın da katılması ile adada iyice yayılmış olan isyan bastırılır. Fransız konsolosun aracılık etmesi ile umumî bir af elde edilmekle birlikte, olayı çıkaran veya kışkırtanlardan bir kısmı sert bir şekilde cezalandırılır. (Hill, IV, 1952: 111).

Rum kilisesi temsilcilerinin fevkalade artan otoritesinden Rumlar da rahatsız olmakta idiler. Başpiskopos'un baskısına dayanamayan bazı Rumlar Anadolu'ya kaçmak zorunda kalmışlardı. Çünkü, Başpiskopos, hristiyan reayadan, onları çıkan isyanlardan dolayı İstanbul hükümetinin vereceği cezalardan kurtardığı gerekçesiyle *olağanüstü giderler* adı altında zorla belli miktar para almakta idi. Vergisini ödeyemeyenlerden sopa ile dayak atılarak tahsil edilmeye çalışılmakta, eğer kaçarlarsa kadınlarına *işkence* edilmekte, yani iki düz kalas arasında sıkıştırıp göğüsleri ezilmekte idi (Hill, IV, 1952: 113; Spears 1988: 5). Bu yolla da bir şey elde edilemezse, evlerinin kapıları sökülüp götürülüyordu. Bunun sonucunda tabii ki:

Rumlar kendi ülkelerini terk edip, kendi Arkipiskoposlar'ının idaresi altında yaşamaktansa Türkler'in idaresi altında yaşamayı tercih edeceklerdi..." (Hill, IV, 1952: 113; Spears 1988:5).

Daha XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait Kadı mahkeme kayıtlarına göre, bakılan davaların %40'nın en az bir Gayrimüslim'i ilgilendirmesi ve % 20'den fazlası da tamamen Rumlar'a ait olması dikkat çekicidir. Kadı önüne Rumlar tarafından

getirilen davaların teorik olarak Kilise'nin yargı alanına girdiği de bir gerçektir (Çiçek 1992 Özet).

a) Yunan İsyanı (1821) ve Sonrasında Kıbrıs (1821 - 1839):

XIV. yüzyılın başından itibaren, Osmanlı-Rus savaşı ve İngilizler'in 1799'da Mısır'ı işgalinden cesaret alan Kıbrıs Rum Kilisesi Başpiskopos'u ve papazları adada Türkler aleyhinde çalışmaya başlamışlardı. Halkı daha 1805'de, İngilizlerin gelip kendilerini Türk boyunduruğundan kurtaracağı şekilde kışkırtarak, onların nefretlerini Türkler'in üzerine çevirmeye çalışmaya, kendi kötü uygulamalarının yükünü Türklerle yıkmak için önlemler almaya başlamışlard. Ne var ki; "halk, bütün felaketlerin ve içinde bulundukları acı durumun sebebi kendileri [Başpiskopos ve papazlar] olduklarını..." (Hill, IV, 1952: 114) ifade ederek, açıktan onları suçlamakta idiler.

Yunan İsyanı'ndan önce meydana gelmiş olan bir gelişme de, Saray Tercümanı Hacı Georghiakis'in, kendi adamlarınca İstanbul'a şikayet edilmesi üzerine, kendisi hakkında yapılan yolsuzluk suçlaması nedeniyle sorguya çekilmiş ve neticede asılmış (1808). Eskiden beri Saray Tercümanı'nı Rumlar'ın kendisi seçerken, Hacı Georghiakis'in yerine bir başkasını merkezi hükümetin tayin etmesi ile Saray Tercümanlığı kurumu eski gücünü kaybedecek ve 1821 Yunan İsyanı döneminde tamamen ortadan kalkacaktı.

1789 Fransız İhtilâli'nin neden olduğu milliyetçilik akımı, bütün Avrupa'yı sardıktan sonra Osmanlı topraklarına da girmekte geç kalmamıştı. Çünkü, Ruslar Sırp'ların ve diğerlerinin milliyetçilik duygularını kamçılayıp isyana teşvik ederken, 1797'den beri Arnavutluk ve Yunan adalarına yerleşmiş olan Fransızlar da Mora'da yaşayan Yunanlıları harekete getirmeye başlamıştı (Lewis 1991: 66; Sonyel 1993: 162). Yunanlılar ve diğer Gayrimüslimler Osmanlı Devleti'nin "millet sistemi" çerçevesinde kendilerine tanıdığı çok yönlü ayrıcalıklar sayesinde "milli benliklerini" muhafaza edebilme imkanı bulmuşlardı (Sander 1989: 209; Turan, II. Kısım, 1993: 261).

Helenizm, ya da "megalo idea" ölküsü⁽¹⁾ tekrar siyasî olarak, 1780'lerde Constantine Rhigas tarafından kurulan "Filiki Eteria" örgütü ile ortaya çıkmıştı. Bu örgütün faaliyetlerine 1798'de Rhigas'ın idam edilmesi ile set çekilmesine rağmen, 1814 - 15'te Odessa'da yeniden canlandırılmıştı (Purcell 1969: 192). Kısa zamanda bu örgütün imparatorluk topraklarında bir çok şubesi kurulmuş, Rusya, İngiltere⁽²⁾ ve Fransa'nın desteği ile 1820'ye gelindiğinde büyük isyan için her şey hazırlanmıştı. Bâb-ı Âlî durumu öğrenip, Yunanlılar'ın ileri gelenlerini meseleyi görüşmeye davet etmiş (Sonyel 1993: 174), fakat cevap 6 Nisan 1821'de genel bir ayaklanma ile verilmişti. Bütün Yunanistan topraklarında sivil Türkler'e karşı bir *soykırım*⁽³⁾ başlatılmıştı (Sonyel 1993: 171). İsyan, yeniçerilerin bir iş yapamaması üzerine, II. Mahmud tarafından çağrılan Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın ordusu tarafından 1824'te bastırılabilmişti. (Metin 1959: 145).

Etniki Eteria'nın çekirdeğini oluşturan "Filiki Eteria Örgütü" 1818'den beri Kıbrıs'ta da büyük isyanın ön hazırlıklarına girişmişti (Maier 1968: 120; Alasya 1977: 102). 1818 yılında, Mısır ve Kıbrıs'tan sorumlu Filiki Eteria üyesi Demetrius Hypatros Kıbrıs Arkipiskopsu Kyprianos'u örgüte kayıt etmişti. Kyprianos, maddi olmasa da en azından moral yardımı yapacağına söz vermişti (Hill, IV, 1952: 124; Gazioğlu 1994: 347). Adanın bu yıllardaki Valisi Küçük Mehmed (Şilahşör Mehmed) uyanık davranmış, yaptığı araştırmalarda bir Kilise'nin cephane ile doldurulmuş olduğunu tespit edip, Kıbrıs'ta dağıtılmak üzere adaya sokulan bazı broşürleri ele geçirmişti (Spyridakis 1964: 61; Purcell 1969: 193). Bunun üzerine, Vali durumu İstanbul'a bildirmiş ve Kıbrıs kilisesi önde gelenlerinin idam edilmesini teklif etmişti. Cevap olumlu gelince, 19 -21 Temmuz 1821 tarihinde listesi hazırlanan papazlar ve Kıbrıslı Rumlar'ın ileri gelenlerinden bazıları başta Arkipiskopos Kyprianos olmak üzere Lefkoşa'da asıldılar (Hill, IV, 1952: 133; Spyridakis 1964: 61; Maier 1968: 120; Alasya 1977: 102). Böylece, elde edilen kesin delillerden çıkacağı mutlak

(1) Kısaca "ENOSİS" denilen, Yunanlılar'ın üzerinde yaşadığı bütün toprakların - Eski Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarını oluşturmaktadır - birleştirilmesinden oluşuyordu (Purcell 1969: 192).

(2) 1815'e kadar Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunan İngiltere, Yunanistan'ın bağımsızlığını sadece Ruslar'ın yardımı ile kazanıp ta onların nüfuzu altına girmesine engel olmak ve bu işte kendisi de bir hisse veya söz sahibi olmak istiyordu (Sander 1989: 209)

(3) Yunanlılar'ın gerçekleştirdikleri katliamı canlı bir şekilde nakleden çağdaş Batılı kaynaklar için bkz. Sonyel (1993).

gözükten bir isyan daha patlak vermeden önlenmiş oldu.⁽¹⁾ Kıbrıslı Rumlar, 1828'e kadar Yunanistan'a adam gönderip Kıbrıs'ın da Yunanistan'a bağlanmasını istemeye devam edeceklerdi (Gazioğlu 1994: 364 - 365).

Bu arada, "Yunan İsyanı" nedeniyle 1822'de Salih Bey kumandasında Kıbrıs'a gönderilmiş olan Mısır kuvvetleri 1829 Edirne Anlaşması'nın yapılmasından sonra adadan ayrılacaktı.

1821 Yunan İsyanı'ndan sonra 1831 ve 1833 yılları arasında Kıbrıs'ta sonuçsuz kalacak bazı isyan teşebbüsleri daha olmuştu. 1821 İsyanı'nda Filiki Eteria örgütünün temsilcisi olarak Kıbrıs'a gelmiş olan, idâm edilen Arkipiskopos Kyprianos'un yeğeni Nikolas Theseus, Kıbrıs'ta bir şey yapamayınca üzerine Yunanistan'a gider ve orada mücadelede bulunduktan sonra 1830'da tekrar adaya döner. Önce 1831'de Vali'nin öldürüldüğü bir isyan çıkarmış ve bunun bastırılması üzerine, kurtulmayı başaran Nikolas, 1833'te (Purcell 1969: 194; Gazioğlu 1994: 375), yıllık vergilerini Vali Said Mehmed'in toplama teşebbüsüne, Larnaka'daki Avrupalı konsolosların kışkırtması ile karşı çıkıp, yine Larnaka'da yürüyüş düzenleyen bin beş yüz kadar Rum'un başına geçip bir isyan çıkarmak istemiştir. Fakat 1827'de Navarin'de Osmanlı donanmasını Batılı devletlerin yakmasından cesaret alan Avrupalı konsolosların Vali'ye vergi meselesinde halkın tatmin edilmesi için bazı tedbirlerin alınması gerektiğini bildirmeleri üzerine durumun vehametini anlayan Vali'nin vergi toplama emrini geri çekmesine çok sevinen, hatta "*Sultan Mahmud Çok Yaşa*" diye slogan atan yürüyüşçülerin çoğu dağılmış ve böylece taraftarsız kalan Nikola çareyi önce Fransız Konsolosluğu'na, sonra onların yardımı ile Rodos'a kaçmakta bulmuştu. (Mayıs 1833).

1833 yılında çıkan ikinci isyânı, 1831 yılında başlayan Mısır Valisi Mehmed Ali ile yapılan savaş için bütün eyaletlerden olduğu gibi Kıbrıs'tan da belli miktar peksimet istenmesi ve peksimet toplanmasında vermiş olduğu miktarın reddedilmesine kızan Tremitos Köyü'nden varlıklı bir Türk başlatmıştı Hill (IV, 1952)'in ifadesinden köyün imamı da olduğu anlaşılan bu Türk 1832'den itibaren

(1) Hill (IV, 1952:135), papazların ve diğer önde gelen Rumlar'ın asılmalarının asıl sebebinin isyan değil, onların mallarına göz konulmuş olması olduğunu ileri sürmektedir.

isyan hazırlıklarına başlayıp çevresine adam toplamakta idi. Ondan sonra çevre köylere kendisine yardım yapmaları için baskıya başlar ve kısa sürede nüfuzunu bütün Baf kazasını içine alacak şekilde genişletir. Aynı tarihte Karpas civarında isyan etmiş olan Papaz Juannikos ile irtibat kuran bu Türk, kendisini bütün halkın temsilcisi göstermek için kendisine *Gavur* lakabını takar. Bafta kendisine biat etmeyenleri öldürten Gavur İmam isyanına devam ederken, Karpas bölgesinde de, bir zamanlar Yunanistan bağımsızlık savaşında bulunmuş bir papaz olan Juannikos, hakkında yapılan bir takım *ahlâksızlık suçlaması* nedeniyle mahkeme edilmek istenilince, Fransız Konsolosu'nun, bazı Amavut askerlerinin yardımları ve daha önce bahsi geçen Nikolas Theseus'un teşviki ile isyan bayrağını açmıştı. Gavur İmam'la yaptıkları plana göre aynı anda isyan edip Lefkoşa'yı ele geçireceklerdi (Hill, IV, 1952: 165).

Nihayet 1833'te Anadolu'da isyan etmiş olan Mısır Valisi Mehmed Ali Avrupalı güçlerin araya girmesi ile durdurulabilmiş ve böylece Kıbrıs'ta iki isyan arasında durumu iyice sıkışmış olan Vali'ye yardım gönderme mümkün olabilmişti. Anadolu'dan gönderilen takviye birliklerle önce Gavur İmam'ın sonra da Karpaslı Papaz'ın isyanı bastırılıp, kendileri ve adamları idam edilirler (Hill, IV, 1952:164-166).

1833 yılında baş gösteren üç isyan hareketinde de isyancıların gerektiğinde sığınıp, her türlü yardım aldıkları yer Larnaka'da bulunan Avrupalı devletlerin, özellikle Fransa'nın Konsolosluğu olmuştur. İmparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin kendilerine tanımış olduğu ayrıcalıkları bu Batılı Konsolosluklar her fırsatta devletin aleyhinde kullanmaktan çekinmiyorlardı (Luke 1969: 143 - 144, 146- 154; Purcell 1969: 195).

Yunan İsyanı'ndan sonra Sultan II. Mahmud'un içine girmiş olduğu çok yönlü reform hareketlerine Kıbrıs'ta da şahit olunacaktı. Osmanlı idaresi hiç bir önyargıda bulunmaksızın 1829 - 30 yıllarında Kıbrıs'ta Rumlar'ın lehine olarak yerel reform yapmıştı.

Büyük İsyan'dan sonra Bâb-ı Âlî'nin ilk yaptığı iç isyan döneminde adayı terk etmiş olan Rum tebanının geri dönmelerini sağlamak üzere bazı girişimlerde bulunmak oldu. Başpiskopos aracılığıyla Mısır, Yunanistan, Ege adaları, Suriye ve Anadolu topraklarında dağılmış olan Rumlara umumî bir çağrı yapıldı (6 Mart 1830) Geri dönenlerden alınacak vergi miktarı otuz kuruşu⁽¹⁾ geçmeyeceği bildirildi (Metin 1959: 149). Ayrıca müsadere usulü de kaldırılmıştı.

Kıbrıs Kilisesi ve Rum cemaatini temsilen bir heyet, Fener Patriki Menardos'un daveti üzerine İstanbul'a gitmiş, arzularını dile getirmişti. Bâb-ı Âlî de Kıbrıs Rum Cemaati'nin muhtariyeti ve ekonomik durumunu daha da geliştirecek bir çok önemli kararlarını bu heyete bildirmişti. 4 Kasım 1830 tarihinde, heyet adaya döndükten sonra, Başpiskoposluk ile Rum halkının, başta papazlar olarak bütün ileri gelenlerinin katılması ile bir toplantı yapılmış, merkezî idarenin tanıdığı idarî ve iktisadî ayrıcalıklar görüşülmüş ve hemen uygulamaya konulacak olan kararlar alınmıştı. Bâb-ı Âlî'nin tanıdığı en önemli idari ayrıcalık, Rumlar'ın kendi cemaat işlerini kendi seçecekleri temsilciler eliyle yürütebilmeleri için *yerel meclisler* oluşturma hakkının tanınması, iktisadî yönden de, önceki yıla ait adanın gelir vergisi borcundan 75 bin kuruşunun bağışlanması ve reayanın geçen yıl toplanan 3.100.000 kuruş olan baş vergisi (cizye)nin çok büyük oranda, yâni 700.000 kuruşa düşürülmesi idi (Metin 1959: 149; Gazioğlu 1994: 366- 367).

4 Kasım 1830'da toplanan Rum Meclisi'nde, Bâb-ı Âlî'nin tanıdığı haklar çerçevesinde idare, iktisat ve eğitim ile sağlık alanlarında önemli kararlar alınıp, bu konularda *muhtariyet* rejimini oluşturacak çeşitli örgütler kurulmuştu. Meselâ, köylerde yurttaşların umumî huzur ve emniyetinin sağlanması, haklarının savunulması temizlik işleri ve vergilerin toplanmasında kolaylık sağlama gibi sorumlulukları yüklenmek üzere "İhtiyat Heyeti " teşkil edilecek; kazalarda "Kaza İhtiyar Heyeti" , yâni İdare Meclisleri kurulacak; merkezde (Lefkoşa'da) bu Kaza İhtiyar Heyetlerini ve bütün Kıbrıs Rum Cemaati'ni Saray(Valilik) nezdinde temsil etmek üzere dört kişilik "Merkezi İhtiyar Heyeti" kurulacak ve yine merkezde bu Merkezi İhtiyar Heyeti'ni denetleyip, bütün kayıt işlemlerini kontrol etme mükellefiyetine sahip olacak yirmi kişilik "Halk Komitesi" ya da Kamu İşleri

(1) Bazı zamanlarda da miktar 40 kuruşa kadar yükselmışti. Zaman ve zemine göre değişiklik göstermiş olan Osmanlıda toplanan "cizye vergisi" hakkında bkz. Ercan (1991).

Komiteleri meydana getirilecekti. Bunlardan başka, ayrıca ada merkezi Lefkoşa'da her yıl toplanıp, reayanın her türlü meselelerinin görüşülüp karara bağlanacağı, Başpiskopos ve üç piskoposla birlikte, adanın Rum ortodoks eşrafından yirmidört kişinin katılımı ile bir "Merkezî Meclis", ya da Genel Konsey teşkil olunacaktı. Bütün Meclis üyeleri *seçimle* iş başına gelecek ve ikinci defa seçilme hakkına sahip olabilecekti. Aynı şekilde Kaza İhtiyar Heyeti temsilcileri de halk tarafından seçilecek, sadece Kaza İhtiyar Heyeti katiplerini merkezi Meclis ve Başpiskopos seçecekti (Hill, IV, 1952: 8 - 9; Gazioğlu 1994: 366 - 367).

4 Kasım 1830 tarihinde bütün bu idari organizasyonlar için gerekli kararlar alınıp, hemen uygulanmaya konmuştu. Böylece daha 1830'lardan itibaren genel hatları ile Kıbrıs'ta *özerk ve parlamenter* bir sistem Osmanlı idaresinin iradesi ile oluşturulmuştu. Bu şekilde meydana getirilen düzen daha sonra yapılacak bazı yeni değişikliklerle birlikte 1878'de adanın İngilizler'e devrine kadar devam etmiştir (Hill, IV, 1952: 8).

Eğitim konusunda ise, Lefkoşa'da merkezî bir okul, Larnaka ve Limasol'da bunun birer şubesi açılacak, masrafları Rum Cemaati'ne ait olacaktı. Eğitim işleri için oluşturulacak olan bir heyet, bütün eğitim araç ve gereçlerinden, öğretmen kadrosunun temininden, müfredatın düzenlenmesi gibi konulardan sorumlu tutulacaktı. Sağlık konusunda da Lefkoşa'nın haricinde fakir fukaranın ihtiyaçlarına cevap verecek bir hastahane kurulup her türlü masrafları yine Rum Cemaati'ne ait olacaktı.

İktisadî alanda ise, vergiler Merkezî Meclis (Rum Meclisi) tarafından ayarlanıp, hem Rumlar'dan hem de Türkler'den ortak olarak toplanması kararı alınmış (Gazioğlu 1994: 368 - 369) ve böylece Rum Meclisi kendi cemaatlerinin vergi yükünden Türkler'e de pay ayırmakla, Rumlar lehinde bir durum oluşturmuştu. Bütün bu ayrıcalıklara ek olarak, ilk defa olmak üzere, Kıbrıs Ortodoks Rum Cemaati'ne İstanbul'da daimi bir elçi bulundurma hakkı da tanınmıştı. Bütün alınan bu kararlarda ve bunların uygulanmasında yapılacak bir değişiklik için yetkili tek mercii "Rum Meclisi" olacaktı.

Böylece teşkil olunmuş olan idari, iktisadî eğitim ve sağlık konuları ile ilgili sistem uygulamaya başlanmış, 1838 yılına gelindiğinde, Rum Cemaati'ni temsilen

bir heyet yine İstanbul'a gitmiş, hem kendi lehlerine hem de, Osmanlı idaresi açısından, adada kurulmuş olan düzenin sorumluluğunu genele yayacak ve sıkı bir bürokrasi oluşturmakla her türlü şahsi suistimalleri bertaraf edecek bazı yeni ayrıcalıklara daha mazhar kılınmıştı. Buna göre Başpiskopos ve piskoposların reayanın başı (Proestoes) oldukları daha net belirtilmekte, yapılan toplantılarda yüksek makam sahiplerine ve nizamla mutlak saygı gösterilmesi, "Genel Meclise" katılması için çağrılan kişilerin mutlaka halk tarafından seçilmiş olmaları, toplantılarda Padişah'ın fermanlarının açık açık okunması, alınan kararların iyice kaydedilip en üst yetkililerce tek tek imza edilmesi, 20 kişilik "Kamu İşleri Komitesi" üyelerinin sekizi hariç, diğerlerinin Larnaka, Tuzla ve Limasol'dan seçilmeleri, kimlerin maaş alıp kimlerin almayacağını tespit edilip, meclise seçilen üyelerin vazifelerini suistimal etmelerini önleyecek gerekli tedbirlerin alınması, zimmetine para geçirenlerden hem paranın geri alınması, hem de görevden alınmaları, bütün yerel gelirlerin iyice tespit edilip, açık artırma ile en yüksek fiyatı verene satılması ve hangi meclis, heyet veya komitede olursa olsun kimsenin vergiden muaf olamayacakları gibi bazı noktalara dikkat çekilmekte idi (Hill, IV, 1952:204-205). 1838'de Kıbrıs'taki yerel idare teşkilatında yapılan bu ek düzenlemeler ile, Hill (IV, 1952: 204)'in de ifade ettiği gibi, adanın içinde bulunduğu şartlarda genel bir gelişme olacaktı.

b) Tanzimat Devrinde Osmanlı İmparatorluğu ve Kıbrıs :

1833'te "Kütahya Anlaşması" ile isyanı ancak Avrupalı güçlerin müdahalesi ile durdurulabilen Mehmed Ali Paşa'nın, 1838'e gelindiğinde Fransızlar'ın kışkırtması üzerine bağımsızlık ilân edeceğini bildirmesi, Osmanlı Devleti'nin, önce 1838 "Balta Limanı Ticaret anlaşması"⁽¹⁾nda, sonra da 1839'da ilân edilecek ve

(1) İngiltere hükümeti daha yüzyılın başından beri, kendi tüccarlarının en çok şikayet ettikleri sıkıntıları olan, Osmanlı'nın "tekellilik" (yed-i vahid) usûlünün ve her millete ayrı gümrük tarifesi uygulamalarının (Puryear 1935: 118; Issawi 1966: 90 - 95) kaldırılması için fırsat kollamakta iken, Sultan II. Mahmud'un, 1838'de iyice başa çıkılmaz hâle gelen Mehmed Ali Paşa'nın ne pahasına olursa olsun cezalandırılmasını istemesi üzerine, 1833'lerden beri İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston'un talimatları gereğince, İstanbul'daki İngiliz elçi Ponsoby, daha henüz Sadriazam tayin olunmuş olan Mustafa Reşid Paşa'ya yaptığı telkinatlar sayesinde (Puryear 1935: 123 - 124), onu Osmanlı'nın "serbest ticaret" uygulamasına geçmesinin çok faydalı olacağına ikna etmişti. Mustafa Reşid Paşa da Sultan'ı ikna etmekte zorluk çekmeyecek ve 1838'de "Balta Limanı Ticaret Anlaşması" imza edilecekti. Bu anlaşmanın daha sonra Osmanlı'nın ticarî ve sınaî gelişiminde meydana getireceği olumsuz sonuçlar için bkz. Ubicini (1986) ve Pamuk (1988). Ayrıca anlaşma metni için bkz. *Muâhede Mecmuası* (I, 1877 - 1880: 272 - 277) ve Issawi (1966: 38 - 40)

daha çok İmparatorluğun gayrimüslim reayasını memnun etmeye yönelik çeşitli reformları öngören *Tanzimat Fermanı*'nda yayınlamasında büyük bir zorlayıcı faktör olacaktı. Daha 1833 yılında İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Ponsoby'ye yazdığı bir mektubunda (Todorova 1977:19), Osmanlı'da ordu, ekonomi ve donanma konularında yapılması gerekli "reformlardan" bahsetmekte idi. Bu mektupta bahsi geçen bazı reformların *Tanzimat Fermanı*'nın içeriğinde de yer alması fermanın çıkarılmasında yabancı etkisi olup olmadığı konusunda değerlendirilmesi gereken bir nokta oluşturmaktadır.⁽¹⁾ İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nda reform yapılmasını, devletin "... dahili bütünlüğünü sağlayıp, Rus nüfuzundan kurtulması..." (Todorova 1977: 18) için istiyordu. Çünkü, Osmanlı topraklarındaki, Orta ve Yakın Doğu'daki ve Doğu Akdeniz'deki kendi çıkarları bunu gerektiriyordu.

Tanzimat Fermanı'nın gayrimüslim unsurlarına sağlamış olduğu hak ve ayrıcalıklar, Kırım Harbi'nden sonra Avrupalı güçlerin açık baskısı ile 1856 "Paris Anlaşması"nın ilgili maddeleri gereği 1856'da ilân edilen "Islahat Fermanı" ile o kadar genişletilecekti ki⁽²⁾ Osmanlı İmparatorluğu "... azınlıkların cenneti..." haline dönecekti (Sevinç 1991: 414 - 417). Gayrimüslimler'e tanınan bütün ayrıcalıklar onları asla tatmin etmeyeceği gibi, aksine "milliyetçilik duygularını" daha da kamçılacaktı (İnalçık 1964b: 624).

Tanzimat Devri devlet yöneticilerinin çoğunluğu, *Batıcı* bir politika savunup, Avrupa'ya karşı direnmektense, onun fikirlerini ve müesseselerini olduğu gibi Osmanlı'ya aşılama istediklerinden (Ahmad 1984: 6), bu dönemde "reform" demek, Osmanlı Devleti'nin o güne kadar sahip olduğu müesseselerin terk edilip, yerlerine Avrupalıların kendi kültürlerinin ürünleri olan Batılı kurumların ithali demekti (Sevinç 1991: 418 - 426). Gerçekten de eski geleneksel kurumların yanına bir çok Avrupa tarzda yenileri de eklenmişti. Yapılan yenilikler idarî, iktisadî, askerî ve sosyal bütün alanları kapsıyordu.

(1) Nitekim, bazı Batılı tarihçiler (İnalçık 1964 b:624) 1839'da *Tanzimat Fermanı*'nın ilân edilmesini "İngiliz siyasetinin bir zaferi" olarak görmektedirler.

(2) Zamanın önemli siyaset adamı ve tarihçisi Ahmed Cevdet Paşa (Sevinç 1991, 418 - 419) bu konudaki şaşkınlığını şöyle ifade etmektedir: "Devlet-i aliyye'nin bu kadar fedakarlık edeceğini me'mul etmez idik, Canning ne dediyse vükelây-ı devlete-i aliyye kabul etti."

Sonuç olarak 1839'da başlayan Tanzimat Devri'nde eski geleneksel kurumlar'ın yanında oluşturulmuş olan Batı modelindeki müesseseler ve diğerk reformlar, gerek bu iş için hazır bir zemin olmaması gerekse ülkede yapılmak istenen ve yapılmış olan yeniliklerin mahiyeti konusunda dönemin devlet idarecileri ve aydınları arasında fikir birliğı olmamasının da etkisi ile, mit edilen neticeleri vermeyip, devleti kötü gidişatından kurtaramadığı gibi; "... ekonomi ve toplum üzerinde felketvri bir tesir yaparak iflasa ve yabancı kontrolüne itmişti." (Hill, IV, 1952: 188; Ahmad 1984: 6). İnalçık (1964 b: 624) ta, bu dönemde gerçekleştirilen reformların en önemli etkisinin, geniş ölçüde hareketlere yol açarak geleneksel sosyal yapıda derin sarsıntılar doğurmuş olması olduğunu savunmaktadır.

Aşağı yukarı 1877 - 1878 Rus Harbi öncesine kadar, Osmanlı Devleti'nin "Tanzimat Devri"nde dahilde tecrübe etmiş olduğu gelişmeler, tarif edilmeye çalışılan çerçevede cereyan ederken, Tanzimat Devri reformları acaba Kıbrıs'ta ne gibi gelişmelere yol açmıştı? Bu soruya cevap verilmeye çalışılırken burada sadece, Kıbrıs'ın idari, hukuki ve sosyal yapısında meydana gelen değişimlere değinilecektir.

1839 Tanzimat Fermanı'nın ilân edilmesi ile Kıbrıs, "Cezair-i Bahri Sefid" denilen Rodos Paşalığı'na bağlanır. Adanın idarecisi *Kaymakam* denilen ve belli bir maaş karşılığı göreve getirilecek bir *mutasarrıf* olacaktı (Alasya 1988: 72; Gazioğlu 1994: 126). Ada merkezi Lefkoşa'da eskiden Vali'nin, şimdi ise Kaymakam'ın başkanlığında toplanan bir *Danışma Konseyi* mahiyetindeki Kıbrıs Divanı, ya da "Meclis-i Kebir" in ye sayısı dördü Türk, dördü gayrimüslim reayanın temsilcilerinden (ikisi Otodoks Rum, yâni Başpiskopos ve başpapaz, birisi Marunı, birisi de Ermeni) oluşmak üzere sekiz kişi olarak tespit edildi.

Kıbrıs'ın 1839'da düzenlenen bu idari statüsü 1861'de yeniden doğrudan İstanbul'a bağlı bir "mutasarrıflık", 1868'de, bu devride İmparatorluk'ta uygulamaya konulmuş olan *Vilayet Sistemi* gereğince Çanakkale Vilayeti'ne bağlı bir mutasarrıflığa dönüştürüldü ve nihayet 1870'de, Çanakkale'ye uzak olmasının doğurmuş olduğu çeşitli meselelerden dolayı Kıbrıs tekrar *bağımsız mutasarrıflık* yapıldı (Metin 1959:157).

1839 sonrasında yapılan reformlarla⁽¹⁾ Kıbrıs idarî yapısının aldığı en son şekli 1878'de adanın İngilizlere devri ile adaya gelmiş olan ilk İngiliz yöneticilerinden Hepworth Dixon (1879: 32 - 35)'in müşahedelerinden de faydalanarak şöyle özetlenebilir: Köylerde ve kazalarda birer "İhtiyar Heyeti" vardı. Toplanacak vergi miktarı Kaymakam ve Maliyeci⁽²⁾ tarafından belirlendikten sonra, gerek köylerde gerekse kazalarda, çiftlikler, dini kurumlar ve şahısların ne kadar pay ödeyeceğine muhtar ve İhtiyar Heyeti karar verirdi. Vergileri halktan doğrudan doğruya, Kaymakam'ın tayin ettiği *Zaptiye* denilen görevliler toplardı.

Kazalarda İhtiyar Heyetleri'nden başka ayrıca, bir de *Kaza Meclisi* vardı ve bunun iki sandalyesi Kaymakam yardımcısı ve Kadı'ya aitti. Meclisin bir kısım üyelerini hükümet, bir kısmını da halk seçerdi. Halkın oyu ile meclise gelen üyelere kaçının Türk, kaçının Rum olacağı köy, kaza veya şehirlerin Türk - Rum nüfus oranlarına göre tespit edilirdi.

Lefkoşa'da, Genel Meclis mahiyetinde bir "Kavânin Meclisi" vardı ve bunun dört resmi üyesi Kaymakam tarafından, geriye kalan beşi de üçü Rum, ikisi Türk (Lefkoşa'nın Türk - Rum nüfus oranına göredir) olmak üzere halk tarafından seçilirdi. Doğrudan İstanbul'dan tayin olunan Kaymakam ve Kadılar, iç işlerinde olmak üzere bir tür *muhtariyet* verilmiş olan köylere vergilerin toplanıp toplanmadığını teftiş, yada suçluların gerekli şekilde cezalandırılmasını temin etmek gayesiyle girerlerdi. Bunun haricinde köy ve kazalarda başka işlere karışmazlardı.

Yargı konusunda ise, 1856 Islahat Fermanı'na göre 1839'da kurulan ve Kaymakam'ın başkanlık ettiği Kıbrıs Divanı kaldırılıp, merkezde "Eyâlet Mahkemesi", kazalarda da *Kaza Mahkemeleri* kurulmuştu. Eyalet Mahkemesi Kaymakam'la birlikte on dört üyeden oluşuyordu. Bunların onu Müslüman, dördü de Başpiskopos ve Rum Kilisesi'nin seçilmiş üyelerinden oluşuyordu. (Metin 1959: 155). 1864'te de, bütün kazalarda "Devâi Mahkemeler", yâni ilk başvuru

(1) Tanzimat'ın Kıbrıs'ta da uygulanması için Kıbrıs'taki Türk idarecilerine gönderilen iki ferman sureti için bkz. İnalçık (1964 b: Ekler).

(2) Daima Hristiyanlar'dan tayin edilirdi.

mahkemeler, merkezde de *Divân-ı Temyiz*'den ve *Meclis-i Temyiz* den oluşan "*Istinaf Mahkemeleri*" kurulmuştur.⁽¹⁾ Larnaka'da olmak üzere bir tane "Ticaret Mahkemesi" daha 1860'da kurulmuştu (Zekâ 1971: 182).

1856'da, Lefkoşa ve diğer kazalarda, sağlık, temizlik, hijyen, yol ve şehir düzenlemesi, inşaat yapımlarının kontrolü ve benzeri belediye işlerinden sorumlu birer "Belediye Meclisi" kurulmuştu (Gazioğlu 1994:134). Bu meclisin üyeleri de Müslüman ve Hristiyanlar'dan seçilmekte idi. Lefkoşa'daki Belediye Meclisi bir Müslüman başkan ile birlikte yedi üyeden, kazalardaki meclisler ise yine bir Müslüman başkan ve iki Rum, iki Türk toplam beş kişiden oluşmakta idiler.

Böylece, 1833'ten beri oluşturulmaya başlanmış olan Kıbrıs'ın yerel idare düzeni, Tanzimat Devri'nde daha da geliştirilerek, adada ikili ve dengeli bir *parlementer sistem* (Hill, IV, 1952: 172) kurulmuştu. İngilizler, 1878'de adayı devraldıklarında, önceden kurulmuş olan Türk idare sistemini değiştirmeye ihtiyaç hissetmeyeceklerdi. Bu tarihte Kıbrıs'a gelen bir İngiliz yöneticisi olan Dixon (1879:34-35,171)Türk idaresi hakkındaki izlenimlerini şöyle ifade edecekti:

İsviçre ve Amerika Birleşik Devletleri'nin dışında dünyanın başka neresinde yönetim organları aslında Osmanlı yönetimindeki Kıbrıs'ta olduğu kadar Cumhuriyetçidir?

Bundan sonra da şöyle devam eder:

Hepimiz ve herkesten çok ben, Türk yönetimi hakkındaki önyargılarımızı değiştirdik.Aslında Türk kanunlarını öğrendiğim oranda bu kanunların adaleti ve insani değerleri karşısında o oranda hayranlık duydum. ⁽²⁾

1856 Islahat Fermanı'nın, İmparatorluğun gayrimüslim tebâsına tanıdığı olduğu ayrıcalıklar çerçevesinde, Kıbrıslı Rum din adamlarına ve Hristiyan reayaya da bazı yeni dini imtiyazlar verilmişti: Rum reayadan birisi öldüğü zaman, onun mal varlığı listesini hazırlama ve bu iş için vergi alma hakkının, artık Kadı ve onun naipleri yerine piskoposlara verilmesi ilk Lefkoşa'da, bilahare diğer bölgelerde

(1) 1864'te kurulan bu mahkemelere genel olarak "Nizâmîye Mahkemeleri" denirdi.

(2) Dixon'a ait bu atıflar Gazioğlu(1994: 129 - 131)'den alınmıştır.

kiliselere an takma ve özel bir izin alınmaksızın onların tamir edilebilmeleri, ya da yenilerinin yapılabilmesi gibi (Gazioğlu 1994: 146 - 147).

Tanzimat ve Islahat Fermanları gereğince Kıbrıs'ta, idarî beledî, içtimaî ve dinî reformlar gerçekleştirilirken bu reformların getirdiği yeniliklerden eski durumu sarsılan bazı varlıklı Rum ve Türk ileri geleneklerinin bir takım direnişleri hatta bazı aleyhte faaliyetleri görülmüştü (Gazioğlu 1994: 144). Hill (IV, 1952: 185 - 186)'e göre, meselâ, 1843'te Aziz Paşa'dan sonra Kıbrıs Valisi (Kaymakamı) tayin olunan Ethem Paşa, adada bir hayli bayındırlık hizmetleri görmüş, fakat sonunda reform aleyhtarlarının düzenlemiş olduğu bir komplo nedeniyle geri çağırılmıştı.

1876'ya kadar olan dönemde, Kıbrıs'ta reform hareketlerinden başka, gelişmeler de olmuştu. Kırım Harbi esnasında bazı fanatik Rumlar, Sultan aleyhinde ve Rus arı Nikolas lehinde sloganlar atıp, Yunanistan'da hazırlanıp adaya sokulmuş olan bazı broşürler dağıtmışlardı. Türk idaresi, bu olaylara karşı bazı kahvehaneleri kapatmak ve siyasî tartişmaları yasaklamakla mukabele etmişti (Gazioğlu 1994:145).

Bu devirde, halkın en çok şikayet ettikleri şeyler, ada tarihinde hiç eksik olmayan ekirge afeti⁽¹⁾ ve bu zamanda yeni türemiş olan ve tarım bitkilerine zarar veren hastalıklar idi (Luke 1969: 204- 208; Gazioğlu 1994: 137). Bunun haricinde, Kıbrıslı Rum halk, Osmanlı idaresinin kendilerine sağlamış olduğu çok geniş ayrıcalıklardan ve bunların oluřturdđu ortamdan çok memnundular. Bu memnuniyetlerini, Sultan Abdülmecid'in Kıbrıs'a yapmayı planladığı gezinin gerçekleşmemesi üzerine, bütün Kıbrıslı Rum halkı adına 1859'da ona gönderilmiş olan bir mektupta (Luke 1969: 204 - 208) şöyle ifade etmişlerdi:

Muhteşem Padişahımız, bize uygulanan imtiyazları itiraf ederiz, Sultanın merhametini belirtiriz ve grdğmş iyilikleri yüksek sesle ilan ederiz. Çünkü, bu konuda sessiz kalırsak, taşlar bile dile gelip (bu hakikatı haykıran) sesini yükseltecektir.

(1) Bu konuda daha geniş bilgi için Jennings (1988).

Başta Rum Kilisesi Başpiskoposu olmak üzere, bütün Rum halkı bu sadakatlarını itiraflarının karşılığını daha geniş şekilde görmekte gecikmeyeceklerdi. 1865'te Sultan Abdülaziz tarafından, şimdiye kadar tanınmış bütün ayrıcalıkları teyit etmekle beraber, Rum Otodoks Kilisesi Başpiskoposluğu'nun saygınlığının hiç bir şekilde, hiç kimse tarafından taciz edilerek, zedelenemeyeceğinin açık ve net bir şekilde belirtildiği bir "berat" ⁽¹⁾ kendilerine verilecekti. Bu beratın içeriğinde belirtilen hususlarla Rum Ortodoks Kilisesi temsilcileri, Hristiyan ahali üzerinde tam bir otoriteye sahip kılınmış oluyorlardı.

c) Kıbrıs'ın İngiltere'ye Kiralanması ve Osmanlı İdaresinin Sonu :

Kıbrıs'ın, tarihi boyunca dış faktörlerin etkisinde kaldığı gerçeğini, 1876'lardan itibaren Osmanlı idaresi altındaki Balkanlar'da meydana gelen olaylar, bunlara bağlantılı olarak çıkan Osmanlı - Rus Harbi (1877-78) ve onun doğurduğu uluslararası kriz esnasında yapılan gizli bir anlaşmayla adanın İngiltere'ye devredilmesi bir daha gösterecekti.

Kıbrıs'ın Osmanlı'nın fiilen kontrolünden çıkmasında rol oynayan en önemli bir kaç faktörden belki de en etkili İngiltere'nin, XIX. yüzyılın başlarından beri Doğu Akdeniz'de, Orta Doğu'da, Asya ve Hindistan'da giderek artan menfaatlere sahip olmasıydı. Fakat ortaya her zamankinden daha tehlikeli şekilde bir Rus tehdidi çıkmıştı. Bu nedenle İngiltere, Ruslar'ın Güney'e sarkmalarına karşı bir bariyer teşkil edebilecek olan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü, Doğu politikasının temel bir ilkesi yapmıştı. Bununla birlikte Doğu Akdeniz'de doğrudan hâkim olabileceği bir üs aramakta idi. Bunun için birçok alternatif içerisinde Kıbrıs en uygunu görülmüştü (Hill, IV, 1952: 270; Maier 1968: 123).

Daha 1814'te, bir İngiliz subayına göre (Hill, IV, 1952: 270), Doğu Akdeniz'in gelecekteki kaderini etkileyebilecek olan Kıbrıs'a sahip olmak, İngiltere'ye Akdeniz'de büyük bir nüfuz sağlayabilirdi. 1847'de yayınlanmış olan kitabında,

(1) Divani yazı türü ile yazılmış olan bu beratın rikaya çevrilmiş şekli ile birlikte metni için bkz. Gazioğlu (1994: 459).

zamanın İngiliz devlet adamlarından Benjamin Disraeli (Sonyel 1988: 33) savunmuş olduğu "Kıbrıs'ın Yakın Doğu'nun anahtarı olduğu" görüşü çerçevesinde, İngiltere'nin niyetini daha kesin bir şekilde "*İngiltere Kıbrıs'ı istemektedir ve alacak...*" diyerek ortaya koyacaktı. Bir ara bazı İngiliz politikacıları 1853 - 56 Kırım Savaşı esnasında Osmanlı Hükümeti'nin İngiltere'den almış olduğu büyük miktardaki borç paraya karşılık Kıbrıs'ın kendilerine devrini teklif etmeyi bile savunmuşlardı.

1869'da Süveyş Kanalı'nın tamamlanması ile Hindistan'a giden çok kısa bir yol açılmış oldu. 1875'te Kanal Şirketi'nin hisselerinin çoğunu satın alan İngilizler için (Maire 1968: 123) Doğu Akdeniz'in, özellikle Süveyş Kanalı'nın emniyetininin temini gayesiyle bu bölgede askerî güçlerini bulundurabilecekleri bir üs elde edilmesi kaçınılmaz olacaktı (Hill, IV, 1952: 270; Purcell 1969: 198, Zia 1975: 23). İngiltere bundan sonra kesin göz koymuş olduğu Kıbrıs'ı elde etmek için uygun bir ortam aramaya başlar. Bu işin tercihan barış yoluyla gerçekleşmesine çalışılacak fakat bu olmazsa zora başvurulacaktı. Bu aynı zamanda, İngiltere'nin Osmanlı - Rus Harbi öncesine kadar olan *Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikasının* terkedilip, bunun yerine kendine bağlı *devletçikler kurma* şeklinde bir dönüşüm geçirmesi demekti (Sander 1989:221).

1875'te Ruslar'ın kışkırtması ile bir Bulgar ayaklanması ve Hersek'te küçük bir köylü direnişi⁽¹⁾ ortaya çıkacaktı. Osmanlı Devleti, aynı yıl Bulgar ayaklanmasını bastıracak, fakat Hersek'te başlayan olay suni bir şekilde büyütülecekti. 1876 Temmuz'unda Sırbistan ve Karadağ, Hersekli isyancılar adına Osmanlı Devleti'ne savaş açar (Kurat 1962: 570; Hülagu 1993: 45; Kurat 193: 353 - 354).

Osmanlı Devleti, geçerli hiçbir sebep yokken kendi topraklarında kendisine karşı çıkanları bastırmış, fakat Avrupalı güçlerin hemen müdahalesiyle, Berlin'de (11 Mayıs 1876), İstanbul'da (Ocak 1877) ve Londra'da (3 Mart 1877)

(1) Müslim - garimüslim reaya arasındaki bütün farklılıkları kaldırmaya yönelik (Çay 1992: 332) "1856 Islahat fermanı" ile İmparatorluğun gayrimüslim reayasına tanınmış olan alabildiğince geniş imtiyazlar, Avrupalı misyonerlerin faaliyetleri sayesinde, onların sadakat değil, milliyetçilik duygularını körüklemişti (İnalçık 1964 b: 624; Sonyel 1985: 652). Bu nedenle, en basit sebeplerden kaynaklanan en küçük bir hareket dahi kısa zamanda Osmanlı Devleti'nden "muhtariyet" ya da "bağımsızlık" koparmaya yönelik büyük bir ayaklanmaya dönüşmekte idi.

düzenledikleri konferanslarda, gerek protokollerde, gerekse alınan kararlarda Osmanlılar yenik muamelesine tabi tutulmuştu. Devlet'in bağımsızlık haklarını ihlâl eden bütün kararlar, 1856 "Paris Barış Anlaşması"nın hükümlerine apaçık ters düştüğü gerekçesi ile reddedilmişti (Kurat 1962: 577 - 578; Meram 1969: 150; Sander 1989: 220; Hülagu 1993: 55; Kurat 1993: 354).

Avrupalı devletler kendi menfaatleri için duruma barışçı bir çözüm aramaya çalışırken, Sırp'ların "Sırbistan'ı bir Tanrı, bir de siz kurtarabilirsiniz" (Hülagu 1993: 52 - 53) diyerek yardım istemeleri üzerine, 1853 -56 Kırım Savaşı sonucunda alt üst edilmiş olan panslavist politikasını yeniden canlandırma fırsatını elde eden Rusya, 24 Nisan 1877'de tek başına Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan eder (Kurat 1962: 570; Hülagu 993: 55).

Planları, Kafkasya ve Tuna taraflarında olmak üzere iki cepheden hücum edip, kısa zamanda İstanbul'u ele geçirmek olan Ruslar, özellikle Tuna Cephesi'nde Müşir Gazi Osman Nuri Paşa'nın 4000 kadar kuvvetiyle, Türkler'i de, Ruslar'ı da hayrette bırakan tarihi savunması karşısında 5 -6 ay takılıp kalmışlar (Kurat 1962: 567; Hülagu 1993: 232 -233), bilahare 40 bin kişilik Romen yardımı sayesinde 10 Aralık 1877'de Plevne'yi aşıp, 31 Ocak 1878'de Edirne'yi ele geçirmişlerdi. Ateşkes Anlaşması yapılmasına rağmen, Ruslar ilerlemelerini sürdürüp Ayastefanos'a (Yeşilköy) kadar geldiler ve 3 Mart 1877'de "Ayastefanos Anlaşması" yapıldı. Anlaşma şartları Ruslar'a Balkanlar'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nda öylesine büyük bir kazanç ve nüfuz sağlamıştı ki, özellikle, bu durumdan menfaatleri şiddetle tehdit görmüş ve o ana kadar sessiz kalmış olan İngilizler telaşlanmışlardı. Avusturya ile birlikte derhal İstanbul'a bir donanma sevkedip, Ruslar'ı anlaşma şartlarını Berlin'de tekrar görüşmeye zorlamışlardı (*Kıbrıs Meselesi* 1335: 3 - 4; Sander 1989: 221; Kurat 1993: 355; Küçük 1993: 80),

Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü bu nazik durum İngiltere'ye Kıbrıs hakkındaki planlarını gerçekleştirme fırsatı tanımıştı. İngiliz Hükümeti, 16 Mayıs 1878'de derhal bir savunma anlaşması projesini kararar bağlayıp, İstanbul'daki Büyükelçisi Layard'a gayet gizlilik içerisinde içeriği bildirildiği şekilde bir anlaşma yapılmasını temin etmesi, gerekirse tehdit kullanmasını bildirir (Sonyel 1978: 732 -

734). 23 Mayıs'ta da Bâb-ı Âlî'ye anlaşmanın yapılması için 48 saat tanıdığını bildiren bir ultiatom gönderir.

23 Mayıs günü Büyükelçi Layard aldığı emirleri Bâb-ı Âlî'ye bildirir. Bâb-ı Âlî, özellikle Kıbrıs'ın İngiltere'ye devri meselesinde, adanın ne kadar İngilizler'de kalacağını belirlenmesini istemiş, fakat Layard'ın Berlin Kongresi'nin toplanmayacağı ve diğer Avrupa devletlerinin tekrar Osmanlı üzerine yürüyecekleri tehdidine karşı (*Kıbrıs Meselesi* 1335: 7), İngilizleri de karşısına almamak için istenildiği şekilde bir "Savunma Anlaşması", ya da Kıbrıs Konvansiyonu'nu⁽¹⁾ imzalamayı kabul eder (Hill, IV, 1952: 300 - 301; Meram 1969: 156; Zia 1975: 38 - 39).

4 Haziran 1878 tarihinde Sultan Abdülhamid anlaşma metni üzerine, "Hukuk-i Şâhâneme asla hâlel gelmemek şartıyla muahedeyi imzalarım" notunu düşerek imzalamış ve ayrıca, İngiliz Büyükelçisi Layard'dan, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmayacağına ve Kıbrıs'ta Osmanlı egemenliğine zarar vermeyeceğine dair imzalı bir belge almıştı (Küçük 1993: 80 - 82). 1 Temmuz 1878'de kabul edilen ek anlaşma maddelerine göre, Kıbrıs gelirlerinden artan gelir yıllık olarak Bâb-ı Âlî'ye ödenecekti. Böylece ada İngiltere'ye kiralanmış oluyordu. Ayrıca, Rusya, son savaşta elde ettiği Kars'ı ve Ermenistan'daki diğer toprakları Osmanlı'ya geri verdiği takdirde 4 Haziran 1878 Konvansiyonu sona erecek, İngiltere de Kıbrıs'ı boşaltacaktı (Sonyel 1978:736),

İngiliz güçlerinin 22 Temmuz 1878'de adaya çıkmaları (Hill, IV, 1952: 262; Gökoğlu 1964: 41) ile Kıbrıs'taki 308 yıllık Osmanlı idaresi fiilen sona ermiş oluyordu.

(1) Gerek bu esas anlaşma, gerekse Kıbrıs'taki Osmanlı Devleti'nin ve Türk halkının bütün haklarının korunmasını öngören ek anlaşma maddeleri için bkz. *Kıbrıs Meselesi* (1335), Hill(IV, 1952: 300 - 304) ve Sonyel (1991: Ekler).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI YÖNETİMİNDE KIBRIS'IN SOSYAL, İKTİSADÎ VE KÜLTÜREL DURUMU

1570 - 71'de Türkler'in Kıbrıs'ı fethi, bundan sonraki ada tarihini hemen hemen her yönden etkiledi. Adada, eskiden beri devam edegelen Helenistik kültürün yanısıra, idarî, askerî, iktisadî ve sosyal bütün kurumları ile Türk-İslâm kültür sistemi oluşturularak (Volkan 1979: 5) düalistik (ikili) yapısını günümüze kadar muhafaza edecek olan bir toplum meydana getirilmişti. Bu çalışmanın bundan önceki bölümlerinde daha çok Türkler dönemi ada tarihinin içtimaî ve siyasî gelişimi ele alınmaya çalışılmıştır. Bu son bölümde ise, ana hatları ile gerek Müslümanlar'ın gerekse Gayrimüslimler'in etnik oluşumları, nüfus ve sosyal tabakalaşma durumları sahip oldukları müesseseler, kültürel gelişimleri ve adanın iktisadî durumu üzerinde durulacaktır.

A) SOSYAL YAPI :

Bilindiği gibi, bütün tarihi boyunca bir çok farklı kültür ve medeniyetleri temsil etmiş olan milletlerin Kıbrıs'a hâkim olmaları ve hâkimiyetleri sona erdiğinde de, geriye kendilerinden sonra daha uzun zaman devam edecek olan bazı unsurları bırakmış olmaları nedeniyle, adada Türkler'in fethinden önce çok renkli bir sosyal yapı söz konusu idi. Buna Türkler'in **de eklenmesi ile daha değişik bir mozayik oluşmuştu**. Fakat, 308 yıl boyunca aynı çerçeve içerisinde bir bütünü oluşturma durumunda olan parçacıklar arasındaki boşluklar hiç bir zaman tam olarak doldurulamayacaktı. Ana hatlar daima belirginliğini muhafaza edecekti.

1570 -71 sonrasında Kıbrıs'ta Türk idaresi altında varlığını devam ettirmiş olan iki temel unsur, Rumlar ve Türkler adanın çeşitli yerlerinde karışık olarak dağılmış ve öylece yaşamış olmalarını rağmen, aralarında, karşılıklı evlenme gibi yakın ilişki

kuracak kadar bir samimiyet olmamış, birbirlerine daima belli bir mesafeden bakmışlardı (Volkan 1979: 53). Bunda en etkili faktör din, dil ⁽¹⁾ ve kültür farklılıkları olmuştur. Ayrıca, eğitim sistemlerinin ayrı olmuş olmasının da etkisi göz ardı edilemez.

Bu ikiliğin Osmanlı idaresinin sonuna kadar devam etmesinin temelinde Osmanlı "millet sistemi" sayesinde gayrimüslim reayanın, sahip oldukları maddî ve manevî değerleri muhafaza edebilmeleri için çok müsait bir zemin bulmuş olmalarında yatmaktadır (Sonyel 1985: 652; Sander 1989: 209). Türk idaresinin reaya üzerinde bu anlamda her hangi bir baskı uygulamamış olduğunu yapılan ilmi çalışmalar göstermiştir (Çiçek 1992: 98). Her iki toplum arasında bir "ikilik" sürüp gitmiştir, fakat bu demek değildir ki, aralarında daima bir çatışma ortamı hakimdi. Bazen, bir Rum ve bir Türk aynı tarlayı ortaklaşa işlettikleri gibi (Çiçek 1992: 101), bir çok defa, beraberce ticari şirketler de kurabilmişlerdi. (Zeka 1971: 146; Çiçek 1992: 165). Gayrimüslimlerin haklarının muhafazası konusunda hiç bir tereddütleri olmamıştır. Çünkü, 1786 - 1833 yılları arasında, her iki toplumun da hukuki meselelerinin çözümünde en etkin mercii olan Kadı Mahkemesine basit ticarî anlaşmazlıklar nedeniyle başvuran Rumlar yedi davadan altısını kazanmışlardı (Zekâ 1971: 143). Bu sonuç küçümsenmeyecek önem taşımaktadır.

Rumların günümüzde ortaya attıkları "adadaki Türk topluluğunun yerli Rumların İslâmlaşması ile meydana geldiği" (İnalcık 1971: XII, Volkan 1979: 53) iddiaları, yapılmış olan ilmi araştırmaların neticesi karşısında pek esassız kalmıştır. Evet, Türk idaresi altında "ihtidâ" eden Gayrimüslimlere şahit olunmuştur. 1329: 1193; Göyünç 1971: 105 - 106). Fakat, Müslümanlığa dönen Gayrimüslimlerin sayısı hiç bir zaman, adada toplumların nüfus oranlarında önemli bir değişiklik yapacak seviyede olmamıştır. Bedevi (1971: 142) 308 yıllık döneme ait Kadı Mahkemesi sicilleri üzerinde yaptığı araştırmada "mühted" sayısının dört yüz civarında olduğunu tesbit etmiştir. Bu konuda yerli ve yabancı araştırmacıların üzerinde hemfikir oldukları sonuç, Türklerin Türklüklerini, Rumların da Rumluklarını muhafaza etmiş olmalarıdır (Purcell 1969: 187; Volkan 1979: 53).

(1) 1911'de, Türkçe bilen Rum sayısı 1191 Rumca bilen Türk sayısı da 139 olarak tespit edilmiştir (Purcell 1969: 186)

a) Toplumun Etnik - Dinî Unsurları :

Kıbrıs bütün tarihi boyunca bir çok milletten ve dinden insanların adeta bir uğrak yeri olmuştur. Bilinen kadıyla adada, Hititler, Eski Mısırlılar, Fenikeliler, Yahudiler, Müslüman Araplar, Haçlılar⁽¹⁾ Memlûkler, Lüzinyanlar ve Venedikliler Türkler'den önce hâkimiyet sürmüşlerdi (Alagöz 1971: 20 - 21; Purcell 1969: II. Bölüm; Sonyel 1988: 35). Bu milletlerden "putperest" olanlar olmakla beraber, çoğunluğu Musevilik, Hristiyanlık ve İslâmiyet gibi semavî / kitâbî dinlere mensuptu. Hâkimiyetleri altında iken, savaş esiri, ya da köle ticaretinin sonucu, Ermeniler ve Kafkasyalılar gibi daha bir çok farklı etnik unsur da Kıbrıs'a sevk edilmişti.⁽²⁾ İşte bu bahsedilen bütün etnik gruplar, azınlık olarak ta olsa Bizans devrine kadar varlıklarını devam ettirebilmişlerdi. Bunların, Bizans idaresince Grekçe'nin ve Hristiyanlığın resmileştirilmesi ile zamanla kendi benliklerinden uzaklaşarak, kendilerini Yunanlı telakki etmeye başlamaları (Alasya 1977: 25) adanın etnik yapısının gelişiminde önemli bir safha oluşturulmuştur.⁽³⁾

Fetihten sonra Türkler, adada esas etnik- dinî unsurlar olarak çoğunluğu oluşturan Rumlar ve azınlık durumunda olan Venedikler, Marunîler, Yahudiler, Suriyeliler, Kiptiler ve Hintliler'i (Purcell 1969: 162) bulmuşlardı. Ayrıca 1572'de yapılan tahrir işleminde Lefkoşa'da ve Mağosa'da esir pazarları tespit edilmiş (Jennings 1986: 177 - 178) ve buralardan çok az da olsa Rus, Çerkez, Macar, Gürcü ve Hırvat beyaz esir ve bir miktar da Habeşistan gibi Afrika ülkelerinden siyahî köle Türkler'in eline geçmiştir. Jennings (1987: 295)'in 1590 - 1640 yılları arasında sayılarını 44 olarak tespit ettiği bu kölelerin çoğu daha sonra azad edilmiştir. Fetihten hemen sonra ve ileriki yüzyıllarda Anadolu'dan Kıbrıs'a hemen

(1) Birçok Avrupa milletlerine mensup Hristiyan unsurları içermektedir.

(2) Meselâ Bizans İmparatoru Justinian tarafından 300 tane "Hyraian" denilen Kuzey İranlı savaş esiri ve M.S. 578'de İmparator adayı Maurice tarafından bugünkü Doğu Anadolu Bölgesi'nden bir kaç bin Ermeni savaş esiri Kıbrıs'a sürülmüştü (Hill, I, 1952: 281; Purcell 1969: 109 - 110).

(3) Purcell (1969: 186) Kıbrıslı Rumlar'ın Sir Ronald Storrs'un, "Bir adam kendini ateşli şekilde hangi ırktan hissederse o ırka mensuptur" sözünü alıntı yapmaktan çok hoşlandıklarını kaydetmektedir. Kıbrıslı Rumlar için, herhalde yukarıda bahsedilen etnik kaynaşım olayını inkar etmek yerine, böyle bir "milliyetçilik anlayışı" nı savunmanın daha gerçekçi olacağından hiç şüphe yoktur. Durum böyle iken, Rumlar da, her hangi bir gerçek tarihi delile dayanmaksızın, Kıbrıs'lı Türkler'in Türklüklerini inkâr etmeyi kendilerine tarihi bir görev kabul etmektedirler (Purcell 1969: 186; Alagöz 1971: 24; İnalçık 1971: XII; Volkan 1979: 53; Gazioğlu 1994: 115).

hemen hepsi Müslüman ve Türk olan unsurlar da sevk edilmiştir. Böylece Türk idaresi altında adanın etnik - dini yapısı daha da çeşitlilik kazanmıştır.

308 yıllık Osmanlı döneminde bahsi geçen bütün etnik ve dini unsurlar Türkler'in Kıbrıs'ta da uygulamış olduğu geleneksel *millet sistemi* sayesinde kendi benliklerini muhafaza ederek varlıklarını devam ettirebilme imkânı bulmuşlardır (Hill, IV, 1952:382-384; Alagöz 1971:21; Gazioğlu 1994:226). Ortodoks Rumlar'dan başka Ermenilere ve Marunîler'e ayrı kilise ve manastırlara sahip olma imkanı tanınmıştır. XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren halihazırdaki dini gruplardan başka, Türk idaresinin denetimi altında, Hristiyanlığın Katolik mezhebine ait Paris Kapusin Cemiyeti, Cizvit ve Fransisken tarikatları da, adada rahatlıkla etkinlik göstermeye başlayacaklardı (Purcell 1969: 172; Uzunçarşılı, III, II. Kısım, 1988:119).

b) Sosyal Tabakalaşma :

Türkler'in Kıbrıs'ı fethetmesi ve kendi idarî, askerî, iktisadî ve sosyal bütün müesseselerini oluşturmaları sonucunda, adanın sosyo-kültürel yapısı daha önceki Bizans, Lüzinyan ve Venedik dönemlerine kıyasla temelden büyük değişikliğe uğramıştır. Feodal yapı büyük ölçüde tasviye edilip , herkes az bir para karşılığında (tapu resmi) toprağa sahip kılınmakla (Maier 1968:117) eskiden toplumun en alt tabakasını oluşturan Rumlar, Anadolu'dan getirilen Türk köylülerle eşit haklara sahip devletin reayası (tebası) statüsüne kavuşturuldular (Hill, IV, 1952:308; Sonyel 1993:103).

Türkler'den önce, üç gruba ayrılmış köleler durumundaki olan yerli halkın üzerinde, yani orta tabakada varlıklı İtalyan tüccarlar, Kilise temsilcileri ve orta dereceli memurlar ve en üstte de toprağın sahibi olan asilzadeler ile yüksek dereceli memurlar bulunmaktaydı. Bütün idarî, iktisadî ve sosyal haklar ve yetkiler bu üst tabakanın elinde toplanmıştı (Cobham 1908:198; Hill, II, 1952:9; Luke 1969:13; Purcell 1969: 122-123).

Türk idaresi altında Müslümanlar'ın ve Gayrimüslimler'in esas itibariyle sosyaltabakalaşmaları şöyle idi:

Müslümanlar :

- 1- İdari sınıf (askerî ve ilmiye)
- 2- Eşraf (Ağalar)
- 3- Esnaf ve Köylüler
- 4- Köleler (Müslümanlar'ın)

Gayrimüslimler :

- 1- Kilise temsilcileri
(Başpiskopos ve papazlar),
Kıbrıs Divan Tercümanı
ve Konsolos tercümanları
- 2- Esnaf ve Tüccarlar
- 3- Köylüler

Müslümanlar'ın hiyerarşik düzeninde en üst tabakayı oluşturan idareci sınıf (Beylerbeyi, Sancakbeyi, Yeniçeri Ağası, Divan Üyeleri, Kadılar ve Kadı Naibleri) doğrudan devlet tarafından tayin olunan memur statüsünde idiler ve şer'i ve örfi hukukun tatbikinden sorumlu idiler (Alasya 1977: 87-90). Kanun önünde eşitlik açısından sıradan reayadan bir farkları yoktu. Müslim ve gayrimüslim halktan birisi veya bazıları, idarecilerin haksızlığına maruz kaldıkları anda, İstanbul'daki merkezi hükümete onları şikayet edip, haklarını arayabiliyorlar, gerekirse onların görevden azledilmeleri, ya da idam edilmelerine sebep olabiliyorlardı (MD 90 : Hüküm no: 127,128,129:105-106;Hammer, VI, 1330: 152; Hill, IV, 1952:70).

"Eşraf", daha çok Lefkoşa'da oturan, büyük toprak sahibi, varlıklı ve İstanbul hükümeti yanında hatırı sayılır müslüman aile temsilcilerinden oluşmakta idi. Özellikle Lefkoşa'da, bu eşraftan kimseler "Lefkoşa Ağaları" denilen ve bazı vergi toplama gibi yetkileri devletten koparabilmiş ayrı bir zümre oluşturmuşlardı (Maier 1968:117; Gazioğlu 1994: 226-227).

Yine orta tabakaya mensup olan esnaf daha çok Lefkoşa ve kaza merkezlerinde Lonca sistemine göre teşkilatlanmışlardı ve bunlar Kadı'ya bağlı *muhtesib* denilen bir belediye görevlisi tarafından denetlenmekte idiler (Alasya 1977:104). Muhtesiplik te iltizam usulüne tâbi olduğu için esnaftan maddi gücü

yerinde olan birisi bu görevi satın alabilirdi. Mesleklerle *çıraklık* yolu ile girilmekte idi. Köylüler kendi topraklarına sahiptiler. Öldükleri zaman evladlarına miras bırakabiliyorlardı. Ürünlerinden *öşür* denilen yıllık bir vergi ve bundan başka, hayvan, bağ, bahçe v.s.'den de bazı ek vergiler vermek durumunda idiler (İnalıcık 1969:10-11,22).

Müslüman toplumun en alt tabakasını sayıları çok az da olsa⁽¹⁾ köleler teşkil etmektedir. Adanın fethiyle Parici'nin kölelik statüsü resmen kaldırılmıştı. İslâm dini de Müslümanları köle azad etmeye teşvik etmekte idi. Bununla birlikte, adada eskiden beri köleler mevcut idi. Köleler, mülk edinme, şahitlik yapma veya toplum içinde yüksek dereceye sahip olma gibi bazı haklardan mahrum olmalarıyla birlikte, bir özgür insan kadar şahsi haklara sahiptiler ve bu hakları *şer-i şerife* yâni İslâm hukukuna göre teminat altına alınmıştı (Armağan 1992:37-47). İslâm dininin köle azad etmeye verdiği önem ve teşvikin etkisini Kıbrıs Kadı Mahkemesinin kayıtlarında görebilmekteyiz (Jennings 1987: 298; Armağan 1992:43-45).

Meselâ, 1698-1726 yılları arasında, kölelerle ilgili mahkeme kayıtlarının çoğunun onların azad edilmelerine dair olduğu tebpit edilmiştir (Çiçek 1992:99). Kadın kölelerin çoğu ve bir kısım siyahi erkek köle evlerde hizmetçi olarak, bazı beyaz ve siyah erkek köleler de şehirde çarşı-pazar işlerinde⁽²⁾ kullanılmakta idi (Hill, IV, 1952:254; Jennings 1987:296).

Gayrimüslim reayanın başında, Osmanlı idaresinin başından sonuna kadar, adada sürekli olarak artan bir nüfuza sahip olmuş olan Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposları, papazlar, Kıbrıs Divan Tercümanları, Avrupalı konsolosluklarda görevli, tercümanlar (dragomanlar) bulunmakta idi. Askerlik ve benzeri zorunlu hizmetlerden muaf tutulmuş olan gayrimüslim esnaf ve tüccarlar adanın ekonomik hayatında önemli bir rol oynamışlar ve Türkler'in ürettiklerini çoğunlukla bunlar

(1) Jennings 1987:295) 1590-1640 yıllarına ait Kıbrıs mahkeme sicillerine göre bu dönemde çoğu azad edilmiş olan 44 tane köle olduğunu tespit etmiştir.

(2) XIX. yüzyılda, Osmanlı Devleti umumi olarak resmen köleliği kaldırmazdan önce Kıbrıs'ta bulunmuş olan bir İngiliz bayan yazar (Jennings 1987: 287) adadaki köleler hakkında, "Kesinlikle iyi beslenmiş ve giyinmiş gözüküp, toplumun, halinden en memnun kesimi gibi görünmekte idiler." şeklinde müşahedesini ifade etmiştir.

pazarladıkları için zengin bir orta sınıf oluşturmuşlardı (INAF 1992:23). Zimmilerin çoğunluğunu ise işlettikleri toprakların tasarruf hakkına sahip olan köylüler oluşturmaktaydı. Cizye, ya da haraç denilen yıllık bir vergiden başka ürünlerinden ve Müslümanlar gibi, diğer bağ, bahçe, hayvan v.s. den belli vergileri devlete ödemekle yükümlü idiler. Rum köylülerden "Parikoz" (Parici) denen bir grup ise, Venedik devrinde haftada iki gün olan zorunlu bedeni hizmete tâbi iken, Türkler döneminde, önce haftada bir gün devlet işletmelerinde çalışmakla yükümlü kılınmışlar (İnalcık 1969:20; Alasya 1977:40; Arbel ve Veinstein 1986:50-51), 1572 yılında bu zorunlu hizmet paraya çevrilmiş, yine aynı yıl içinde tamamen kaldırılmıştı (İnalcık 1969:20). Zimmiler'in köle edinme hakları yoktu.

Sonuç olarak, sosyal tabakalaşma açısından Türkler devrinde *soyluluk* ve *kölelik* gibi eski dönemlerde uygulanmakta olan feodalizmin kurumları kaldırılmakla Gayrimüslimler arasındaki keskin sınıf farklılığı bertaraf edilmiş (Alagöz 1971: 27), Müslümanlar'da olduğu gibi kanun önünde hepsi eşit sayılmıştı. Yukarıda ana hatlarıyla altlarını çizdiğimiz sınıflar arasında öyle aşılması çok güç perdeler mevcut değildi. Fırsatları iyi değerlendirdiği takdirde en alt tabakadan birisi daha üst tabakalara yükselebilirdi. Üstelik, Türkler'de kölelerle normal vatandaşlar arasında kanunî evliliklere bile şahit olunmuştur (Jennigs 1987: 300-301).

c) Nüfus :

Kıbrıs'ın nüfus durumu Türkler'den önce olduğu gibi, onlardan sonra da büyük dalgalanmalar göstermiştir. Bunun başlıca sebepleri ada tarihinde hiç bir zaman eksik olmayan kıtlık, veba salgınları, kuraklık⁽¹⁾ depremler ve çekirge istilâları olmuştur (Cobham 1908:201; İnalcık 1964 a:35; Alagöz 1971:23). Bu gibi anlarda halkın adetâ gelenek halini almış olan tavrı, adadan yakın ülkelere göç edip, vaziyet düzeldiğinde geri dönmek idi. Bundan dolayı ada nüfusunda meydana gelen dalgalanmanın genellikle "suni bir karakter taşıdığı" (İnalcık 1964 a:35) belirtilmektedir. Halkın başka yerlere göç etmesinde rol oynayan bir önemli faktör de, özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı merkezi idaresinde ve sosyo-ekonomik yapısında görülen çeşitli sıkıntılar ve bunların sonucunda meydana gelen

(1) Hattâ çağdaş bir gözlemci Cotovicus (Cobham 1908:201), kuraklık nedeniyle Roma döneminde bir keresinde adanın otuz yıl kadar oturulamayacak durumda kaldığını kaydetmektedir

umumî zayıflamanın etkisi ile, her yerde olduğu gibi Kıbrıs'ta da taşra idaresini ellerine geçirecek ve adetâ "mahalli bir hükümet", ya da *keyfî bir baskı idaresi* (İnalcık 1964 a:36-37) kuracak olan Boyacıoğlu Mehmed gibi *ağalar* ve Çil Osman Ağa gibi Vâliler (muhassıl) olacaktı (Cobham 1908:379). XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bunların yerine, devletin kendilerine tanıdığı geniş idarî, iktisadî ve dinî ayrıcalıkları kendi dindaşları aleyhinde kullanacak olan Kilise temsilcileri ve Kıbrıs Divan Tercümanları bir baskı unsuru olarak ortaya çıkacaklar (Maier 1968:119-120; Sonyel 1988:42), halk yine çareyi Anadolu ve Suriye'ye kaçmakta görecekti (Cobham 1908: 185,198; Hill,IV, 1952:113; Spears 1988:4-5;Sonyel 1993:650). Bu gibi durumlarda, devletin iktisadî temelini tarım sektörünün oluşturduğunun şuurunda olan İstanbul'daki merkezî idare, reayanın adaya dönmeleri ve refahlarının temini için çok titiz davranmıştır. Halkın şikayet ettiği valileri gerektiğinde azletmekten ya da idam etmekten çekinmemiştir. Nitekim reaya *zulüm ve teaddî ile ihtilâl* vermemelerini, yoksa özürlerinin dinlenmeyeceğini daha 1572'de Sultan II. Selim kendilerine bildirmişti.

Ada nüfusu hakkında sağlam bilgi kaynakları çok azdır. Eldeki mevcut rakamlar, *cizye defterleri*, Kıbrıs'ta bulunmuş çağdaş Batılı seyyah ve konsolosların birbirinden alabildiğine farklı notları ile 1831'de yapılan ilk Osmanlı nüfus sayımı sonuçları ve 1880'lerde İngiliz idaresinin yapmış olduğu nüfus sayımı sonuçlarına dayanmaktadır. Çağdaş Batılı gözlemcilerin de esas kaynağını teşkil eden cizye defterlerine bilindiği gibi kadınlar, çocuklar ve iş yapamayacak durumda olanlar (yaşlılar, körler, topallar v.s.) yazılmıyordu (İnalcık 1964 a:40).

Bütün bu notlardan sonra Türk idaresi altında ada nüfusu hakkında birbirinden çok farklı bütün rakamları ele alıp, rakam karmaşasına düşmektense özet olarak şöyle söyleyebiliriz: Türk idaresinin ilk yıllarında savaş nedeniyle ada nüfusunda büyük bir azalma olmuştu (Hill, III, 1952: 787; İnalcık 1969: 7; Erdoğan 1993: 60). Daha sonra, Anadolu'dan adaya yaklaşık 40 bin kadar Müslüman geçirilmesi (Erdoğan 1993:60) ve ada dışına kaçan gayrimüslim reayadan çoğunun geri dönmesi ile genel bir nüfus artışı olmuş, fakat XVII. ve XVIII. yüzyıllarda kuraklık, kıtlık, deprem, veba salgınları, çekirge istilâları (gibi faktörlerin etkisi altında tekrar önemli bir düşüş olmuştu (Cobham 1908:201,350;İnalcık 1964 a 39-40). XIX. yüzyılda ise veba salgınları ve çekirge istilâları ile) yapılan başarılı

mücadeleler ve yönetimde getirilen bir takım değişikliklerin de etkisi ile ada nüfusu tekrar bir yükselme göstermiştir (Hill, IV, 1952: 264-266; INAF 1992:23).

XVII. yüzyılın başlarında Türkler'in 40 bin (Erdoğan 1993:60), Gayrimüslimler'in de 150 bin civarında (Alasya 1977:81) olduğu kaydedilmektedir. 1696'da bir Batılı gözlemciye göre (Hill, IV, 1952:32) kadınlar, çocuklar ve iş yapamayacak durumda olanlar hariç, ada nüfusu 28 bin Hristiyan ve 8 bin Müslüman'dan oluşmakta idi. XVIII. yüzyıl Kıbrıs tarihçisi Kyprianos (Cobham 1908:366-367) 1777'de bütün Türkler'in 47 bin⁽¹⁾ Hristiyanlar'ın da 37 bin civarında olduğunu kaydetmektedir. 1831'de yapılan nüfus sayımında ise, adanın vergi yükümlüsü erkek nüfusun 14983 Müslüman, 29140 gayrimüslim, 31 yabancı ve 43 çingene olmak üzere toplam 44206 kişi olduğu tespit edilmişti (İnalçık 1994 a:43; Erdoğan 1993:60). 1881'de İngilizler'in yaptığı genel nüfus sayımında ise (Sonyel 1988:33) 46 bini Müslüman olan 180 bin⁽²⁾ kişinin Kıbrıs'ta bulunduğu ortaya çıkarılmıştı. Bazı istisnai rakamları ⁽³⁾ göz ardı edersek, Türk idaresi altında genel ada nüfusunun Rumlar'ın lehinde olarak 1/3 'lik Rum-Türk oranını muhafaza ettiğini rahatlıkla ifade edebiliriz. (İnalçık 1964 a:45,50; Alagöz 1971:24). Günümüzde de aşağı yukarı aynı oran muhafaza edilmektedir (Sonyel 1988:33). Nüfus konusunda dikkat edilmesi gereken bir önemli nokta da, Osmanlı Devleti'nin hiç bir zaman adadan Rumlar'ı dağıtmak, ya da onlara karşı bir Türk çoğunluğu oluşturma gayreti gütmemiş olmasıdır (Sonyel 1988:41). Aksi takdirde şu ana kadar verilen rakamlar ve bugünkü Türk - Rum nüfus durumu çok farklı bir şekilde olabilirdi.

B) EKONOMİK YAPI :

Herhalde Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethi, ilk ve en keskin etkisi adanın ekonomik hayatı üzerinde olmuştur. Çünkü, Osmanlı Devleti, adada hüküm sürmüş olan önceki milletlerin aksine olarak Kıbrıs'ı "kolonize" etmeye değil

(1) Bu çarpıcı düşüşün, bu dönemde adada hâkim olan şiddetli kuraklık nedeniyle halkın adayı terk etmesinden kaynaklandığı tahmin edilmektedir (Cobham 1908:350; İnalçık 1964 a:39-40).

(2) Başka bir Batılı kaynakta (Alagöz 1971: 24), aynı tarih içinde toplam ada nüfusunun 283089 olup, bunun 137631'i Rum, 45458'i de Türk olduğu kaydedilmektedir.

(3) Kyprianos (cobham 1908:366-367) a göre 1777'de Türkler Rumlar'dan 10 bin fazla idi. Yine başka bir çağdaş gözlemci olan Drummond (Purcell 1969:187; Sonyel 1988:33) 1745'te 50 bin Rum, 150 bin Türk'ün olduğunu kaydetmektedir.

(Spyridakis 1964: 49, 53; Sonyel 1988: 42), İmparatorluğun *mamur ve âbâdan* bir parçası yapmak istiyordu. Bu iktisadî konular, Osmanlı Devleti'nin çok önem verdiği ve doğrudan kontrolünde bulundurmak istediği şeylerdendi. Osmanlı devlet felsefesinin dayanmış olduğu *daire-i adliye* düşüncesine göre reayanın refahı memleketin refahı, bu da devletin bekası demekti (İnalcık 1969:8). Bu nedenle, çoğu zaman bazı Batılı tarihçilerin öne sürdüğü, Kıbrıs'ın iktisadî durumunun Osmanlı idaresi altında devletin ilgisizliği, ya da kötü uygulamalarından dolayı daha da gerilemiş olduğu iddiası, ilk başta, mantıken geçersiz gözükmetedir (İnalcık 1969:11). Adanın ekonomik seviyesinin yükselmesi ve kendi kendine yeterli duruma gelmesi devlet hazinesinin ek bir yükten kurtulması demekti. Yalnız, Türk yönetiminin almış olduğu bütün ciddi tedbirlere rağmen işlerin her zaman yolunda gitmediği de görülmüştü. Çünkü, ada tarihinde hiç bir zaman eksik olmayan kuraklık, kıtlık, çekirge istilâları, depremler ve veba salgınları gibi insanların genellikle önlemekte aciz kaldıkları musibetler Osmanlı döneminde Kıbrıs'ın iktisadî hayatını çok defa olumsuz yönde etkilemiştir. Adanın iktisadî hayatının gelişimine zararı dokunmuş bir nokta da, özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda birçok nedenlerden dolayı Osmanlı Devleti'nin idarî, iktisadî ve sosyo-kültürel yapısında meydana gelen sıkıntıların normal olarak Kıbrıs'ta da etkisini hissettirmiş olmasıdır (İnalcık 1964 a:35-337; Alagöz 171:25). Merkezî Hükümet, her zaman reayanın bütün sorunlarına kulak verdiğini, onların refahını cidden arzuladığını ve taraftar olduğunu her kriz anında ve sonrasında reayadan gelen şikayetleri dikkate alıp, onların durumlarını hafifletecek her türlü önlemleri almakla gösterecekti. Bazen, gerektiği takdirde yapılan araştırmalar sonunda suçlu oldukları anlaşılan kendi vâlisini görevinden azl ya da idam etmekten bile çekinmemiştir⁽¹⁾.

a) Tarım :

1571'de Kıbrıs'ın fethi tamamlanır tamamlanmaz ülkenin, tarım başta olmak üzere her yönden *mamur ve âbâdan* kılınması için Osmanlı idaresi bir takım reformlara girmişti. Bunlardan ilki *toprak reformudur*. Devlet, savaş nedeniyle ada dışına kaçmış, ya da dağlara sığınmış olan reayanın eski yerlerine dönmeleri için çeşitli kolaylıklar sağlamıştı. 1572'de köleliğe son verilip, gerek Rum gerekse adaya bu yıl iskân edilmeye başlanan Türk köylülerin hepsi, kayıt masraflarını karşılamak

(1) Sultan II. Selim daha 1572'de Kıbrıs Beylerbeyisi, Kadısı ve Defterdarı'na gönderdiği fermanında (Refik 1926:71, no:47) "halka zulum ve eziyet edip onların dağılmalarına sebep olurlarsa hiç bir şekilde özür kabul edilmeyeceğini" bildirmişti.

üzere toplanan *hakk-ı karar*, ya da *tapu resmi* denilen (Cobham 1908:345; İnalçık 1969:10; Sonyel 1988:39) gayet az bir para karşılığında (Maier 1968: 117) toprak sahibi yapıldılar. Topraklarını kendilerinden sonra çocuklarına bırakabileceklerdi. Bu durum köylüler açısından çok büyük avantajlar sağlamıştı. (Cobham 1908:345). Boş kalan araziler de, büyük çiftlikler haline dönüştürülüp, ekilip, biçilmesi için her köye bir çiftlik düşecek şekilde köylülere topluca icarlanmıştı.⁽¹⁾ Bu çiftçilerin işletilmesinden bütün köylüler sorumlu idi. Aksi halde, belli bir tazminat ödemek durumunda idiler (Gazioğlu 1994:110).

Bundan sonra, 1572'de yapılan *tahrir* işleminin neticesinde Venedikliler'in uygulayageldikleri vergi sistemi tespit edilmiş ve halkın lehine olarak bir *vergi reformu* (İnalçık 1969:11) gerçekleştirilmişti. 1572'de yapılan tahrir işleminin sonuçlarının toplandığı "Defter-i Mufasssal"^{a(2)} göre Venedikliler döneminde halktan şu vergiler alınmakta idi: Kişilerin malî durumuna göre 60, 80, 90 akçelik *baş vergisi*; 1/6'dan 1/3'e kadar değişen *ürün vergisi*; her yeni doğmuş katırdan 60 akçe, taydan 25 akçe, inekten 5 akçe, her koyun ve kuzudan 1 akçe; reayanın her birisi, onun oğulları ve kızları için 5 akçelik *tuz vergisi*; Limasol ve Avdim'de mahsulattan alınan 1/3'lik vergiden başka, her dönüm için 1.5 akçe *dönüm resmi*. Bunlardan başka Parikoz (Parici) denen halk (Rumlar) haftada iki günlük zorunlu hizmet yapmak durumunda idi. Yine bu sayılan vergilere ek olarak, çok eskiden arasıra olmak üzere toplanan, fakat sonradan sürekli olarak her on beş yaşını doldurmuş kişiden *hyperper* denilen 1 altınlık başka bir baş vergisi alınmakta idi. Sonra *stratiata* denilen ve her köylü hanedan 3, şehirli hanedan 1 hyper (Bizans altını), Bizans devrinden beri adanın muhafazası için hazır bulundurulan bir muhafız birliğinin (stratiotes) masraflarını karşılamak üzere toplanmakta idi (Hill, I, 1952:261; İnalçık 1969: 13).

Osmanlı yönetimi bu sayılan vergilerden bir çoğunu kaldırmış, bir kısmını da daha hafif olan Osmanlı vergileri ile değiştirmişti. Buna göre kadınlar (mülk sahibi dul kadınlar hariç), çocuklar ve iş yapamaz durumda olanlar (yaşlı, hasta, kör, topal

(1) Bu durum 1571'de başlanan iskân faaliyetlerinin tam istenildiği ölçüde gerçekleştirilemediğini de göstermektedir.

(2) Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi, no 506/64'te kayıtlıdır.

v.s.) müstesna, her yetişkin gayrimüslim reayadan maddi durumuna göre 60,80 ve 100 akçelik *cizye* vergisi, yine yetişkin Gayrimüslimler'den kişi başına 30 akçelik *harac-ı muvazzaf*, ya da ispençe vergisi, Parikoz⁽¹⁾ denen halktan 1/3 yerine en fazla 1/5 'lik bir vergi ve haftada 2 gün yerine 1 gün devletin öngördüğü yerlerde zorunlu hizmet ve her koyundan değil, iki koyundan 1 akçelik *resm-i ağnam* alınacaktı. Alınacak vergilerin çoğu da halkın peşin para bulmakta zorlandığı göz önünde bulundurularak, nakit değil *ayni* olarak toplanacaktı (İnalcık 1969:22). Müslüman köylülerden alınacak en önemli vergi de, Kıbrıs'a münhasır olmak üzere 1/5'lik *öşür* vergisi idi. Bu şekilde tespit edilen reayanın ödeyeceği vergi oranları *Kanunnâme* şeklinde düzenlenmiş, bunların haricinde vergi alınması kesinlikle yasaklanmış, aksi takdirde hiç bir özrün kabul edilmeyeceği Kıbrıs'taki Türk idarecilere bildirilmişti (Refik 1926:71; no 47).

Kıbrıs, Akdeniz bölgesinin en verimli topraklarına sahip yerlerinden birisi olması itibariyle (Jennings 1990: 472) adada çok çeşitli tarım ürünleri yetiştirilebilmekte idi. En önemlileri hububat, şeker kamışı, üzüm, zeytin, keçi boynuzu ve çok çeşitli sebze ve meyvelerdi. Ayrıca her türlü hayvan eti ve süt mamülleri adada bol miktarda bulunmakta idi. Bu ürünler bütün Akdeniz bölgesine en çok aranan şeylerdendi. Zira hem ucuz, hem de kaliteli idi (Jennings 1986:175).

Osmanlı idaresinin ilk yıllarında toprakların çoğu gerektiği gibi işletilememişti. Yeni fethedilmiş olduğundan, düşman istilâsı korkusu devam etmekte ve bundan dolayı Anadolu'dan zengin mültezimler adada yatırıma girişmemişlerdi (Sahillioğlu 1967: 10). Yine bu yıllarda kuraklık ve çekirge istilâsı hüküm sürmekte olduğu için halk ekecek yeterli hububat tohumunu bulmakta çok zorlanmıştı (Purcell 1969: 179). Neticede bu dönemde adanın tarım sektöründe gözle görülür bir gerileme söz konusu olmuş, yapılan ilk gelir-gider cetveli açık vermişti (Gazioğlu 1994:228). Bütçenin açık vermesinde *Parikoz* denen yerli ahalinin haftada 1 günlük zorunlu hizmetinin ve her yetişkin reayadan toplanan 5 akçelik tuz vergisinin kaldırılmasının da büyük etkisi olmuştu (İnalcık 1969:20).

(1) Ekim 1572'de bahsi geçen haftada bir günlük zorunlu hizmet, aynı kişi başına 5 akçelik tuz vergisi gibi kanunsuz görülüp kaldırılacaktı (İnalcık 1969:16-17). Parikoz sayısı yaklaşık 80 bin kişi olması ve onlardan toplanan bahsi geçen hizmet ve verginin kaldırılması nedeniyle 1572'de yapılan adanın ilk bütçesi epey açık verecekti.

Bundan sonraki dönemlerde ziraî alanda inişli çıkışlı bir gelişmeye şahit olunacaktı. İniş dönemleri ekseriyetle, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda sık sık meydana gelecek olan kuraklıklar, kıtlıklar, çekirge istilâları, depremler, veba alınları ve bunlara ek olarak, iltizam usulü ile ada gelirlerini satın alan bazı Kıbrıs Vâlileri'nin ⁽¹⁾ (muhassıl, müsellim v.s.) halktan aşırı vergi toplama teşebbüslerinin de etkisi ile halkın ada dışına göçtüğü zamanlara rastlayacaktı. Durum yine de, hiç bir zaman bu yüzyıllarda adayı ziyaret etmiş olan Avrupalı gezgin ve konsolosların önyargılı olarak kaydettikleri kadar kötü olmamıştı. Çağdaş Akdeniz ülkelerindeki halkın durumu Kıbrıslı reayanın içinde bulunduğu şartlardan daha iyi değildi (Purcell 1969: 180-181).

Devletin ekonomik yapısının tarıma dayalı olduğunun bilincinde olan Türk idarecileri, halkın sıkıntılarını gidermek için çeşitli tedbirleri almakla birlikte, yerli ve yabancı bütün kaynakların kaydettikleri gibi, ziraî üretimin temeli olan mevcut su kaynaklarının boş yere akıp zayi olması ve başka ekilebilir bir kısım arazilerin de bataklık haline gelmesini, adanın genelinde sistemli bir su dağıtım şebekesi düzenleyerek önlemeyi başarmışlardı. Böylece, Baf'tan Karpas'a kadar adanın bütün ekilebilir arazilerinin sulama meselesi çözüme kavuşturulmuş oluyordu (Purcell 1969:181; Gazioğlu 1994:180-181). Müslim ve gayrimüslim bütün reayanın XIX. yüzyıla kadar en çok sızlandıkları çekirge istilâlarına karşı, bu yüzyılın ikinci yarısında adada Mutasarrıflık yapmış olan Ziya Paşa'nın başlattığı ve Mehmed Said Paşa'nın geliştirdiği çeşitli metodlar (bir çeşit çekirge tuzağı) ve aldıkları tedbirlerle⁽²⁾ halkın bu sıkıntısı da ortadan kaldırılacaktı. Yine bu dönemde veba salgınlarına da, alınan gerekli sıhhi önlemlerle set çekilecekti (Hill, IV, 1952: 67-68; Purcell 1969:182; Gazioğlu 1994: 174-176). Bu sorunların çözümlenmesine paralel olarak bu son dönemde adanın genel durumunda her yönden bir gelişme olmuştu. Adanın nüfusu artmıştı. Özellikle, Türk köylülerin ürettiklerinin pazarlamasını yapan Rumlar adanın en zengin kesimi durumuna gelmişlerdi (Hill, IV, 1952: 264-26; Sonyel 1988:42; INAF 1992:23).

(1) XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bunların yerine, adada nüfuzları iyice artmış olan Kilise Başpiskoposu, papazları ve saray tercümanı gezgin özellikle gayrimüslim reayayı ezmeye ve soymaya başlayacaklar, halk ta yine Anadolu ve Suriye'ye göç edecekti (Hill, IV, 1952:113; Maier 1968:119-120); Spears 1988:4-5; Sonyel 1993:650).

(2) Her köylüye aylık belli bir miktar çekirge yumurtası toplama vergisi konmuş, sonra toplanan yumurtaları devlet para ile satın alıp uygun şekilde imha etmişti.

b) Sanayi :

Kıbrıs'ın, daha önceki devirlerde olduğu gibi (Cobham 1908:185,198), Türkler döneminde de en önemli sanayi ürünleri tuz, şarap, el tezgahlarında dokunan pamuklu ve ipekli ürünler, şeker, çeşitli boya maddeleri, kendir, kenevir, yağ, tütün, deri ürünleri, mum, çeşitli minareller ve metallerden oluşmakta idi (Alasya 1977:104; Jennings 1990:471; Gazioğlu 1994:190-203). Bir kısmı iltizam yolu ile işletilen bu sanayi ürünlerinden şeker ve tuzun çoğu İstanbul'a Saray'ın ihtiyaçlarını karşılamak üzere gönderilirdi.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Kıbrıs, Tersâne-i Âmire'nin yelken ve tentene bezleri için *Ocaklık* olarak kullanılmıştı. Bundan başka, esirlerin ve mahkumların gömleklerinin yapımında kullanılan ve *kırpas* denilen pamuk ipliğinden dokunan bir bez için de Kıbrıs önemli bir kaynak oluşturmakta idi (Sahillioğlu 1967:26; Bostan 1992:154).

Pamuk, ipek, şarap, deri ürünleri, keçi boynuzu, boya maddeleri ve tütün gibi sanayi ürünleri ve bol olduğu zamanlar buğday⁽¹⁾ Avrupalı tüccarlara satılıyordu ve onların artan ihtiyaçlarına paralel olarak bu sayılan sanayi ürünlerinin üretiminde de bir artış görülecekti (Issawi 1966:33). Çünkü, Kıbrıs'ta üretilen bu mallar hem ucuz hem de kaliteli idi (Jennings 1990:472). Üstelik, kapitülasyonlar nedeniyle bu mallardan alınan ihraç vergisi çok düşüktü. Kıbrıs'ın özellikle pamuğu, 1838 ve 1861 yıllarında yapılan Ticaret Anlaşmaları ile ihracat vergisinin %12'den %3'e indirilmesi üzerine İngiltere endüstrisini besleyen önemli bir ihraç hammadresi olacaktı (Luke1969:235-236).

c) Ticaret :

Gerek iç gerekse dış ticaret faaliyetleri Osmanlı idaresi altındaki Kıbrıs'ın, esasen tarıma dayalı iktisadî hayatında önemli bir rol oynamıştı (Çiçek 1992:161). Kıbrıs, sahip olduğu coğrafi konumu itibarıyla tarihi boyurca Doğu Akdeniz'den

(1) Avrupalılar'a satılması yasak olmasına rağmen, bol olduğu zamanlar buğdayın Avrupalı tüccar gemilerine yüklenip önce İmparatorluğa gidecek gibi adadan ayrılması, sonra da Avrupa'ya doğru yön değiştirmesine göz yumulmakta idi (Gazioğlu 1994:194).

geçen Doğu-Batı ticaret yolu üzerinde önemli bir ticarî merkez teşkil etmişti (Öğün 1993:35; Yuvalı 1993:39)

Türkler'den önce ada ticareti bir düşüş göstermiş, yalnız Kıbrıs-Venedik arasına münhasıran cereyan etmekte idi (Gunnis 1936:85; Lee 1973:46; Zia 1975:6; Gazioğlu 1994:8). Ada ticaretinde, köle statüsündeki yerli halkın (Parici) bir payı olması söz konusu olamazdı. Onlardan beklenen sadece en iyi şekilde üretim faaliyetini devam ettirmeleri idi. İşin ticarî kısmı Venedikli tüccarlara aitti. 1570-71'de adanın fethi esnasında Doğu Akdeniz'deki bütün ticarî faaliyetler durmuştu. (Refik 1926:31; Faroqhi 1984:81).

Fetihten sonra eskiden adanın iç ve dış ticaretini elinde tutan ve çoğunlukla Mağosa'da oturan Latinler eski imtiyazlarını kaybetmişler, onların yerini Ortodoks Rumlar almıştı (Gazioğlu 1994:187). Lefkoşa, Mağosa ve Larnaka önemli dış ticaret merkezleri olmakla birlikte (Çiçek 1992:161), aynı zamanda iç ticaretin de en canlı pazarlarını oluşturmakta idiler. Müslümanlar'ın çoğu tarım ve imalat ile uğraşmakta idi. Çok az da olsa ticarî etkinliklere katılanlar da vardı. Zimmîler onlara göre daha etkin gözükmekte idiler (Hill, IV, 1952:21; Gazioğlu 1994:187, 190). Bazen Müslüman ve Zimmîler ortak şirketler kurmakta, birbirlerine ödünç kredi alıp vermekte idiler (Bedevi 1971:147-148; Çiçek 1992:158-159).

Kıbrıs'ta iç ticaret daha çok buğday, yağ, ipek ve pamuk üzerinde dönmekte idi. Sebze ve meyve adanın her tarafında bol miktarda yetiştirilebilmesinden, bunlar önemli bir ticarî değere sahip olamamıştı. Köylülerin evlerinde el tezgahlarında dokudukları tekstil ürünleri hem onlara ek bir kazanç sağlamakta, hem de adanın iç ve dış ticaretini beslemekte idi. (Cobham 1908:183-184; Gazioğlu 1994:206-207). Bazı zimmîler gerek yalnız olarak gerekse müslüman ortakları ile birlikte Şam, Karaman ve İstanbul'a mal ihrac edip, dönüşte oralardan getirdikleri mallarla da iç ticarete katkıda bulunmakta idiler (Çiçek 1992:161). Lefkoşa ve Larnaka'da erkek ve kadınlar için ayrı ayrı pazarlar⁽¹⁾ ve panayırlar kurulmakta (Hill, IV, 1952:234-235) ve buralar iç ticaretin en faal merkezleri olmakta idi.

(1) Gazioğlu (1994:204-205), XIX. yüzyıl sonlarına doğru Kıbrıs'ta bulunmuş olan bir İngiliz yöneticinin hanımı, Esme Stevenson'ın Kıbrıs gezisini anlattığı *Our Home in Cyprus* (London 1880) adlı kitabından atfen vermektedir.

1838 ve 1861 yıllarında İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yapılan anlaşmalar gereği ihracat vergisinin % 12'den % 2'e indirilmesi adada küçük çapta da olsa devam etmekte olan yerli sanayii, özellikle tekstil üretimini felce uğratmıştı. İngiltere'nin Kıbrıs Konsolos yardımcısı Sanwith 1861'de 1861 Ticaret Anlaşması'nın etkilerine dair hazırlamış olduğu raporda (Luke 1969:235-236) şöyle demektedir:

"Ticaret Anlaşması'nın tamamıyla İngiltere'nin yararına olduğu görüşündeyim... İhracaat vergilerinin düşürülmesi, hiç kuşkusuz İngiliz ticaretinin büyük çapta yararına olmuştur. Bununla birlikte, *yerli üreticilerin elde ettikleri kâr o denli azalmıştır ki, % 12'lik vergi devam etseydi, üretimde büyük bir olasılıkla düşme olacaktı.*"

1838 sonrasında adadan ham madde olarak çok ucuza pamuk ihraç edilirken yerli mallara göre daha ucuz olan mamül teksitl ürünleri bol miktarda ithal edilecekti. Kasabalarda ithal malı kumaşlardan yapılan elbiseler en çok giymeye başlanacaktı (Gazioğlu 1994:211).

Adanın dış ticaretinin iç ticaretten daha canlı bir seyir göstermiş olduğu söylenebilir. Daha 1573'te Venedik'le barış yapılır yapılmaz, savaş nedeniyle kesilen Doğu Akdeniz ticareti kısa sürede eski canlılığına kavuşmuştu (Gazioğlu 1994:187). Kıbrıs'ta üretilen ürünlerin Akdeniz dünyasında ve Orta Avrupa'da en çok ihtiyaç duyulan maddelerden olması (Jennings 1990:472) kısa sürede bir çok, ticarete ileri gitmiş Avrupalı milletlerin Kıbrıs ticaretine yönelmelerine neden olacaktı. Daha XVI. yüzyılın sonlarından faydalanan Avrupalı tüccarlar, Kıbrıs'ın Orta Doğu ve Avrupa ortasındaki önemli denizcilik merkezleri olan Mağosa ve Larnaka⁽¹⁾ da kendi çıkarlarını muhafaza etmek için konsolokluklar açmışlardı. Lefkoşa da, Anadolu ve Suriye şehirlerinden özellikle Karaman, İstanbul, Erzurum ve Halep'ten tüccarın uğrayacağı önemli bir ticarî merkez olacaktı (Hill, IV, 1952:62-63; Çiçek 1992:161). Kıbrıs'la ticarî ilişkide bulunan Batılı tüccarlar daha çok

(1) Venedikliler döneminde bütün Latin tüccarların oturduğu Mağosa, adanın en önemli ticarî merkezi iken Türkler döneminde burada yaşayan Latinler ve Rumlar, şehrin güvenliği için kale dışına çıkıp, onların da Larnaka'ya yerleşmesi üzerine bu küçük kasaba büyük önem kazanıp, bir ticarî merkez durumuna gelmişti (Gazioğlu 1994:187).

Venedik, İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya, Cenova, Leghoran, Malta, Yunanistan ve Hollanda'dan gelmekte idiler (Gazioğlu 1994:188-189,199; Çiçek 1992:161). Dış ticaretin hemen hemen hepsi yabancı tüccar gemileri ile yapılmakta, devlet bunlara sınırlama koymaktan ziyade, kolaylık sağlamakta idi.

Kıbrıs'ın en önemli ihraç ürünlerini ipek, pamuk, yün, yağ, domuz eti, makarna, bisküvi, şarap, tütün, kuru baklagiller, keçi boynuzu, çeşitli boya maddeleri, kıymetli minareller ve bol olduğu zaman devletin göz yumması ile satımı yapılan buğday oluştururken, bunlara karşılık , pamuklu ve ipekli kumaşlar, şeker, boya çeşitleri, pencere camı, çam kerestesi, ayna, saat, çatal-kaşık, işlenmiş sandık gibi ev eşyası çocuk oyuncakları ve teneke ve kurşun gibi maddeler dışardan en çok ithal edilen mallardı (Cobham 1908: 281-282; Çiçek 1992:161; Gazioğlu 1994:193-196,200).

Kıbrıs'ın gerek iç, gerekse dış ticaret hacmi Osmanlı idaresi boyunca zaman zaman inişli çıkışlı bir gelişme göstermiş olmakla birlikte, ihracat her zaman ithalattan hacimce ve kıymetçe daha yüksek olmuştur. Adaya giren ve çıkan her maldan, malın cinsine ve alış veriş yapılan her millete göre farklı gümrük tarifesi uygulanmakta idi. Ama esas olarak ithalat ve ihracat ürünlerinden asgari % 3'lük bir vergi alınmakta idi. Ayrıca, ürünler daha tarlada iken ürünün cinsine göre ayrı bir vergi daha alınırdı. 1838 *Balta Limanı Ticaret Anlaşması*'na göre Ruslar hariç, İngiltere, Fransa ve diğer bütün milletler için ihracat vergisi toplam % 3 olarak tepit edilmişti. Ruslar'a ise bu oran % 12 olarak uygulanacaktı (Hill,IV,1952:179). 1861'de yapılan anlaşma ile de. % 3'lük ihracat vergisi⁽¹⁾ daha da düşürülüp, ithalat vergisi % 5'ten % 8'e yükseltilmişti. Böylece, Kıbrıs'tan İngiltere'ye yapılan, özellikle pamuk ihracat bu son dönemde daha da artarken devletin en büyük gelir kaynaklarından olan ihracaattan sağlanan gümrük vergisi gelirleri o oranda düşmüştü (Hill, IV;1952:247;Luke 1969:235-236; Gazioğlu 1994:216-217).

(1) Gazioğlu (1994:215-216), bu ihracat vergisinin Türk idaresinin son yıllarında tamamen kaldırılmış olduğunu kaydetmektedir.

Yapılan bütün dış ticaret ilişkilerinde ödemeler ya peşin, ya da İstanbul'da çıkarılan ve ciro edilebilen senetlerle yapılmakta idi. Her türlü ticari anlaşmazlıkların halli için 1854 yılında, yabancı konsolosların meskun olduğu Larnaka'da bir "Ticaret Mahkemesi" kurulmuştu. Üye sayısı altı Avrupalı üç Rum ve üç Türk toplam oniki kişiden oluşmakta idi.

Eğer bir özet yapmak gerekirse, Osmanlı döneminde Kıbrıs'ın iç ve dış ticareti, çoğu zaman iddia edildiği gibi gerilememiş, aksine, devletin Avrupalılar'la savaş halinde bulunduğu aralıklar hariç, Osmanlı imtiyazat müessesinin de büyük katkısı ile adanın 1878'de İngiltere'ye devrine kadar canlı bir şekilde devam etmiştir. Özellikle XIX. yüzyılda adanın dış ticareti Avrupalılar lehinde bir gelişme göstermiştir (Hill, IV. 1952:264-266) Bir Yunanlı tarihçinin de (INAF 1992:23) ifade ettiği gibi, adada çoğunlukla Müslümanlar'ın üretici, Rumlar'ın pazarlayıcı olmuş olmaları nedeniyle iç ticarete en çok etkinlik ve dolayısıyla en yüksek kâr payı Rumlar'ın hissesine düşmüştü.

C) DİNÎ-ADLÎ TEŞKİLATLANMA :

Türk idaresi altında toplumun bütün kurumlarında olduğu gibi din ve yargı sistemlerinde de bir *ikilik* oluşmuştu. Bu ayrılık, daha adanın fethi tamamlanır tamamlanmaz, Latin baskısı altında sindirilmeye çalışılan (Spyridakis 1964:53-54; Volkan 1979:5; Gazioğlu 1993:216) Rum Ortodoks Kilisesi'nin bütün hakları geri verilerek ihya edilmesi, yani Osmanlı "millet sistemi"nin, bu an için resmen olmasa bile⁽¹⁾ uygulanmaya konulması ile başlamıştı (Maier 1968:115-116; Luke 1969:14). Bu sisteme göre, başta Rumlar olmak üzere, Ermeniler, Maruniler ve Yahudiler kendi dinî, iktisadî ve sosyo-kültürel (eğitim, sağlık v.s.) kurumlarını kurabilecekler ve kendi hayat tarzlarını sürdürebileceklerdi (Maier 1968:115-116; Shaw, I, 1989:214-215). Gerek Müslümanlar'da gerekse Gayrimüslimler'de dinî ve adlî teşkilatlanma, ayrı ayrı değil, aynı bünyenin iki değişik fonksiyonu olarak telakki edilmekte idi. Bu yüzden her iki toplumun en yüksek dinî temsilcileri aynı zamanda hukukî meselelerde de en etkin rolü oynamakta idiler.

(1) Osmanlı Devleti, 1660'ta ilk defa resmen Rum Kilisesi Başpiskoposunu gayrimüslim reayanın temsilcisi olarak tanıyıp bazı imtiyazlar vermiş, 1754'te de, Rumlar'ı resmen ayrı bir "millet", Rum Başpiskoposunu da "Kocabaş" (Etnarch), yani Millet Başı olarak ilân etmiş ve bir çok önemli idarî, iktisadî ve dinî ayrıcalıklar daha vermişti (Cobham 1908:316; Hill, IV, 1952:78; Spyridakis 1964:56-57; Sonyel 1988:41).

a) Müslümanlar'da :

Müslümanlar'ın dinî sistemlerinin en üst merciini Lefkoşa'da bulunan, Şeyhülislâm'ın tavsiye edip, Kazasker'in tayin ettiği "Müftü" temsil etmekte idi. Kazalarda medrese hocaları, tekke şeyhleri ve köylerde sıbyan okulları ve mahalli mekteplerin öğretmenleri, aynı zamanda okulların bitişiğinde bulunan birer vakıf müessesesi olan camilerde hoca ve vaiz olarak ta halkın dinî ihtiyaçlarını cevap vermeye çalışıyorlardı (Süha 1971:222; Gazioğlu 1994: 272-273).

1839 Tanzimat Fermanı'nın ilânına kadar Kıbrıs'taki Türkler'in adlî düzeni de şöyle idi: Ada merkezi Lefkoşa'da, doğrudan İstanbul'dan atanan ve malî işleri de kontrol yetkisine sahip olup, kendisine "Molla" denilen bir "Başkadı", kazalarda ise Rumeli Kazaskeri'nin atadığı "Kadı Naibleri", bulunurdu. Kadılar şer'î ve örfî hukukun tatbikinden mesul idiler (Maier 1968:116; Alasya 1977: 87-90).

Lefkoşa'da vâli başkanlığında toplanan "Kıbrıs Divanı" ve Başkadı, temyiz mahkemesi vazifesini görmekte idiler. Divan'da daha çok vergi konuları ve ağır ceza davalarına bakılmakla birlikte, buradan alınan *hüccet'i* Başkadı her zaman tanımak zorunda değildi. Bunun aksine hüküm de verebiliyordu (Çiçek 1992:73-74). Kadı Naibleri Başkadı adına kazalarda davalara bakmakta idiler. Fakat halktan, bunların verdiği karara itiraz etmek isteyen olursa, davalarını Başkadı'nın mahkemesine intikal ettirebiliyorlardı (Çiçek 1992:76). Ceza hukukuna giren konularda kanunları ihlâl edenlerin bulunup yakalanması ve mahkeme önüne getirilmesi Kadılar'ın yükümlülüğünde değildi. Suç nerede işlenmişse, suçlu işleyeninin bulunması, suç mahalline en yakın yerleşim yerindeki bir kısım şahısların vazifesi idi. Böylece Osmanlı idarecileri, Osmanlı Ceza Hukuku'nun bu özelliği sayesinde, Kıbrıs'ta katl, hırsızlık, soygun, teceavüz gibi ağır suçların önemli bir dereceye kadar önlenmesinde başarılı olmuşlardı (Çiçek 1992:205).

1839'dan sonra yapılan reformlardan olmak üzere, Lamaka'da⁽¹⁾ bir "Ticari Mahkeme"den başka, Lefkoşa'daki Kıbrıs Divanı ve kazalardaki Kadı Naibleri

(1) Eskiden beri Avrupalı Konsolosluklar'ın Kıbrıs'taki merkezinin burası olmasından dolayı, ticarî faaliyetlerin çoğu da bu kazada yapılmakta idi.

mahkemeleri kaldırılıp, onların yerine *Nizamiye Mahkemeleri* halkın müracaat edebilecekleri mercii olup, ondan sonra gerek görülürse, davalar merkezde kurulmuş olan "Divan-ı Temyiz" ve "Meclis-i Temyiz" den oluşan İstinaf Mahkemeleri'ne intikal ettirebilecekti (Zekâ 1971 :182; Metin 1959:155). Merkezdeki ve kazalardaki bütün mahkemelerin üyeleri, Müslüman bir başkan ve Rum ve Türkler'den seçimle gelen eşit sayıda hukukçulardan oluşmakta idi (Gazioğlu 1994:134).

b) Gayrimüslimler'de:

Kıbrıs'ta Hristiyanlar'ın en yüksek dinî otoritesi Rum Kilisesi Başpiskoposu idi. Başpiskoposu Rumlar kendi aralarından seçebiliyordu. Başpiskopos ta, diğer papazları duruma göre, ya ada dahilinden, ya da ihtiyaç halinde, ada haricinden, yâni diğer hristiyan ülkelerden temin edebilmekte idi (Purcel 1969:173). 1754'ten sonra Kıbrıs Rum Kilisesi İstanbul'daki Fener Patrikhanesi'nden bağımsız bir hale getirilmesi ile Kıbrıs Başpiskoposu'nun Rum cemaati üzerindeki otoritesi daha da kuvvetlenmiş, 1865'te Sultan Abdülaziz'in verdiği beratla Başpiskopos ve papazların Kıbrıs'taki Hristiyanlar'ın birçok konularda olduğu gibi dinî hayatlarında da mutlak otoritesi tsağlanmıştı(Gaziloğlu 1994:387).

Hukukî düzene gelince, Kadılar'ın baktığı ağır ceza davaları hariç Gayrimüslimler'in bütün dinî ve ailevî problemleri ve doğrudan cemaat üyelerini ilgilendiren meseleler, teorik olarak Başpiskopos'un idaresi altındaki " Kilise Mahkemesi"ne bırakılmıştı (Zekâ 1971:179). Özellikle XVIII. yüzyıl sonları ve XIX. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı Devleti'nin takip ettiği politika gereği tanıdığı ayrıcalıklarla adada yegâne nüfuz sahibi olmuş olan Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu, Kıbrıs Divan Tercümanı ve diğer papazlar, kendilerine tanınan yetkileri suistimal edip, kendi cemaatleri aleyhinde, bir çıkar aracı olarak kullanacaklar ve müslim ve gayrimüslim reayanın üzerinde bir baskı unsuru teşkil edeceklerdi (Maier 1968:119-120). Bu durum, birçok sosyal karışıklıklara neden olmaktan başka, Kıbrıs'taki hukukî düzenin işleminde de kendisini hissettirecekti. gayrimüslim reaya, normalde Kilise Mahkemesi'nin yargı alanına giren bir çok meselelerin çözümü için Kadı Mahkemesi'ni tercih edeceklerdi. 1698-1726 yıllarına ait Kadı Mahkemesi sicillerine göre (Çiçek 1992: Özet), teorik olarak Kilise'nin yargı alanına giren ticaret ve aile hukukuna dair birçok davalara Kadı'nın bakmış olduğu

anlaşılmıştır. Zirâ zimmîler Kadı'nın vereceği kararın hakkaniyeti konusunda kendilerini emin hissetmekte idiler (Çiçek 1992:80). Gerek ilk çeyreğinde, yine, mahkeme kayıtlarından anlaşıldığına göre, zimmîler çeşitli konularda Müslümanlar'a karşı Kadı Mahkemesi'nde açmış oldukları davaların çoğunu kazanmışlardır (Bedevî 1971:147-148; Çiçek 1992:80). Kadı Mahkemesi'nde Müslümanlar'a karşı zimmîlerin yeminleri kabul edilmişti. Zimmîler, yine kendi aralarındaki davalarda Müslümanlar'dan şahit çağırarak neticeyi kendi lehlerine çevirebilmişlerdi (Çiçek 1992:82-83). Ayrıca, müslüman kadınlar davalarda "vekil" tutmak durumunda iken, hristiyan karşıtları, vekilsiz olarak, doğrudan Kadı Mahkemesi'nde kendi haklarını savunabiliyorlardı. Özetleyecek olursak, XVIII. ve XIX. yüzyılın ilk yarısında, arşiv kayıtlarının gösterdiği kadarıyla, gerek müslim, gerekse gayrimüslim reayanın hukukî meselelerinin çözümünde Kadı Mahkemesi en etkin adli müessese olmuştur (Çiçek 1992: Özet),

D) EĞİTİM DÜZENİ :

Bir çok sosyal konularda olduğu gibi devletin aslında eğitim konusunda da doğrudan müteşebbisliği söz konusu değildi. Bu türden hizmetleri, ta Emevîler zamanında başlamak üzere, daha sonraki devirlerde kurulmuş olan İslâm devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de, İslâm tarihinin sosyo kültürel alanında önemli bir rol oynamış olan (Yediyıldız 1986:155-156) "vakıf müessesesi" yüklenmişti. Bütün bunlarla birlikte, Osmanlı idaresi herhalde Kıbrıs'ın farklı şartlarını göz önünde bulundurarak, devletin ihtiyaç hissettiği memurların yetiştirilmesine yönelik adada kurulmuş olan bazı okullara doğrudan maddî yardım yapmıştı. Tanzimat Devri'nde Gayrimüslimler de eğitim konuları için devletten maddî yardım görmeye başlayacaklardı.

a) Müslümanlar'da :

Bütün Osmanlı müesseselerinin klasikleşme noktasına ulaştığı XVI. yüzyılda, fetihten sonra Kıbrıs'ta teşkil olunan diğer kurumlar gibi, eğitim sisteminin de, bütün imparatorluk çapında görülen uygulamaların haricinde olması elbette beklenemezdi. Fetihten hemen sonra eğitim-öğretim faaliyetlerine başlanmıştı. İlk olarak sıbyan okulları vakıf okulları ve özel okullar açılmıştı. Bu okullarda ilköğretim

yapılmakta idi. Bunlardan sonra, orta ve yüksek öğrenim için "Medreseler" ve devletin ihtiyacı olan saray, hükümet ve askerlik işlerinde istihdam edilecek personelin yetiştirilmesi için bir "*mekteb*" açılmıştı (Behçet 1967: 23; Süha 1971: 221; Gazioğlu 1994: 263). Bunlara 1862'de, bir orta öğrenim kurumu mahiyetinde fakat müfredatı Avrupaî tarzda düzenlenmiş olan ve "*ilmiye mektebi*" de denilen bir "Rüşdiye" eklenecekti (Süha 1971:224).

1571 yılından başlayarak adanın kazalarında ve bütün büyük köylerinde bir kısmı devletin desteklediği, bir kısmı da tamamen vakıf olan sıbyan okulları açılmıştı (Behçet 1967:43-52). Bu okullarda, okuma yazma, dört işlem ve basit dinî ibadet ve kuralları, "danişmend" denilen ileri sınıf medrese talebelerinin denetiminde çocuklara kazandırmaya çalışılırdı. Hocaların masraflarını halk karşılardı. Hocalar aynı zamanda köyün imamı idi. Sıbyan okullarında eğitim 4-7 yaş arasında başlar, çocuğun ailesi ne zaman isterse sona ererdi (Süha 1971:222; Gazioğlu 1994:272-273). Müfredatı vakıf yöneticileri belirlerdi. 1838'lerde müfredat biraz daha genişletilip, sistemleştirilmeye çalışılmıştır.

Camilerde namazlardan sonra isteyen herkese verilen medrese eğitiminden başka, Lefkoşa, Baf, Larnaka, Mağosa ve Lefke gibi büyük şehir ve kazalarda müstakil ve birer vakıf müessesesi olan medreseler kurulmuştu. En eskileri Lefkoşa'daki Büyük Medrese (1573) ve Küçük Medrese (1578)⁽¹⁾ idi (Behçet 1967:32-36). Kıbrıs'ta kurulan bu medreseler⁽²⁾ daha çok "orta dereceli" eğitim kurumları idi. Yüksek öğrenim için Kıbrıslı Müslümanlar İmparatorluğun diğer yerlerindeki, özellikle İstanbul, Şam, Kahire ve Kudüs'teki büyük ilim merkezlerine giderlerdi. Mersin, Adana, Anamur ve Antalya'dan da Kıbrıs'a orta öğrenim için öğrenci gelmekte idi (Özoran 1971:160). Öğretim elemanları, sıbyan okullarının bir kısmında olduğu gibi Anadolu'dan karşılanmakta, maaşları ise vakıf yolu ile, ya da

(1) Behçet'in verdiği bu kuruluş tarihleri Süha (1971:223)'de 1632 ve 1640 olarak verilmektedir.

(2) Bilindiği gibi, Osmanlı Medreseleri Fatih devrinde yedi, Kanunî devrinde de on iki dereceye ayrılmıştı (İnalçık 1973:168-169; Tekeli ve İkin 1993:15-16). Müderris olabilmek için en az Sahn-ı Semân derecesinde icazet almak gerekiyordu. Halbuki Kıbrıs'taki en yüksek dereceli medrese, Musıla-i Sahn, yâni Dahil Medreseleri'ndendi (Alasya 1977:104).

halkın bizzat yaptığı yardımlardan sağlanmakta idi. Devlet bazı sıbyan okulları hariç, medreselere Tanzimat Devri'nde yardım yapmaya başlamıştı (Gazioğlu 1994: 281). 1864'ten 1878'e kadar Osmanlı Hükümeti düzenli olarak her yıl adadaki Türk okullarına 500 kûsur Sterlin yardım yapmıştır. Bu durum 1878'de İngiliz İdaresi'nce tespit edilmiştir (Süha 1971: 224).

b) Gayrimüslimler'de :

Lüzinyan ve Venedik idareleri döneminde bir çok alanda olduğu gibi eğitim konusunda da Rumlar'ın durumunda büyük bir gerileme olmuştu. Bu dönemlerde açık okula rastlanmamıştı (Spyridakis 1964:53; Purcell 1969:196).

Osmanlı idaresi altında "millet sistemi" çerçevesinde bütün Gayrimüslimlere kendi okullarını açıp, eğitim ve öğretim yapabilmeleri için imkân tanındı. Okulların açılması, öğretmenlerin temini, onların maaşlarının karşılanması, eğitim araç ve gereçlerinin bulunması ve müfredatın belirlenmesi gibi konular tamamen Rum Kilisesi'ne bırakılmıştı. Kilise temsilcileri gerekli masrafları ada içinden ve dışından toplanan bağışlarla sağlayacak, öğretmenleri de istediği Hristiyan ülkeden getirebilecekti. Bu nenedle Rumlar'ın eğitim düzeylerinin gelişimi Başpiskoposlar'ın özel gayretlerine bağlı kalmıştı. Bu konuda en çok emeği geçenler Saray Tercümanı Hajigeorgiakis ve Başpiskoposlar'dan Phileteos (1734-59), Chrysanthos (1768-84), Kyprianos (1810-20) ve I. Makarios (1854-65) idi. Rumlar'ın kurdukları en önemli eğitim kurumları⁽¹⁾ Lefkoşa'da XVIII. yüzyılda kurulan "Yunan Edebiyatı ve Müziği Okulu" (Hill, IV, 1952:345-346; Spyridakis 1964:57). 1812'de "Hellenomouseion", ya da Halen Okulu, 1859'da bir "Kız Okulu" ve Limasol'da açılan başka bir okul idi (Purcell 1969: 196). XIX. yüzyılda ayrıca Atina'ya yüksek öğrenim için öğrenci de gönderilmişti.

Kıbrıs'ta, özellikle XIX. yüzyılda Hristiyanlığın Ortodoksluk'tan başka diğer mezheplerine mensup İtalyan, Amerikan ve Fransız misyonerleri de, Ortodoks Rum ve Ermenileri kendi dini doktrinlerine çekmeye yönelik (Tollefson 1989:2625)

(1) Bu okulların açılmasında, diğer hristiyan ülkelerden Kıbrıslı Rumlar hakkında gelen cehalet suçlamaları etkili olmuştu (Purcell 1969: 196).

misyoner okulları kurmuşlardı (Gazioğlu 1994: 287). Tabii ki, onların faaliyetleri, okumaya ve dini metinlerin yorumuna dayalı bir din anlayışından ziyade, "hurâfevârî" yerel uygulamalar, görsel dini törenler ve ikonlar geleneğine sahip olan (Tollefson 1989:2625) Ortodoks Rumlar'la⁽¹⁾ aralarında çıkan sürtüşme ve rekabetten dolayı sonuçsuz kalmıştı (Hill, IV, 1952:307). Bu çerçevede, Purcell (1969:197)'in, adanın kırsal kesimlerinde görevli Ortodoks din görevlilerinin, Osmanlı idaresi boyunca okuma-yazmasız olarak kaldıkları ve bu nedenle doğum, ölüm ve evlilik kayıtlarının nadiren yapılmış olduğu şeklindeki iddiası bütünüyle temelsiz gözükmemektedir. 1839'dan itibaren Rum okullarına doğrudan maddi yardım yapmaya başlayan Türk idaresi, Rumlar'ı adanın her yerinde başka okullar açmaya da teşvik etmekte, yurt dışına yüksek öğrenim yapmak için gitmek isteyenlere kolaylıklar göstermekte idi (Hill, IV, 1952:372-373; Gazioğlu 1994:290).

E) KÜLTÜREL DURUM :

En eski zamanlardan 1570'e kadar Kıbrıs'ta hüküm sürmüş olan milletlerin geride bırakmış olduğu miras çoğu harabe halinde bazı binalar, abideler, taşınabilir eserler (ev eşyaları v.s.), nüfus kalıntıları, gelenekler gibi şeylerden oluşmaktadır. Lüzinyanlar'ın ve Venediklilerin bıraktıkları büyük katedraller, manastır ve kaleler ve Yunanlılar'dan kalan din ve lisan mirası diğer milletlerin kültür ürünlerine göre en önemli kısmı oluşturmaktadır (Alagöz 1971:21-22; Lee 1973: 43; Alasya 1977:34-35). Nüfus açısından, Rum toplumunun bahsi geçen bir çok etnik gruplardan elementleri ihtiva etmekte olduğuna daha önce değinilmişti.

Görüldüğü gibi Türkler'den önce adada etkinliğe sahip olmuş olan milletlerden hiç birisinin müesseseleri ve bu müesseselere hayat verecek bir toplumun oluşturabileceği canlı bir sosyo-kültürel sistem ⁽²⁾ mirası söz konusu olmamıştır. Bu şartlara sahip canlı bir kültürel mirasa, Kıbrıs'ta üç yüzyıldan fazla hâkimiyet

(1) Gazioğlu (1994:287), yerli Ortodoks Rumlar ve diğer mezheplerden olanlar arasında bir sürtüşme olduğunu ve bu nedenle, 1841'de İstanbul Ortodoks Patriği'nin Rumlar'ın Kıbrıs'ta açılan misyoner okullarına gitmelerini yasaklaması üzerine Amerikan misyoner okullarının kısa sürede kapanmış olduklarını kaydetmektedir.

(2) "Canlı bir medeniyet" dendiği zaman sadece mimarî kalıntılar, ya da din ve dil değil, bütün kurumlarıyla, diniyle, diliyle ve diğer kültür unsurları ile birlikte bir bütün sistem ve bu sistemi ayakta tutup, yaşatacak bir toplum (Yediyıldız 1991:309) anlaşılmalıdır.

sürmüş olan Türkler'in sahip olabildiğini burada ifade ettiğimiz takdirde, bu bir önyargı olarak kabul edilmemelidir. Zira, bu değerlendirmenin en büyük şahidi, günümüze kadar adada, Türk-İslâm kültür ve medeniyetini, geçirilen büyük tarihi badirelere rağmen muhafaza etmiş ve etmeye gayret gösteren bir Türk toplumunun varlığını devam ettiriyor olmasıdır. Bu toplumun temsil ettiği sosyo-kültürel sistemin⁽¹⁾ temel unsurlarını oluşturan değerlerin mütecessim formları durumundaki türlü türlü vakıf müesseselerini bugün hâlâ adanın bir ço yerinde bulmak mümkündür.

1570-71'de fetihten sonra, Türkler kendi idarî, iktisadî, sosyal ve kültürel sistemlerini muhafaza edecek gerekli nüfusu Kıbrıs'a geçirmişlerdi. Bunu adanın bütününde, büyük çoğunluğu "Allah rızası" mefhumuna dayanan ve bir kısmı hiç bir din, mezhep veya millet farkı gözetmeksizin bütün ada halkının ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik (Hill, IV, 11952: 76; Metin 1959: 236; Esin 1969:29,35; Luke 1969:69; Özoran 1982:27; Gazioğlu 1994:249) olarak hayırsever Türk idarecileri ve bazı varlıklı Müslümanlar'ın kendi ceplerinden masraflarını karşıladıkları çeşitli dinî, sıhhî, beledî, ticarî ve sosyo-kültürel müesseselerin kurulması takip etmişti (Altan: 1986:2). Ayrıca Lüzinyanlar'a ait katedraller camiye dönüştürülüp, çeşitli zamanlarda restore edilmekle hem halkın dinî ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmış, hem de bu kıymetli mimari eserler günümüze kadar muhafaza edilmişti (Alagöz 1971:22).

Ada çapında Türkler tarafından inşa edilmiş olan ve Osmanlı mimarisinin bir çok önemli özelliklerini taşıyan (Uluçam 1993: 173-174) eserlerden başlıcaları olarak; Lefkoşa'da Arap Ahmed Paşa (XVII. yüzyıl) ve Bayraktar Camileri (XVIII. yüzyıl), Mevlevi Tekkesi (XVII. yüzyıl), Büyük Han ve Kumarcılar Hanı, ya da eski ismi ile Hımarcılar ve Kemancılar Hanı (XVI. yüzyıl) ve Sultan Mahmud Kütüphanesi (XIX. yüzyıl), Larnaka'da Larnaka Kalesi ve Halâ Sultan (Ümmü Haram) Tekkesi (XVII. yüzyıl), Ebu Bekir Paşa Su Kemerisi (XVIII. yüzyıl), Bafta Baf Kalesi, Mağosa'da Cafer Paşa Çeşmesi (XVI.yüzyıl) ve Kutup Osman Tekkesi (XVII. yüzyıl) sayılabilir (Kunter 1956:4-5; Esin 1969, 1971; Purcell 1969:184; Alagöz 1971:22; Özran 1971; Altan 1986; Gazioğlu 1994:242-260, 395-425).

(1) İnalcık (1971:XIII) bu kültür sistemini "yalnız bir halk kültürü değil, imparatorluk düzeyinde gelişmiş yüksek bir kültür" olarak nitelendirmektedir.

Bugün yapılmış olan araştırmalar, (Erdentuğ 1971; Eren 1971), 1878'te Kıbrıs'ın İngilizler'e hukuken devredilmesi, 1914'te İngiltere'nin tek taraflı olarak adayı ilhakı ve 1923'te Lozan Konferansı'nda Türk Hükümeti'nin İngiltere'nin Kıbrıs'ı ilhakını tanımasından sonra⁽¹⁾, 1954 - 55'lere kadar olan dönemde, kendi kültürel varlıklarını ve benliklerini yine kendi gayretleri ile, Rum ve İngiliz baskısına karşı korumak durumunda kalmış olan Kıbrıs Türkleri'nin belli ölçüde kültürel dejenerasyona rağmen (İnalcık 1971: XIII) ana hatlarıyla gelenek görenek, inanç ve dil özellikleri itibariyle 1572'de Anadolu'nun neresinden getirilmişlerse, o bölgenin yerel kültürel karakterini muhafaza ettiklerini ortaya koymuştur.

Osmanlılar, Kıbrıs'ta kendi sosyo-kültürel sistemlerini yaşatacak bir topluluk oluşturlarken adadaki diğer gayrimüslim çemaatleri için de aynı iş için gerekli imkanları tanımışlardı. Osmanlı "millet sistemi", Gayrimüslimler'e kendi kültürlerini ve benliklerini muhafaza edebilmeleri için çok geniş ayrıcalıklar içermekte idi (Sonyel 1988:38). Meselâ, Türkçe ile birlikte Rumca da resmî dil olarak kabul edilmiş (Gazioğlu 1994:388), merkezî ve yerel hükümetle yazışmalar da rahatlıkla Rumca kullanılmış ve bu iş için İstanbul ve Lefkoşa'da toplanan Divanlar'da Rumlar'dan seçilen Divan Tercümanları (Dragoman) bulundurulmuştur. Üç yüzyıl gibi uzun bir dönemde yabancı bir idare altında, bir toplumun kendi benliğini muhafaza edebilmesinde bir çok ayrıcalıklarla birlikte böyle bir ayrıcalığın da tanınmış olmasının önemi inkâr edilemez.⁽²⁾

1620'lere kadar Osmanlı yönetimi adada Katolikler'e pek sıcak bakmamışken, bu tarihten sonra bir çok Katolik tarikatları, Paris Kapusin Cemiyeti, Cezvitler ve

(1) Özoran (1971): 159-160), buna rağmen "Kıbrıs Türkleri'nin bundan sonraki dönemde kendilerini Türkiye nüfusunun bir kısmı saymakta devam ettiklerini, hatta, ilhakın Türkiye tarafından tanınmasından sonra da Anavatan'dan ayrılmakta direndikleri..." ni belirtmektedir. Yâni, Kıbrıs Türkleri, bundan sonra kendi benliklerini kendi çabaları ile muhafazaya çalışmak zorunda kalacaklardı. Bu mücadelede ister istemez bazı yaralar alınmış olduğunu, bugün işin şuurunda her Kıbrıslı Türk'ün ifade edeceğinde şüphe yoktur.

(2) Yakın zamanlarda Balkanlar'da müslüman -Türk unsuruna karşı din, dil ve isimlerini değiştirmeleri yolunda yapılan baskı ve zulümler daha herkeni hafızalarında canlılığını muhafaza etmektedir. Bu noktadan Osmanlı "millet sistemi"nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki azınlıklara tanıdığı ayrıcalıklara bakılırsa, ehemmiyetinin daha iyi anlaşılacağı açıktır.

Fransiskan tarikatları gibi, Kıbrıs'ta çeşitli köy ve kazalarda kendi kilise ve manastırlarına sahip olabilecekler ve rahatlıkla dinî faaliyetlerini yapabileceklerdi (Hill, IV, 1952: 381; Purcell 1969: 172; Uzunçarşılı, III, II. Kısım, 1988: 119). Adadaki her türlü gayrimüslim unsurlar, Osmanlı idaresinden değil, kendi aralarındaki sürtüşmeler ve birbirlerine, Ortodoks Rumlar'ın Ermeniler'e ve Marunîler'e⁽¹⁾ yaptığı gibi, baskı uygulamalarından olumsuz yönde etkileneceklerdi (Hill, IV, 1952: 381; Purcell 1969: 172-173).

Kıbrıs'ta Osmanlı döneminde, Hristiyan tarikatlardan başka bazı Müslüman tarikatları da faaliyet göstermekte idi. Günümüzde de, adada dar bir çevrede de olsa etkinliğini devam ettirmekte olup, Osmanlı Devleti'nin de desteklemiş olduğu Nakşibendîlik (Özoran 1971: 160; Gazioğlu 1994: 406) ten başka Mevlevîlik⁽²⁾ (Luke 1957:144-145) ve Celvetîlik⁽³⁾ tarikatları Kıbrıs'ta en çok etkinliğe sahip olmuş olanlardı. 1878'de adanın İngiltere'ye devrinden sonra, 1950'lere kadar İngiliz idaresinin gösterdiği müsamaha ile (Gazioğlu 1994:409) Lefkoşa ve diğer kazalarda, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş devirlerinde de sınır boylarında Türk - İslâm kültür sisteminin yayılması ve kökleştirilmesinde önemli tarihi fonksiyonları olmuş⁽⁴⁾ ve birer kültür merkezleri durumundaki (Özoran 1971:160), tekke ve zaviye gibi, vakıf müesseselerinde⁽⁵⁾ faaliyetlerine devam edebilmiş olan bu Türk tarikatlarının⁽⁶⁾ Rum ve İngilizler'in her türlü idarî ve kültürel baskılarına

(1) Marunîler, Rum Ortodoks Kilisesi'nin baskısından 1845' te Fransız Konsolosu'nun Osmanlı Hükümeti nezdinde yaptığı girişimler sayesinde kurtulabilmişler, elde ettikleri bir fermanla, o tarihten sonra Lünban Marunî Başpiskoposluğu'na bağlanabilme hakkını elde etmişlerdi (Hill, IV, 1952:382-383).

(2) Mevlevî tarikatına mensup olduğu kaydedilen Lala Mustafa Paşa (Esin 1965:11; Özoran 1971:160) nın bu mistik düzenin Kıbrıs'ta yerleşmesinde önemli rolü olmuştu.

(3) Bu tarikat, 1690 yılında, kendi çevresindekilerin etkisi ile, Sultan IV. Mehmed'in hocası Saray'ın vâizi ve imamı iken Kıbrıs'ın Mağosa kazasına rügün edilmiş olan Osman Fadullah Efendi tarafından adada faaliyete geçirilmişti. 1691'de Mağosa'da ölen Fadullah Efendi Celvetî tarikatında "Kutup" ünvanını kazanmış olmasından kendisine Kutup Osman da denmektedir (Özoran 1971:161; Gazioğlu 1994:407).

(4) Bu konuda bkz. Barkan (1949-50), Ocak (1978) ve Yediyıldız (1986).

(5) "Vakıfların Kıbrıs Türkleri'nin varolma mücadelesinde oynamış olduğu rol için" bkz. Barış (1990).

(6) Bu tarikatların Osmanlı döneminde gösterdikleri faaliyetler, Müslümanlar'dan başka Hristiyanlar'ın da ilgisini çekmekte idi. Meselâ, Nakşibendîler'e ait olan Kırklar Tekkesi her iki dine de mensup inananlarca kutsal bir yer olarak ziyaret edilmekte idi (Gazioğlu 1994:406)

karşı Kıbrıslı Türkler'in benliklerini koruma mücadelesinde sağlamış olduğu moral gücünün önemi inkâr edilemez.

Edebî alanda Türkler döneminde de pek bir varlık gösteremeyen Rumlar'dan bazı sanatçılar kilise duvarı süslemeciliğinde temayüz etmişlerdi (Purcell 1969: 185). Hilarion Kigula, Silvester, Phileteos, Chrysanthos, Kyprianos, I. Marios gibi Başpiskoposlar ve Dragoman Hajigeorgiakis kültürel konulara ilgi göstermişler cemaatlerinin kültürel gelişimlerine çeşitli şekillerde katkıda bulunmaya çalışmışlardı.

Kıbrıslı Türkler'den özellikle XIX. yüzyılda, imparatorluk çapında isim yapmış Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa (1813-1871) ve Mehmed Kamil Paşa (1832-1913) gibi önemli devlet adamlarından başka Sultan II. Mahmud'un kendisine "Reissü's-şu'ara" ünvanını verdiği şair ve din adamı Hasan Hilmi Efendi (1782-1847), halk şairi Aşık Kenzi (1795-1839) ve hem şair, hem de hicivci Kaytazzade Mehmed Nazım (1857-1924) gibi, Tanzimat Edebiyatı'nın en önemli temsilcilerinden olan Ziya Paşa, Namık Kemâl ve Recaizade Ekrem ile yakın ilişkiler kurmuş seçkin edebiyatçılar da çıkmıştı (Özoran 1971:162; Gazioğlu 1994:437-440). Kıbrıs'ta bulunmuş olan Ziya Paşa (1862) ve Namık Kemal (1873) temsil ettikleri Tanzimat Edebiyatı'nı ve çeşitli fikirlerini de adaya taşımışlar (Tansel 1978:876) ve Kıbrıslı gençlere özel ders ve konferanslar vererek onları İmparatorluk genelinde hâkim olan yeni siyasî ve edebî hareketlerden haberdar etmeye çalışmışlardı(Özoran 1971:163).

SONUÇ :

Bu çalışma ile zaman ve imkan sınırları dahilinde günümüze kadar konu ile ilgili olarak ortaya konulmuş eski ve yeni kitap doktora tezi ve makale düzeyindeki çalışmalar ve yayınlanmış arşiv malzemelerinden faydalanılarak Kıbrıs tarihinin Osmanlı dönemi çeşitli yönlerden, tarih disiplininin ölçüleri ve kriterlerine göre bir değerlendirmeye tâbi tutulup, ana meselelerinin altı çizilerek, bunların üzerinde birtakım tahlil denemelerinde bulunulmaya çalışılmıştır. Yine bu çalışmada, Türk dönemi Kıbrıs tarihinin bazı noktalarına, (Kıbrıs'ın donanma varlığı ve adadaki hristiyan ve Müslüman tarikatların durumları gibi) ayrı olarak ilk defa değinilmiştir. Bu çalışmada ayrıca, ele alınmaya çalışılan birçok konu da, sebep-sonuç ilişkisi noktasından daha anlamlı ve açık seçik olarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Yerli ve yabancı araştırmacıların çalışmaları üzerinde yapılan incelemelerden elde edilen en önemli sonuçlardan bazıları şunlardır: İlk önce, Osmanlı dönemi Kıbrıs tarihinin materyalleri olarak zengin Osmanlı arşivlerinden, özellikle son zamanlar hariç, yeterince istifade edilememiştir. Bunun yerine, adada bulunmuş olan "çağdaş Batılı seyyah ve konsolosların" çoğunlukla Türkler, bazen de Ortodoks Rumlar'a karşı gayet "önyargılı" bir şekilde yazmış oldukları müşahedeleri ve bıraktıkları notlar esas alınmıştır⁽¹⁾. Bu da, tabii ki, olayları daha anlaşılabilir bir hale getirmekten ve bugün adada yaşayan Türk ve Rum toplumlarının birbirlerine karşı düşmanca hisselerini tahrik etmekten başka bir işe yaramamıştır.

1570-71 sonrası Kıbrıs tarihi üzerinde yapılmış olan yerli ve yabancı araştırmacıların çalışmaları hakkında bir önemli nokta da şudur: Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllar ada tarihinin meseleleri ele alınırken, İmparatorluk ve Akdeniz dünyasında aynı dönemlerde cereyan etmekte olan gelişmeler gerektiği gibi ele alınıp, bunların Kıbrıs'ta ne gibi etkiler üzerinde yeterince durulmamıştır. Bu

(1) Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyılda adadaki gayrimüslim reayanın içinde bulundukları şartların bu çağdaş Batılı kaynaklarda (Bkz. Cobham 1908) ileri sürüldüğü gibi olumsuz olmadığını son yıllarda yapılan ilmi orijinal çalışmalar ortaya koymuştur (Çiçek 1992:213).

nedenle mevcut yerli ve yabancı araştırmacıların çalışmalarının, Faroqhi(1984:12)'nin de isabetle işaret ettiği gibi, çalışılan konu hakkında "sınırlı" bir değere sahip kılmaktadır. Hill(1952), Maier (1968) ve Purcell (1969) gibi Kıbrıs tarihi üzerinde en hacimli ve büyük emek ürünü olan çalışmalar ortaya koyarak söz sahibi olmuş Batılı tarihçiler, Kıbrıs'ta uygulanan Osmanlı idari sistemini ve kanunlarını çalışmalarında yer yer takdir etmekle birlikte, XVII ve XVIII. yüzyıllarda devletin merkezi otoritesinin çeşitli nedenlerle zayıflamasına paralel olarak adada ortaya çıkan bazı "ağalar" ve suistimalci vâlilerin baskıcı uygulamalarına bakıp, kendi kendilerini de tezada düşürecek şekilde, adadaki üç yüzyıllık Osmanlı idaresini bir "despotizm" rejimi olarak tasvir etmeye çalışmışlardır.

Yabancı çalışmalarda genel tavır bu şekil üzere iken, bazı Kıbrıslı Türk araştırmacılar da (köken itibariyle tarihçi olmadıklarına dikkat edilmelidir), tarihi gelişmeler hakkında, özellikle, XVII. yüzyıldan XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar, Osmanlı idaresinin çeşitli politikaları gereği olarak bağışlamış olduğu oldukça bol imtiyazlar sayesinde Rum Ortodoks Kilisesi ve onun temsilcilerinin adada devamlı artan bir nüfuza sahip olmuş olmaları konusunda bir kritik yapmak yerine, 1930'lardan 1974'lere kadar Rumlar'ın Türkler'e uyguladıkları her türlü zulme karşı "Biz size böyle mi yapmıştık?" dercesine, çalışmalarında, bu konuyu ve aynı dönemlerde Avrupa'da Protestanlar'a, Kalvinistler'e ve başkalarına mezhep ayrılığından dolayı yapılmış olan katliamları her defasında hatırlatma gayretini ön plana almayı tercih etmişlerdi. İşte Kıbrıs tarihinin bu gibi bir çok meselerinin, bol miktarda mevcut olan arşiv belgelerine dayalı yapılacak orjinal çalışmaların ışığında çözüme kavuşturabileceği, sanırım bu elimizdeki çalışmadan da bir parça anlaşılabilir. bir olgudur.

1570-71'de adanın Türkler tarafından fethi ve orada, eski feodal rejimin kaldırılıp özgürlükçü bir yapıya sahip Türk - İslâm idarî, iktisadî ve sosyo-kültürel sisteminin kurulması Kıbrıs tarihini bütün yönleri ile derinden etkilemiştir. İlk başta, adada, bugüne kadar varlığını sürdürebilecek olan bir Türk toplumu oluşturulmuştu. Geleneksel Osmanlı "millet sistemi"nin tatbiki ile, adanın sosyo-politik, iktisadî ve kültürel yapısında bir "ikilik" meydana gelmişti. Bu durum, üç yüzyıllık Osmanlı dönemi boyunca Kıbrıs'taki bütün farklı etnik ve dinî unsurların kendi kimliklerini muhafaza edebilmeleri için müsait bir zemin sağlayacaktı. Toplumlar arasında

karşılıklı evlilik yapma derecesinde bir yakınlık oluşmamış olmakla birlikte, devamlı bir çatışma ortamı da söz konusu değildi. Ekonomik ve sosyal hayatın bir çok safhalarında Müslümanlar ve Gayrimüslimler ortaklaşa teşebbüslerde bulunmakta idiler. Söz konusu toplumlar arası bir uyumun temin edilmesinde, gerek Türkler'in adada uygulamış oldukları adli sistemin kendisi, gerekse yetkili mercilerin (kadılar) vazifelerini hakkıyla yerine getirmeye çalışmalarının çok büyük etkisi olmuştur. Bu nedenle "Kadı Mahkemesi" müslim ve gayrimüslim reayanın hukukî meselerinin çözümünde en etkin adli organ olmuştur. XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ilk yarısının sonlarına kadar olan dönemde, zimmîler teorik olarak Kilise Mahkemesi'nin adlî alanına giren aile hukukuna dair davalarını bile Kadı Mahkemesi'ne getirmişlerdi. Üstelik, müslüman iş ortaklarına veya komşularına karşı açmış oldukları, çok az da olsa, ticarî konulardaki davaların çoğunu kazanmışlardı. Çıkacak kararın hakkaniyetinden kendilerini emin hissetmekte idiler.

Adlî sistemden başka, reaya daima İstanbul'daki merkezî idarenin, kendi iktisadî refahlarını da temin etmek hususunda samimiyetine güveniyorlardı. Özellikle tarım sektöründe, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda meydana gelen kuraklık, kıtlık, çekirge istilâları, veba salgınları ve depremler gibi umumî musibetler gerek Kıbrıslı reaya gerekse Osmanlı idaresi için çok sıkıntılı krizlere neden olmuştur. Fakat, Osmanlı Devleti'nin iktisadî hayatının tarıma dayalı olduğunun şuurunda olan zamanın Türk idarecileri halkın sıkıntılarını gidermek, şartlarını hafifletmek için samimi çabalarını esirgememişlerdi. Hatta, halkın sıkıntılarını, kendilerine tanınan yetkileri kötüye kullanarak arttırmış olan Türk vâlilerinden, gerekli teftişlerden sonra, bazıları görevlerinden azledilip, bazıları da idam edilmişlerdi. Zirâ, halkın refahı kısaca devletin bekası demektir.

XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren daha çok Rum Ortodoks Kilisesi temsilcileri ve Saray Tercümanı'nın haksızlık ve baskılarına maruz kalıp, adayı terketmek derecesine gelmiş olan zimmîlerin bilhassa, durumlarında XIX. yüzyılda bir gelişme görülmüştü. Nüfusları arttıktan başka Türkler döneminde Osmanlı imtiyazat müessesesinin de büyük etkisi ile bir hayli canlılık kazanmış olan, adanın iç ve dış ticaretinde, genellikle üretici kesimi oluşturan Müslümanlar'a göre daha etkin bir rol oynamış ve adanın en zengin kesimi olmuşlardı.

Kıbrıs tarihi Osmanlı döneminin bütün şartları göz önünde bulundurulacak olursa, ada halkının, çağdaş Akdeniz ülkelerinde yaşayan insanlardan daha aşağı yaşam standartlarına sahip olmadıkları ve Kıbrıs'ın, Osmanlı İmparatorluğu'nun en iyi idare edilmiş olan eyaletlerinden biri olduğu rahatlıkla söylenebilir. 1878 yılında adanın İngiltere'ye devredilmesi ile Kıbrıs'taki üç yüzyıllık Türk idaresi sona ermişti. Bundan sonraki dönemde, Türkler'in geride bırakmış oldukları mirası adada yaşamaya devam edecekti. İngilizler tarafından da belli bir dereceye kadar adepde edilecek olan Türk idari sisteminden başka Türk müesseseleri ve toplumu da ülke hayatının bölünmez bir parçası olacaktı.

KAYNAKÇA

I. BASILI KAYNAKLAR

AHMED VASIF EFENDİ

1978

*Mehâsinü'l - Âsâr ve
Hâkaikü'l - Ahbâr (Haz. Mücteba
İlgüler), İstanbul.*

ALTAN, M. Haşim

1986

*Belgelerle Kıbrıs Vakıflar Tarihi, I-II.
Kıbrıs: Kıbrıs Vakıflar İdaresi
Yayınları.*

ANDERSON, M.S.(Ed).

1970

*The Great Powers and The Near
East, London.*

ARBEL, Benjamin ve G.Veinstein

1986

*"La Fiscalite Veneto-Chypriote Au
Miroir De La Legislation
Ottomane: Le Qanunname de 1572."
Turcica, XVIII, 7-51.*

COBHAM, C.D.

1908

*Excerpta Cypria: Materials for a
History of Cyprus, Cambridge.*

DIXON, W.H.Hepworth

1879

British Cyprus, London.

ERİM, Nihat

1953

*Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih
Metinleri, I, (Osmanlı İmparatorluğu
Andlaşmaları). Ankara:TTK
Basımevi.*

GRAZIANI, A.A.

1687

The History of the War of Cyprus,
London.

HAMMER

1330

Devlet-i Osmaniye Tarihi, I-X(Müt.
Mehmed Ata), İstanbul.

Hırzû'l - Müluk

1988

(Yay. Yaşar Yücel). *Osmanlı Devlet
Teşkilatına Dair Kaynaklar,*
Ankara: TTK Basımevi.

İBRAHİM PEÇEVİ

1283

Tarih-i Peçevî, I-II İstanbul.

KÂTİP ÇELEBİ

1980

Tuhfetü'l - Kibâr fi Esfârî'l - Bihâr,
I-II,(Haz. Orhan Şaik Gökyay).
İstanbul:Tercüman Yayınları.

KEMAL, Namık

1303

Ta'kib, İstanbul.

Kıbrıs Mes'elesi

1335

(Bâb-ı Âlî Hariciye Vekaleti),
İstanbul.

LANG, Hamilton

1878

*Cyprus: Its History, Its Present
Resources and Future Prospects,*
London.

LÜTFÎ PAŞA

1326

Âsafnâme, İstanbul.

MERT, Özcan

1974

Şerifi'nin "Fetih-Name-i Kıbrıs'ı,
Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 4-5'ten
ayrı basım. İstanbul: Edebiyat
Fakültesi Matbaası.

Muahedat Mecmuası I-V

1877-1880

(Haz.Mahmud Mesut Paşa), İstanbul.

MUSTAFA NURİ PAŞA

1327

Netâyicü'l - Vukûat, I-II, İstanbul.

Mühimme Defteri, no 90

1993

(Haz.Heyet). İstanbul: Türk Dünyası
Araştırma Vakfı.

PİRİ MEHMET

1989

Arif

Fethiye-yi Cezire-yi Kıbrıs, (Haz.
Dede: Translitere eden Harid
Fedai), Lefkoşa.

RAŞİD MEHMED EFENDİ

1282

Raşid Tarihi, II-III, İstanbul.

REFİK, Ahmed

1926

"Kıbrıs ve Tunus Seferlerine Aid
Resmi Vesikalar." *DEFM*, V, 29-95.

1930

Anadolu'da Türk Aşiretleri, İstanbul.

SAFFET

1327

"(Sınğın Donanma) Harbi Üzerine
Vesikalar." *DEFM*, II, 7-12, 558-562.

1329

"Kıbrıs Fethi Üzerine Vesikalar."

TOEM, IV, 19-24, 1177-1193.

SAHİLLİOĞLU, Halil

1967

Malî

"Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk

Yılı Bütçesi." *Belgeler*,

IV,7-8,1-34.

SELÂNİKÎ MUSTAFA EFENDİ

1989

Târih-i Selânikî (971-1003 / 1567-

1595), (Haz. Mehmet İşpirli),

İstanbul.

SOLAKZÂDE MEHMED HEMDEMÎ EFENDİ

1297

Târih-i Solâkzade, İstanbul.

SONYEL, S. Ramadan

1991

Settlers and Refugees in Cyprus.

London: Cyprus Turkish Association.

UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı

1926-1993

"Kıbrıs Fethi ile Lepant (İnebahtı)

Muharebesi sırasında Türk

Devletiyle Venedik ve Müttefiklerine

Dair Bazı Hazinei Evrak Kayıtları."

Türkiyat Mecmuası, III, 257-292.

II. ARAŞTIRMALAR

AHMAD, Feroz

1984

"The Late Ottoman Empire." M.KENT

(Ed.) *The Great Powers and the End**of the Ottoman Empire*, London: 5-

30.

AKDAĞ, Mustafa
1971

Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, I-II, Ankara. (A.Ü. Dil ve Tarih Coğ. Fak. Yayınları, No:1131).

ALASTOS, D.
1976

Cyprus in History, London.

ALASYA, H.Fikret
1969

The Privileges Granted to the Orthodox Archbishopric of Cyprus by the Ottoman empire - Trainging Affairs in Cyprus. Ankara: Ayyıldız Matbaası A.Ş.

1971

"Osmanlı Hükümeti Tarafından Ortodoks Kilisesine Verilen İmtiyazlar." *MBKTK. Ankara: 131- 133.*

1977

Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri, 2. bs., Ankara.

1988

Tarihte Kıbrıs, Lefkoşa.

ALAGÖZ, Arif
1971

"Kıbrıs Tarihine Coğrafi Giriş." *MBKTK. Ankara: 13-31.*

ARMAĞAN, Servet
1992

İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler, Ankara. (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: No:274).

ATEŞ, İbrahim
1990

"Vakfiyetlerde Yer Alan İslami ve
İnsani Düşünceler." *VHTK*.
Ankara:305-308.

BARİŞ, Ayer
1990

"Kıbrıs Türk Halkının Varolma
Mücadelerinde Vakıfların Yeri ve
Önemi." *VHTK*. Ankara.

BARKAN, Ö.Lütfi
1949-50

"Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu
Olarak Sürgünler." *İktisat Fakültesi
Mecmuası*, II, 54-564.

1952

"Tarihi Demografi Araştırmaları ve
Osmanlı Tarihi." *Türkiyat Mecmuası*,
X,1-27.

BEDEVİ, Vergi
1962

*Kıbrıs'ın Tarih Boyunca Anadolu ile
İlgisi*, Lefkoşa.

1966

Kıbrıs Tarihi, Lefkoşa.

1971

"Kıbrıs Şer'i Mahkeme Sicilleri
Üzerine Araştırmalar." *MBKTK*.
Ankara:139-156.

BEHÇET, Hasan
1969

Kıbrıs Maarif Tarihi, 1571-1968,
Lefkoşa.

BERK, Bekir

1962

Patrikhane ve Kıbrıs. İstanbul:
Sıralar Matbaası.

BERKES, Niyazi

1942

"Namık Kemal'in Fikri Tekamülü."
Namık Kemal hakkında. İstanbul:
219-247. (A.Ü. Dil ve Tarih Coğ. Fak.
Yayınları, No:2).

BORAK, Sadi

1966

"Kıbrıslı Rumları Nasıl Koruduk."
Tarih Mecmuası, X-XI, 52-53.

BORAN, Behice

1942

"Namık Kemal'in Sosyal Fikirleri."
Namık Kemal Hakkında.
İstanbul:251-277. (A.Ü. Dil ve Tarih
Coğ. Fak. Yayınları, No:2).

BOSTAN, İdris

1992

Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVIII.
Yüzyılda Tersâne-i Âmire. Ankara:
Türk Tarih Kurumu Basımevi.

BRAUD, B. ve B.LEWIS (Eds.)

1982

Christians and Jews in the Ottoman
Empire - the Functioning of a Plural
Society, I, New York.

BRAUDEL, Fernand

1973

The Mediterranean and the World in
the Age of Philip II (Trans. Sian
Reynold), New York.

BRUMMETT, Palmira

1989

"Foreign Policy, Naval Strategy and the Defence of the Ottoman Empire in the Sixteenth Century." *The International History Review*, XI,4,613-627.

ÇAY, Abdulhaluk

1992

"Şark Meselesi veya Emperyalistlerin Türk Politikası." *Türk Kültürü*, 350, 324- 334.

1992 a

"Lefkoşa Kadı Sicilleri." *Tarih ve Toplum*, LXLVIII, 126-127.

DANIŞMEND, İ.H.

1971

İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, II, İstanbul.

DARKOT, Besim

1955

"Kıbrıs" *İA*, VI, 672-676.
İstanbul: Maarif Basımevi.

DİZDAR, M.Kemal

1971

"Kıbrıs Evkafı" *BMKTK*.
Ankara: 195-205.

DOĞAN, Cahit

1980

"Kapitülasyonların Siyasî ve İktisadî Sebepleri." *Türk Dünyası Araştırmaları*, II, 7, 127-166.

ERCAN, Yavuz

1986

"Devşirme Sorunu, Devşirmenin Anadolu ve Balkanlardaki Türkleşme İslamlaşmaya Etkisi." *Belleken*, L, 679-722.

- 1991 "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler'in Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sonuçlar." *Belleten*, LV, 213,371-391.
- ERDENTUĞ, Nermin
1971 "Kıbrıs ve Türkiye Türk Toplumlarının Kültür Birliği" *MBKTK*. Ankara:113-129.
- ERDOĞRU, M.Akif
1993 "Kıbrıs'ın Türkler Tarafında Fethi ve İlk İskan Teşebbüsü (1570 - 1571)." *KDBUS*. Ankara: YÖK Basımevi, 45-56.
- ERSOY, Hülya
1989 "Kıbrıs Sorunu (1571-1960) ve 1960 Çözümü." (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Gazi Üniversitesi.
- ESİN, Emel
1965 *Aspects of Turkish Civilisation in Cyprus*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- 1971 "Kıbrıs Tarihi ile ilgili Onaltıncı Yüzyılda Yapılmış Bir Kaç Türk Kitap Resmi." *MBKTK*. Ankara:299-310.

FAROQHI, Suraiya
1984

*Towns and Townsman of Anatolia-
Trade, Crafts and Food Production in
an Urban Setting, 1520-1650.*
Cambridge:Cambridge University
Press.

FAROOQHI, N.R.
1984

"Moguls, Ottomans and
Pilgrims:Protecting the Routes to
Mecca in the Sixteenth an
Seventeenth Centuries." *The
International History Review*, X,2,
198-220.

GAZİOĞLU, Ahmet C.
1986

Kıbrıs Sorunu ve Bağımsızlık.
Lefkoşa: Cyrep Yayınları.

1993

"Kıbrıs'ta Türk Yönetiminin
Hoşgörülü Davranışı ve Hristiyan
Toplumlara Tanınan Haklar."
KDBUS. Ankara:215-229.

1994

Kıbrıs'ta Türkler. Lefkoşa: Cyrep.

GIBB,H.A.R. ve H.BOWEN
1957

Islamic Society and the West, I,
Oxford.

GÖKOĞLU, C.
1964

Kıbrıs Tarihinin Ana Hatları, İzmir.

GÖYÜNÇ, Nejat
1971

"Türk Hizmetine Giren Bazı Kıbrıs
Müdafiləri." *MBKTK*.
Ankara:105-107.

GUNNIS, Rupert
1936

*Historic Cyprus, A Guide to Its
Towns and Villages, Monasteries
and Castles.* London: Methuen.

GÜREL, S.Şükrü
1985

*Kıbrıs Tarihi, Kolonyalizm, Ulusçuluk
ve Uluslararası Politika, I-II.* İstanbul:
Kaynak Yayınları.

GÜRSOY, Cevat
1971

"Coğrafya Bakımından Kıbrıs ve
Türkiye." *MBKTK*. Ankara: 41-48.

HACKETT, J.A.
1972

A History of the Orthodox Church,
2nd edition, New York.

HALAÇOĞLU, Yusuf
1991

*XIV. - XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda
Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı.*
Ankara: Türk Tarih Kurumu
Basımevi.

1991 a

*XVIII. Yüzyılda Osmanlı
İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve
Aşiretlerin Yerleştirilmesi, 2. bs.*
Ankara: Türk Tarih Kurumu
Basımevi.

HESS, Andrew
1972

"The Battle of Lepanto and Its Place
in Mediterranean History." *Past and
Present*, LVII, 53-73.

HILL, George H.
1952

A History of Cyprus, I - IV.
Cambridge: Cambridge University
Press.

IMBER, Colin
1980

"The Navy of Suleiman the
Magnificent." *Archivum
Ottomanicum*, VI, 211-282.

ISSAWI, Charles (Ed.)
1966

*The Economic History of the Middle
East 1800-1914*. Chicago and
London: The University of Chicago
Press.

ITZKOWITZ, Norman
1962

"Eighteenth Century Ottoman
Realities." *SI*, XVI, 73-94.

1989

*Osmanlı İmparatorluğu ve İslami
Gelenek* (Çev. İsmet Özel).
İstanbul:Çıdam Yayınları.

İNAL , M.K.

*Osmanlı Devrinde Son
Sadrazamlar*, I, İstanbul.

İNALCIK, Halil

- 1954 "The Ottoman Method of Conquest ." *SI*, II, 103-129.
- 1964 "Kıbrıs Fethinin Tarihi Manası." *KT*. Ankara:21-26.
- 1964 a. "Kıbrıs'ta Türk İdaresi Altında Nüfus." *Kıbrıs ve Türkler (Der.Cevat Gürsoy)*. Ankara:27-58.
- 1964 b. "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri." *Belleten*, XXIII, 109-112, 623-649.
- 1965 "Adâletnâmeler" *Belgeler*, II, 3-4, 49-145.
- 1969 *The Ottoman Policy and Administration in Cyprus After the Conquest*. Ankara : Ayyıldız Matbaası.
- 1970 "The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy." M.A. Cook (Ed.), *Studies in the Economic History of the Middle East*. London: Oxford University Press, 207-218.
- 1971 "Önsöz" *MBKTK*. Ankara: IX-XIII.
- 1973 *The Ottoman Empire-The Clasical Age; 1300-1600*, New York.

- 1978 "İmtiyazat", *El2* , III. Leiden: 1178-1189.
- 1988 "Osmanlı Devletinin Kuruluşu" /T. İstanbul: II. Kısım,IV. Bölüm III. Kısım, I-IV. Bölümler.
- JENNINGS, Ronald
- 1986 "The Population, Taxation and Wealth in the Cities and Villages of Cyprus According to the Detailed Population Survey (Defter-i Mufasssal of 1572)." *JTS*, X, 175-189.
- 1987 "Black Slaves and Free Blacks in Ottoman Cyprus, 1590-1640." *JESHO*, XXX, 3,286-302.
- 1988 "The Locust Problem in Cyprus." *BSOAS*, LI, 2,279-313.
- 1989 "Village Agriculture in Cyprus." V. *Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler (İstanbul 21-25 Ağustos 1989)* İstanbul : 464-476.
- 1993 "Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus, 1580-1640." *SI*, 155-167.
- KARAL, E.Z.
- 1943 *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı*, Ankara.

KIBRIS SEFERİ(1570-1571)

1971

(Haz. Genel Kurmay Harp Tarihi
Başkanlığı), Ankara.

KONUKCU, ENVER

1993

"Lois de Mas-Latrie'nin Kıbrıs
Notları (1878)" *KDBUS*. Ankara: YÖK
Basımevi. 85-88.

KOUMOLIDES, J.

1974

*Cyprus and the War of Greek
Independence 1821-1829*, London.

KUNTER, H.Baki

1956

"Türk Vakıflarının Milliyetçilik
Cephesi." *VD*, III, 1-11.

KURAT, Y. Tekin

1962

"1877-78 Osmanlı Rus Harbinin
Sebepleri." *Bellekten*, XXVI, 37-567-
592.

1968

*Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği
1878-1880*. Ankara: AÜDTCF
Yayınları.

KURAT, A.Nimet

1993

*Rusya Tarihi, Başlangıcından 1917'e
Kadar*, 3. bs. Ankara: Türk Tarih
Kurumu Basımevi.

KÜÇÜK, Cevdet

1993

"Orta Doğu'da Büyük Devletlerin
Nüfuz Mücadeleleri ve Ermeniler."
KDBUS. Ankara: YÖK
Basımevi, 79-84.

LAMMENS, L.

1960

"Muaviya" /A, VIII, 438-444.

LEE, Micheal and Hanka

1973

Island: Cyprus, Melbourne.

LEWIS, Bernard

1988

"Eyyübler ve Memluk Saltanatı." /T.
İstanbul: II. Bölüm.

1991

Modern Türkiye'nin Doğuşu (Çev.
Metin Kıratlı), Ankara: Türk Tarih
Kurumu basımevi.

LUKE, Harry

1957

*Cyprus-A Potrait And an
Appreciation*, London.

1969

*Cyprus Under The Turks (1571-
1878)*. London:Hurst.

MAIER, I.Georg

1968

*Cyprus From Earliest Time to the
Present Day* (Trans. from the
German by Peter George). London:
Elek Books Ltd.

MC.NEIL, William

1985

Dünya Tarihi (Çev. Alaeddin Şenel),
Ankara.

MENZEL, T.H.

1927

"Kemâl, Mehmed Nâmık" *EI*, 1. bs. II.
Leiden: E.J. Brill Ltd. 847-851.

MERAM, A.Kemal

1969

Belgelerle Türk - İngiliz İlişkileri Tarihi, İstanbul.

MERT, Özcan

1982

"II. Mahmut Devrinde Anadolu ve Rumeli'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1808-1839)." *Türk Dünyası Araştırmaları*, XVIII, 33-71.

METİN, Hüseyin

1959

Kıbrıs Tarihine Toplu Bir Bakış. Lefkoşa: Halkın Sesi Basımevi.

OCAK, A. Yaşar

1978

"Zaviyeler" VD, XII. 247-269.

ORHONLU, Cengiz

1971

"Osmanlı Türkleri'nin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580)." *MBKTK*. Ankara:91-97.

1976

"Osmanlı İmparatorluğu'nda İskanı." *Türk Kültürü Araştırmaları*, XV,1-2,269-288.

OSTROGORSKY, Georg

1991

Bizans Devleti Tarihi (Çev. Fikret İşıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ÖĞÜN Gülay
1993

"Kıbrıs'ta İslam Hakimiyeti ve
Selçuklular Zamanında Kıbrıs ile
Ticaret İlişkileri." *KBDUS*. Ankara:
YÖK Basımevi. 29-43.

ÖZORAN , B. Remzi
1971

"Kıbrıs'ta Türk Kültürü -Tanzimat
Devrinde.", *BMKTK*. Ankara:159-165.

1982

"Kıbrıs Adasında Bekir Paşa Vakfı"
VD, XVI, 27-29.

PAMİR , H. N.
1971

"Güney Anadolu Dağları ile
Kıbrıs Adasının Münasebetleri."
MBKTK. Ankara: 1-5.

PAMUK, Şevket
1988

"150. Yılında Balta Limanı Ticaret
Anlaşması." *Tarih ve Toplum*, X, 60.

PARRY, V.J ve DİĞERLERİ
1976

*A History of the Ottoman Empire to
1730*, Cambridge.

POLAT, İknur
1988

"Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan
Amerikan Okulları Üzerine Bir
İnceleme." *Bellefen*, LII, 203
627-652.

PURCELL, H.D.
1969

Cyprus. New York: Frederick A.
Praeger, Publisher.

PURYEAR, V.J.

1935

International Economics and Diplomacy in the Near East, A Study of British Commercial Policy in the Levant 1834-1853. California: Stanford University Press.

RUNCIMAN, S.

1984

Haçlı Seferleri Tarihi, I-III (Çev. Fikret İşiltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

SANDER, Oral

1989

Siyasi Tarih, İlk Çağlardan 1918'e. Ankara: İmge Kitabevi.

SARÇ, Ömer C.

1966

"Ottoman Industrial Policy, 1840-1914." Charles Issawi (Ed.), *The Economic History of the Middle East 1800-1914*. Chicago: 46-59.

SAUSA, Nasım

1933

The Capitulatory Reigime of Turkey, Its History, Origin anda Nature, Its History, Origin and Nature. Baltimore: The Johns Hopkins Press.

SEVİNÇ, Nejdet

1991

Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü İstanbul: Burak Yayınları.

SHAW, Stanford

1989

Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul.

SONYEL, S.R.

1977

"İngiltere Dışışleri Bakanlığı
Belgelerine Göre
Osmanlı Padişahı Abdülhamit 48
Saat İçinde Kıbrıs'ı İngiltere'ye
Nasıl Kiraladı." *Bellefen*, XLII, 168,
725-741.

1985

"Büyük Devletlerin Osmanlı
İmparatoruğunu Parçalama
Çabalarında Hristiyan Azınlıkların
Rolü." *Bellefen*, XLIX, 195, 645-664.

1988

"The Origins of the Turkish Cypriots."
New Cyprus, 33-42.

SEARS, Edward

1988

The Orthodox Church in Cyprus.
London: Turkish Embassy
Press Attache's Office.

SPYRIDAKIS, C.

1964

A Brief History of Cyprus, Nicosia.

SUHA, Ali

1971

"Kıbrıs'ta Türk Maarifi." *MBKTK*.
Ankara: 221-269.

ŞEŞEN, Ramazan

1987

Salahaddin Eyyübi ve Devlet.
İstanbul: Çağ Yayınları.

TANSEL, F.A.

1987

"Kemâl, Mehmed Nâmık." *El2*, IV.

Leiden: 875 -879.

TEKELİ, İ. ve S. İkin

1993

Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Unknown Aspects of the Cyprus Reality

1992

(Haz. INAF), istanbul.

TODOROVA, Maria

1977

"British and Russian Policy Towards The Reform Movement in the Ottoman Empire (30-ies-5-ies of the 19th C.)." *Etudes Balganiques*, No:3, 17-41.

TOLLEFSON, T.Ray

1990

"Schols of Cyprus:A History of the American Board.'s Mission 1834-1842." *DAI*, L, 8, 2025.

TURAN, Osaman

1964

Ortaçağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- 1988 "Selçuklular ve Beylikler Döneminde Anadolu." *İT. İstanbul*: II. Kısım, III. Bölüm.
- 1993 *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi*, I-II, 6. bs. İstanbul.
- TURAN, Şerafettin
1958 "Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar." *Belleken*, XXII, 88, 551-593.
- UBICINI, M.A.
1966 "Decline of Ottoman Industry in the 1840's." Charles Issawi (Ed.), *The Economic History of the Middle East 1800-1914*. Chicago:41-45.
- UÇAROL, Rifat
1978 *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Adanın İngiltere'ye Devri)*. İstanbul:Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- ULUÇAM Abdüsselâm
1993 "Kıbrıs'taki Türk Eserlerinin Mimari Özellikleri." *KDBUS*. Ankara: YÖK Basımevi, 173-199.
- UZUNÇARŞILI, İ.H.
1988 *Osmanlı Tarihi*, I-IV. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- 1988 a *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- VOLKAN, Vamık D.
1979 *A Psychoanalytic History of Two Ethnic Groups in Conflict*. Charlottesville: University Press of Virginia.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin
1982 "Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi." *VD*, 15,23-53.
- 1982 a "Vakıf Müessesesinin VIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü." *VD*, 1-13.
- 1983 "Osmanlıların Kuruluş ve Yükselişlerinde Rol Oynayan Müesseseler." *Milli Kültür*, XLI, 41-47.
- 1985 *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara.
- 1986 "Vakıf" */A*, VIII. İstanbul:153-172.
- 1990 "Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri", *VHTK*. Ankara: 309-319.
- YUVALI, Abdülkadir
1993 "Selçuklular Döneminde Kıbrıs'ın Anadolu ile Siyasî ve Ticarî İlişkileri." *KDBUS*. Ankara: YÖK Basımevi,

YÜCEL, Yaşar

1974

"Osmanlı İmparatorluğu'nda
Desantralizasyona (Adem-i
Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler."
Bellekten, XXXVIII, 42,657-708.

1988

*Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair
Kaynaklar*. Ankara: Türk Tarih
Kurumu Basımevi.

ZEKİ, Vehbi

1975

Kıbrıs Tarihi, Kıbrıs.

ZİA, Nesim

1975

*Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçışı ve
Adada Kurulan İngiliz İdaresi*.
Ankara: Türk Kültürünü Araştırma
Enstitüsü Yayınları.

III. REFERANS KAYNAKLAR

Encyclopedia of Islam, Leiden 1927, 1978.

İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1955-1986.

PAKALIN, Mehmed Zeki

1993

*Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri
Sözlüğü*, I-III. İstanbul: MEB
Basımevi.

SERTOĞLU, Midhat

1986

Osmanlı Tarih Lügati,
2.bs. İstanbul: Enderun Kitabevi.